

21641

FROM MAHENDRA SHANTIL
સતી સીમંતિની નાટક.
ત્રિઅંકી.

પુર્વ કથામાંથી કર્તા અ. સૌ. હરીશુબ્દગૌરી.

તે

રા. રા. વાચનરાય કચિલરામની પત્ની.

અને

સતવાસી દવર્ગસ્થ રા. બા. સુગટરાય મણિરાયની

(આવૃત્તિ બીજી)

વડોદરા.

શ્રી સયાજી વિનય પ્રેસ. ”

સને ૧૯૦૫.

(સર્વ હકક સ્વાધીન.)

|| પુસ્તકની માલિકી સને ૧૮૬૭ ના ૨૫ મા એક્ટ પ્રમાણે નોંધે

કિંમત રૂપીયા એક.

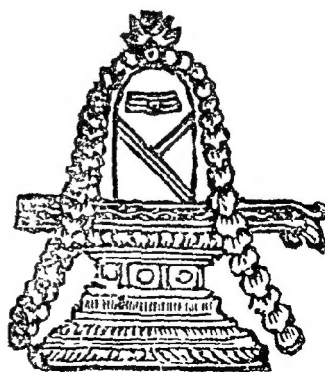
21641

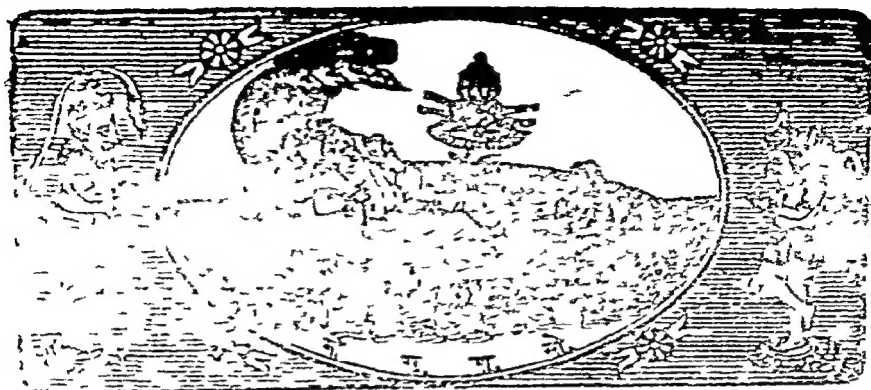
ગીતિ. ૧

અંગણકારી દેવા, સિદ્ધિ યુદ્ધિના સ્વામીની સેવા;
લક્ષ લાભ મે આપી, વિધન નિવારણ કરતા છે દેવા. ૧
એવા ઉમેશ કેરા, ગણેશ પુત્રની ગણના ના થાયે;
સિંહર ને શ્રી પૂજથી, દુઃદાળો એ દેવ પ્રસન્ન થાયે. ૨

સ્તુતિ. ૨

રામચંદ્ર રઘુવીર, જય જય રામચંદ્ર રઘુવીર;
દશરથ નંદન પાપ નિકંદન, સીતા પતિ શરવીર. જય જય. ૧
૧૩ ભંજન તું છે નિરંજન, લબ્ધ રાખો શ્રી રઘુવીર. જય જય. ૨
શ્રીએ પ્રેમ ધરીને; દાસ થઇ મન ધીર. જય જય. ૩

શાદ્દલ વિહીડિત. ૩

આદિતે નમુ' ઇષ્ટ દેવ તમને, સોમે શિવા માતને,
ભોમે ભક્તિ કૃષ્ણ ભવેથી તરવા, વંદુ વિભુ તાતને.
ઋષે બંધુ ગણેશ વીર કરગ્ને, રે વૃદ્ધિ ઋદ્ધિ તણી,
ગુરુએ ગુરુદેવ ભક્તિ કરીને, શુક્રે મ્મરૂ શાકિની, ૧
મંદીએ મનથી અને વચનથી, વંદુ હનુમંતને,
સાને વાર નમુ' પ્રભુ પદ વિષે, રાખી નીતિ પંથને;
આ સંસાર અસાર દ્વાર તરવા, તારોજ તું, તારજે,
ભૂલે જે ભવમાં હરિસુખ મૂકી, તેને તું ઉગારજે. ૨

દોહરો. ૪

પઠી નથી પિંગળ કંઈ, નથી ગૂર્જરી જ્ઞાન,
કાવ્ય કૃતિ બાણું નહિ, નથી શાસ્ત્રનું જ્ઞાન. ૧
મૃશ કૃપાએ આ રચ્યું, સતી તણું આખ્યાન,
હાંસી ન કરશે દોષની, માણું કરી પ્રણામ. ૨

છપો. ૫

ઉત્તમ શ્રાવણ માસ, શિવ સેવાનો કહાવે,
પુણ્ય પર્વણી જેહ, સોમવારની આવે;
સીમતિની આખ્યાન, ભણે નારી જે ભાવે,
શાય સંપત્તિ સુખ, દુઃખ સ્વપ્ને નવ આવે;
પૂર્વ ગ્રંથમાં છે લખ્યું, નારી એ વ્રત આચરે,
શાય અખંડ સૌભાગ્યને, શંકર સાથે સદા કરે. ૧

અર્પણ પત્રિકા.

અખંડ સૌભાગ્યવંતાં નંદાગૌરી.

તે

રાં ૭૦ નંદશંકર તુળજશંકર

નાં

પત્ની.

અને

રાં ૨૦ વિદ્યારામ મેતીરામ

નાં

પુત્રી.

શિખરીણી.

સગુણા કુંશાંકો, શિયળ સુખ સાધ્વી સવિનયી,
ઉમંગી આનંદી, નીત ગુણુ અહી શોભીત થઈ;
ગુહા વંશળીને, બહુ ગુહ કુટુંબીજ અહિણી,
સુ નંદાગૌરી તે, મુજ પતિ તણી છેજ ભગિની. ૧
ગણી ગુણી બહેની, મુજ રચિત આ પુસ્તક અહી,
વિનયે હું અર્પું, મમ પતિની આજ્ઞાધીન રહી;
જુઓ આ સંસારે, સુખ દુઃખ તણે જે ભવનિધી,
તરો ભક્તિ નાવે, નિશ્ચીન અહી સસજ વિધી. ૨

આપ મારા શ્વસુર પક્ષમાં સ્ત્રી વર્ગમાં વડીલ, અને માયાળુ છો, આપ સદ્ગુણી, સ્ત્રી જાતિને શોભાવનાર, શિયળ ભૂપણુ ધરનાર, ઇશ્વર ભક્તિને અનુસરનાર અને કુળવણીને ઉત્તેજન આપનાર છો. મારા સ્વામીના માતૃશ્રીનો અકાળ સ્વર્ગવાસ થયો ત્યારે મારા પતિની તેમજ તેમના બાળકો લઘુ બાળકોની સંભાળ લેનાર ધણાજ પવિત્ર પૂજનીય, મારા સ્વામીના માસી, તે આપના માતૃશ્રી, સ્વર્ગસ્થાને ઓચ્છવલક્ષ્મી છે. દુઃક મુદતપર તેમનો સ્વર્ગવાસ થતાં સુધી તેમણે મારા પતિના કુટુંબની અખુટ પ્રેમ અને માતા તુલ્ય લાગણીથી સંભાળ લીધી છે. આપ પણ કાયમથી મારા સ્વામી પ્રત્યે બ્રાતૃભાવની લાગણી અને ભાવના રાખતાં આવ્યાં છો, આ સર્વનો બદલો હમે બીજા કોઈ પણ રીતે વાળી શકાએ એમ નથી. આપના પ્રીતિ-ભાવને લીધે, વડીલ ભગિની, આ માઈ' લઘુ પણ નીતિ, રીતિ અને ભક્તિથી ભરપુર સતી સીમંતિની નાટકનું પુસ્તક, આપની માયાળુ પરવાનગીથી ઉપકારના ઉદ્દગાર સાથે આપને અર્પણ કરવાની આજ્ઞા લઈ છું.

સુરત, તા. ૧ ફેબ્રુવારી ૧૯૦૪.
સને ૧૯૬૦ ના માહસુદ પુનેમ
ને વાર સોમ.

લી. કર્મી.

મસ્તાવના.

આ એક નાની આખ્યાયિકા મેં મારી અલ્પમનિથી બહાર પાડી છે જેમ રેતીમાંથી સુવર્ણ શોધી ગ્રહણ કરાય છે, તેમજ એક પૂર્વ ગ્રંથમાંથી સુવર્ણરૂપ સતી સીમંતિનીની કથા મેં નાટકરૂપે વર્ણવી છે. આ નાટક શિવ પુરાણમાંની એક આખ્યાયિકા ઉપરથી લીધેલું છે. તેના અસલમાં જરા પણ ફેર નહિ કરતાં તેમને તેમજ રાખ્યું છે. ભક્તિ માર્ગ વિષે નાટક હોવાથી ભક્તિવાળા જનોને તથા નાટકરૂપે હોવાથી નાટક શોખીન પ્રજાને તે આવકારદાયક થઈ પડતા સંભવ છે. વાચન એ જીંદગીની બહુ ઉપયોગી ચીજ ગણાય છે. અને તેમાં પણ ભક્તિનું-પૂર્વ ભવ સુધારવાના રસ્તાનું-વાચન ઉત્તમ ગણાય એમાં તો ખેં મત હોઈ શકેજ નહિ. આ પુસ્તક ભાષાંતર નથી, પણ અસલમાંની બાબતો ગદ્ય તથા પદ્યમાં ઉતારી છે.

આ પુસ્તકમાંથી બોધ બહુજ લેવાનો છે. હિંદુ ધર્મમાં શિવભક્તો ઘણા છે; તેઓને આ પુસ્તક બહુજ ઉપયોગી છે. શિવપૂજા કેવી કેવી મુશ્કેલીમાંથી ઉગારે છે, તથા શિવભક્તનું હાર્ય કરવાથી કેવાં બચંકર પરિણામો સોસવાં પડે છે, અત્યંત સુખમાં પણ દુઃખ કેવું આવી ભિન્ન રહે છે, નીતિ-ન્યાયથી આત્મનારની અતિશય કસોટી કર્યા પછી ધર્મર તેને કેવી સહાય કરે છે, ભક્તિ એજ જેનું જીવન છે, એવા માણસોને બીજી ઉપાધિ કેટલી થોડી અડચણ કરે છે, ઋષિ-પત્નીનો સત્સંગ કેવો સુખદાયક છે, શાણી પ્રિયતમા કેવું ધરતું સુખ છે, ગુણિયત્ત પુત્ર પોતાના માતા પિતાપર કેવી દૃઢ પ્રીતિ રાખે છે, અને તેમને સંકટમાંથી છોડવવા કેવો તત્પર થાય છે, શત્રુન પણ

અમુક અંશે દેવા સાચા નીવડે છે, નાગદેવ પણ શિવબક્તાપર કે પ્રસન્ન રહે છે, વિગેરે બાબતો આ પુસ્તકમાં બતાવેલી છે. પતિવ્ર વિષે, ઋષ્યાતિથ્ય વિષે, તથા શાપ વિષે પેટાવાર્તાઓ બહુ જ્ઞાનની

હિંદુ સંસારમાં અને તેમાં મુખ્યત્વે કરીને ઉચ્ચ જ્ઞાતિમાં સ્વામી સ્ત્રીનું સર્વસ્વ છે. માટે ઇષ્ટ સેવા અને સ્વામી સેવા સ્ત્રીજાતિએ શિયળ નીતિથી કરવીજ જોઈએ. સ્વામીજ સ્ત્રીનું જીવન છે. સીમતિનીચ સત્ય શિયળથીજ સ્વામીનું સુખ લીધું છે. સ્ત્રીના સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ ઇશ્વરસેવાથી તથા સત્યનિયમે થાય છે. આ અસાર સંસાર સમુદ્રમ શિયળ ભૂખણને ધારણ કરી ઇશ્વરરૂપ સ્વામીનો સેવા કરી, નિયંતા નાથની કૃપારૂપ નાવમાં બેસી તરવું, એ સ્ત્રી જાતિને ઉગરવાને કિત્તમ માર્ગ છે. દુનિયામાં ધર્મો જુદા જુદા છે, પૂજન જુદું જુદું છે, પરંતુ જગતકર્તા પરમેશ્વર તો સહુનો એકજ છે. માટે સર્વ બેહેનો તથા ભાઈઓએ સુખી થવા માટે પોત પોતાના ધર્મને અનુસરી ઇષ્ટદેવની કૃપા મેળવવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

મેં શાળામાં અભ્યાસ કીધો નથી, મારા પૂજ્ય પિતાએ જાતે શ્રમ લઈ વાંચતાં લખતાં શીખવ્યું હતું, અને ભાગવત વિગેરે પુસ્તકો વાંચવા સૂચના કીધી હતી. હું દોઢ વર્ષની હતી ત્યારે મારાં માતા ગુજરી ગયાં હતાં. પછી મારા માયાજી વડિલ બહેન હીરાગૌરી તથા તેમના તેવાજ માયાજી સ્વભાવના સ્વામી સ્વર્ગસ્થ રા. રા. હરિસુખરામ ભાણેકરામે, તથા મારા બીજાં બહેન અ. સૌ. કપિલાગૌરીએ મારી સંભાળ લીધી હતી. ત્યાર પછી મને ઉછેરી પાલન કર્તા મારા માતા-તુલ્ય અ. સૌ. પવિત્ર લલિતાગૌરીએ તથા તેમના પતિ મારા વડિલ કાકા રા. બા. મુકુંદરાય મણિરાયે મને નાનપણથી દેવસેવાને, ઇષ્ટ ભક્તિને રસ્તો બતાવી સદ્બુદ્ધિ આપી હતી. જેથી હું આજ આ પુસ્તક લખી

પ્રસ્તાવના.

આ એક નાની આખ્યાયિકા મેં મારી અલ્પમતિથી બહાર પાડી છે જેમ રેતીમાંથી સુવર્ણ શોધી ગ્રહણ કરાય છે, તેમજ એક પૂર્વ ગ્રંથમાંથી સુવર્ણરૂપ સતી સીમંતિનીની કથા મેં નાટકરૂપે વર્ણવી છે. આ નાટક શિવ પુરાણમાંની એક આખ્યાયિકા ઉપરથી લીધેલું છે. તેનો અસલમાં જરા પણ ફેર નહિ કરતાં તેમને તેમજ રાખ્યું છે. ભક્તિ માર્ગ વિષે નાટક હોવાથી ભક્તિવાળા જનોને તથા નાટકરૂપે હોવાથી નાટક શોખીન પ્રજાને તે આવકાગદાયક થઈ પડવા સંભવ છે. વાચન એ જાદૂગીની બહુ ઉપયોગી ચીજ ગણાય છે. અને તેમાં પણ ભક્તિનું-પૂર્વ ભવ સુધારવાના રસ્તાનું-વાચન ઉત્તમ ગણાય એમાં તો એ મત હોઈ શકેજ નહિ. આ પુસ્તક ભાષાંતર નથી, પણ અસલમાંની બાબતો ગદ્ય તથા પદ્યમાં ઉતારી છે.

આ પુસ્તકમાંથી બોધ બહુજ લેવાનો છે. હિંદુ ધર્મમાં શિવભક્તો ઘણા છે; તેઓને આ પુસ્તક બહુજ ઉપયોગી છે. શિવપૂજન કેવી કેવી મુશ્કેલીમાંથી ઉગારે છે, તથા શિવમક્તાનું હાસ્ય કરવાથી કેવાં ભયંકર પરિણામો સોસવાં પડે છે, અત્યંત સુખમાં પણ દુઃખ કેવું આવી જિભું રહે છે, નીતિન્યાયથી આજનારની અતિશય કસોટી કર્યા પછી ધ્રુવર તેને કેવી સદાય કરે છે, ભક્તિ એજ જેનું જીવન છે, એવા માણસોને બીજી ઉપાધિ કેટલી થોડી અડચણ કરે છે, ઋષિ-પત્નીનો સત્સંગ કેવો સુખદાયક છે, શાણી પ્રિયતમા કેવું ધરનું સુખ છે, ગુણિયજ પુત્ર પોતાના માતા પિતાપર કેવી દૃઢ પ્રીતિ રાખે છે, અને તેમને સંકટમાંથી છોડવા કેવો તત્પર થાય છે, શકુન પણ

અમુક અંશે દેવા સાચા નીવડે છે, નાગદેવ પણ શિવભક્તાપર પ્રસન્ન રહે છે, વિગેરે બાબતો આ પુસ્તકમાં બતાવેલી છે. પતિ વિંગ, ઋષ્યાતિથ્ય વિષે, તથા શાપ વિષે પેટાવાર્તાઓ બહુ જ્ઞાનની

હિંદુ સંસારમાં અને તેમાં મુખ્યત્વે કરીને ઉચ્ચ જ્ઞાતિમાં સ્વા સ્ત્રીનું સર્વસ્વ છે. માટે ઇષ્ટ સેવા અને સ્વામી સેવા સ્ત્રીજાતિએ શિય નીતિથી કરવીજ જોઈએ. સ્વામીજ સ્ત્રીનું જીવન છે. સીમતિની સત્ય શિયળથીજ સ્વામીનું સુખ લીધું છે. સ્ત્રીના સૌભાગ્યની વૃદ્ધિરસેવાથી તથા સત્યનિયમે થાય છે. આ અસાર સંસાર સમુદ્ર શિયળ ભૂપણને ધારણ કરી ઇશ્વરરૂપ સ્વામીનો સેવા કરી, નિયં નાથની કૃપારૂપ નાવમાં ગેરી તરવું, એ સ્ત્રી જાતિને ઉગરવા કૃત્તમ માર્ગ છે. દુનિયામાં ધર્મો જુદા જુદા છે, પૂજન જુદું જુદું છે, પરંતુ જગતકર્તા પરમેશ્વર તો સહુનો એકજ છે. માટે સ જોહેનો તથા લાઇઓએ સુખી થવા માટે પોત પોતાના ધર્મને અ સરી ઇષ્ટદેવની કૃપા મેળવવા પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

મેં શાળામાં અભ્યાસ કીધો નથી; મારા પૂજ્ય પિતાએ જ શ્રમ લઈ વાંચતાં લખતાં શીખવ્યું હતું, અને ભાગવત વિગેરે પુસ્તક વાંચવા સૂચના કીધી હતી. હું દોઢ વર્ષની હતી ત્યારે મારાં માતા ગુજરી ગયાં હતાં. પછી મારા માયાજી વડિલ બહેન હીરાગૌરી તથા તેમના તેવાજ માયાજી સ્વભાવના સ્વામી સ્વર્ગસ્થ રા. રા. હરિસુખરામ માણેકરામે, તથા મારા બીજાં બહેન અ. સૌ. કપિલાગૌરીએ મારી સંભાળ લીધી હતી. ત્યાર પછી મને ઉછેરી પાલન કરતાં મારા માતા-તુલ્ય અ. સૌ. પવિત્ર લલિતાગૌરીએ તથા તેમના પતિ મારા વડિલ કાકા રા. બા. મુકુંદરાય મણિરાયે મને નાનપણથી દેવસેવાને, ઇષ્ટ ભક્તિનો રસ્તો બતાવી સદ્બુદ્ધિ આપી હતી. જેથી હું આજ આ પુસ્તક લખી

સાક્ષીધું. અને મારાં વડિલ બહેન ગુણિયલ અ. સૌ. ધન્દિરાગૌરીએ પણ મારા ઉપર પોતાનું પ્રેમાળ વર્તન રાખ્યું છે તે માટે એ સર્વનો ઉપકાર હું આ સ્થળે માનુધું. આ પુસ્તક રચવામાં, સુધારવામાં, તથા તેમાં દરેક જાતનું ઉત્તેજન આપવા માટે હું મારા શિરછત્ર સ્વામીની આભારી છું.

આ મારા અલ્પમતિથી રચેલા પુસ્તકમાં ઘણી ખામીઓ હશે. પરંતુ સુસ્ત સન્નારીઓ તથા સર્જનો તે માટે ક્ષમા કરી આ નાના પુસ્તકમાંથી સાર ગ્રહણ કરશે એવી વિનંતી છે.

છેવટે આ પુસ્તક સંબંધી યોગ્ય સૂચના રા. બ. મુકુંદરાય મહિરાય, માળ કસ્ટોડિયન સમજાવે, મારા ભાણેજ રા. રા. માર્કેડ નંદશંકર મહેતા, બી. એ. એલ. એલ. બી., હાઇકોર્ટ પ્લીડર તથા મારા ભત્રિજ રા. રા. બાનુસુખરામ નિર્મળુરામ, રાજકોટ રાજકુમાર કૉલેજના સાયન્સ શિક્ષક, એમણે આપી છે તે માટે તેઓનો ઉપકાર માનવાનું આ જગ્યાએ મારે ભૂલી જવું જોઈએ નહિ.

} લી. કર્તા.

બીજી આવૃત્તિની પ્રસ્તાવના.

આ પુસ્તકની પહેલી આવૃત્તિની ૧૦૦૦ પ્રત છપાવેલી હતી, છ મહિના જેટલા દૂકા વખતમા ખપી ગઈ છે, એ આ પુસ્તક લોકપ્રિયતાની સામીતી છે, અને તેથી આ બીજી આવૃત્તિ કાઢવી પ છે. આ આવૃત્તિમાં કન્યાઓને જોધદાયક એક નવો પ્રવેશ ઉમેરવા આવ્યો છે, તથા બીજો પણ ઘટતો સુધારો કરવામાં આવ્યો છે. પુસ્તક ખપવા ખપાવવામાં જે સુઝા ગૃહસ્થોએ આશ્રય આપ્યો છે માટે તેમનો આભાર માનવામાં આવે છે.

મારી માતાએ પોતાની પાછળ એક પુત્ર તથા ત્રણ પુત્રી મૂક્યાં હતાં. બાઈ મદનરાય મારાથી મોટા અને મારી જેનોથી નાના હતા. મા માતાના દેવસ્રોક પછી મારા પૂજ્ય કાકા રા. બ. મુકુંદરાયજીએ અ સર્વ ભાઈ બહેનની સંભાળ લીધી હતી. મારા વડિલ ભાઈ, મદનરા વડીલ હતા. અને તે ઘણી પ્રખ્યાતિ પામ્યા હતા. પરંતુ જણાવવા દિલગીર છું કે તેમની ભરયુવાનીમાં પાંત્રીસ વર્ષની વયે પોતાની પ છળ સ્ત્રી, એ પુત્ર, અને એ પુત્રી મૂકી સ્વર્ગવાસી થયા છે.

આ પુસ્તક મૂળ ધર્મ સંબંધી વિષયને લઈને ગ્યવામાં આવ છે અને તેનો પ્રધાન ઉદ્દેશ પતિવ્રત તથા સ્ત્રી સદ્ગુણો ખીલવવાનો છે નાટકનું રૂપ આપવાનું કારણ એટલુંજ છે કે વાતચિતના રૂપમાં હોવા વાંચકને રસ પડે, અને રસ પડેલું વાચન સારી રીતે પચીશકે.

આ પુસ્તક સંબંધી જે કાંઈ યોગ્ય સુચના કરવામાં આવશે માટે ઉપકાર થશે.

પાત્રો.

પુરુષ વર્ગ.

ચિત્રવર્મા—મગધ દેશનો રાજા.

ચંદ્રસેન—નૈપધ દેશનો રાજા.

ચંદ્રાંગદ—તેનો પુત્ર.

ભાતુસિંહ { —ચંદ્રાંગદ ન મિત્રો.

સૂર્યસિંહ {

કુંદસેન—ચંદ્રસેનનો પિત્રાઈ ભાઈ.

પ્રમાદસિંહ—તેનો પ્રધાન.

ગુમાનસિંહ—વિદર્ભ દેશનો રાજા.

વીરસિંહ—તેનો પ્રધાન

વેદમિત્ર { —વિપ્રો.

સારસ્વત {

સવિદ્યાધર—વેદમિત્રનો પુત્ર.

શ્યામવાન—સારસ્વતનો પુત્ર.

વિદ્યાધર—જ્ઞેશી

તક્ષક—પાતાલનો નાગ.

દમનક { —રાક્ષસો.

કર્કેટક {

ભારદ્વાજ—ધર્મગુરુ.

સ્ત્રી વર્ગ.

સત્યવતી—ચિત્રવર્માની રાણી.

સુલક્ષણા { —તેની દાસીઓ.

સુમેધા {

સીમંતિની—સત્યવતીની પુત્રી.

ઞાલવિકા } —તેની સખીઓ.
ચતુરિકા }

સાત્વિકા } —સીમંતિનીની દાસીઓ.
શશિકલા }

મૈત્રીદેવી—ચાણક્ય ઋષિની પત્ની

યશવતી—ચંદ્રમેનની રાણી.

નર્મદા—સારસ્વતેની પત્ની.

ખત્રાસીઓ, મિખાખઓ, નાગણીઓ, દાસી વિગેરે તથા સૂત્ર-

ધાર અને નટી.

અ ક પહેલો.

પ્રવેશ ૧.

સ્થળ—રંગભૂમિ.

સૂત્રધાર અને નટી; પાછળથી પાત્રો.

સૂત્રધાર—અરે! મારી પ્રિયા અને હું સાથેજ આ રંગભૂમિમાં આવવા તૈયાર થયાં, પણ મારી વહાલી પ્રિયાને વાર હોવાથી હું એકલોજ આવ્યો. હજી પ્રિયા કેમ આવી નહિ વાર? પ્રિયા આવી નથી તો આવશે. હું સરસ્વતી દેવીનું સ્મરણ તો કરું.

ગીતિ. ૧

મયૂર વાહની માતા, સરસ્વતી મુજ શ્રવણે વસજે;
ગણેશ ગરવા દેવા, વિધન સહુ આ જગનારે કરજે. ૧
મંદ મતિ અજ્ઞાની, જ્ઞાની સતીના ગુણ ગાવા યાચું;
આપો શુભ મતિ મુજને, દાસ તમારો હું પાચે લાગું. ૨
(નટી આવે છે.)

નટી—પ્રાણનાથ, વંદન કરું છું. કંઈ આજ્ઞા હોય તો આ દાસી હાજર છે. આપની આ પવિત્ર અને સુંદર પ્રાર્થનાનો સ્વર સાંભળી ત્વરાથી આપની સમક્ષ આવી છું પ્રાણનાથ.

સૂત્રધાર—પ્રિયા, આજે વાર કેમ લાગી વાર ?

નટી—શિરછત્ર, આજે આપણે આ સભામાં જે ખેલ ભજવેલ છે તે પ્રસંગે સતીઓના વર્ણન વિષેનું એક પદ બતાવવામાં ગુચ્છાઈ હતી. આપની આજ્ઞા હોય તો એ ગાઈ સંભળાવું. સ્વામીનાથ.

સૂત્રધાર—હા મારી સદ્ગુણી પ્રિયા, આ રંગ ભૂમિમાં પ
રેલા સર્વે સદ્ગૃહસ્થોનાં મન રંજન કરવા અર્થે ગાયન શરૂ કરો.
નટી—(ગાયન શરૂ કરે છે.)

૫૬ ૨

સાવધ રહી ગુણ ગાઉ સતીના, જે આ જગમાં ગવાઈરે,
દમયંતી સાવિત્રી નારી, સુલોચના સતી જેવી રે,
અહલ્યા તારાને પાંચાળી, સીતા મંદોદરી એવીરે. સાવધ.
અયન ઋષિની સાધવી નારી, ધન્ય સુકન્યા ભારીરે,
સીમંતિની સતી નારી થઈ છે, વળી શકુન્તલા સારીરે. સાવધ.
અનસૂયા અત્રિની નારી, અપૂર્વ કીર્તિ એનીરે,
સાવધ રહી શિવ ઉમયા પૂજ્યાં, સત્ય શિયળને સેવીરે. સાવધ.
મતી સાધવી સહુ નારીના, વણુવી ગુણ છે ગાયારે,
સહુ નારીઓ થજે સાધવી, જેવા ગુણ ગવાયારે. સાવધ.

સૂત્રધાર—શાબાશ પ્રિયા, સાધવી સ્ત્રીઓનો મહિમા અપૂર્વ છે
પ્રિયા, મારે આજે સતી સીમંતિનીનો ખેલ લજવી બતાવવાનો છે.
તે કાર્યમાં તું મને તારા સુવિચારથી પૂર્ણ રીતે સહાયભૂત થઈ શકશે
માટે અગાઉથી જ, અને પાત્રો તૈયાર કર. તેટલામાં હું એક બોધ-
દાયક પદ ગાઉ છું.

નટી—જેવી આજ્ઞા. (જાય છે.)

સૂત્રધાર ૨—

૫૬ ૩.

બૂલો ભમના ભોગી પલકમાં પડી જશેરે, ખલકમાં ખડી જશેરે.—બૂલો.

ધનદારા દોલત બધી, પુત્ર મિત્ર પરિવાર:
સ્વારથનું સહુ છે રંગું, સસારી શણગાર

સમગ્ર શાન્તી ઇચ્છું લગ્નલે સીતા રામનેરે, આવે કામ ગેરે.—ભૂતો. ૧

આ સંસાર સમુદ્રમાં, તજી નરગ તોખાર,
નારાયણના નાવથી, તરજે તું સંસાર.

આ સંસાર અસારે સાર નિચંતા નાથનો છે, આપણુ સાથનોરે.—ભૂતો. ૨

ન્યાય આસને બેસવું, સદ્ગુણ શણગાર;
યશ આદલિયો ઓડવો, કંઠે કીર્તિની માળ.

તજી તુ મોહ મમત મદ ગર્વ સદા મુખી હશેરે, પ્રભુ સાથી થશેરે.—ભૂતો ૩

પાત્રો—(મળીને ગાય છે.)

જય જગદીશા, અખિલ અધીશા—ઓ ગગ. ૪

જય જગદીશ્વર ત્રિભુવન ત્રાતા, અખિલ બ્રહ્મ તું ઇશ્વરા.
તુજ કૃતિ ગતિ છે બહુ નામી, પામ્યા નહિ પાર ઋષિ સ્ત્રી.
બ્રહ્મા વિન્નુ વળી મહેશ, તે પણ પાર ન પામ્યા લેશ:
ગહન ગતિ તુજ ઇશ્વરા, જયજગદીશ્વર— ૧

જેમ તેજ રત્નું ચૂડ તલ માંહી, જેમ ગુપ્ત અગ્નિ શરપણ માંહી;
મદીમાં ઘૂસ રત્નું છે જેમ, સહુ અંતરમા વસંચો તેમ,
ઘટ ઘટમાં તુ ઇશ્વરા, જય જગદીશ્વર— ૨

મંદરા ૨.

૨થળ - જગત્ દેશનાં રાણીવાસ.

૧. જાત્રાવના અને જાત્રા, પત્રીયા રાજા ચિત્રવર્મા.

સત્યવતી—અહો દામી, આ વિશાળ રાજ્યભુવનમાં શાઈપણ
નતની ખામી નથી પરંતુ માફ મન હમેશાં દિલગીરી ના વાળગથી
ધૈર્યવતુ રહે છે.

દાસી—ખાઈ સાહેબ, આપને અખૂટ સુખ છતા હમેશાં
દિલગીરી થવાનું શું કારણ છે ? પ્રભુ આપના અખૂટ પુન્ય અને
સાત્તિકપણથી આપનો મનોર્થ સફળ કરશે.

સત્યવતી—દાસી, ઘણાએ યજ્ઞ કર્યા, તો પણ પૂર્વ પાપથી
પણ્યા દુઃખ રહ્યું નહિ અહો, બાળકની માતાઓ કેવી સુખી હશે,
તે સુખ મેં અનુભવ્યું નથી તેથી,

મારી જિવા બ્યાકુળ હુ તે શું કરું—એ રાગ. ૫

જકે પુત્રને કિસંગે એવો ઓરતોરે, મારે મન થતોરે જકે
હમે રહેને રમવા માંડે, માતાનું તો સુખ નિહાળે,

એવા દિન તે ક્યારે પ્રભુ દેખાડશે લઉ ૧

ગાઈ માફ ઉમંગે હાસો, પોદાડું હુ મારો બહાસો,

હેત કરી હૈયેથી ગાઉ હાલડું. લઉ ૨

(વિચારમાં પડી જાય છે. રાજા આવે છે.)

ચિત્રવર્મા—કેમ પ્રિયા, આજ દિલગીરીમાં કેમ ગરકાવ થઈ
ગઈ છે ? શું વિચાર કરે છે ?

સત્યવતી—(ચમકીને) કાણ, પ્રાણનાથ પધાર્યા ! સ્વામી-
નાથ, વંદન કરુંછું. દિલગીરીના વાદળે મારા મનને ઘેરી લીધું છે,
તેથી આપના આજ્ઞાની ખબર રહી નહિ.

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, આમને આમ હમેશાં શોક કર્યાંથી શું ફાયદો છે ? પ્રભુની ઇચ્છાને અનુસરવું એ તારા જેવી સુસ્ર સતીનો ધર્મ છે.

સત્યવતી—હા પ્રાણનાથ, પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરની કૃપા છે, તો આપણું વંધ્યા દુઃખ તે કીરતાર ઢાળશે એવી આશા રહે છે.

ચિત્રવર્મા—હા પ્રાણવલ્લભે, તું તારા શરીરનું જતન કરી આનંદમાં રહે એજ હું કહું છું. હાલ કચેરીમાં જવાનો વખત થયો છે, તેથી જાઉં છું.

સત્યવતી—પધારો પ્રાણનાથ. (રાજ્ય જાય છે.) દાસી, સ્વામીનાથ તો ગયા. વળી પાછું મારે એકલું ઝુસ્વાનું રહ્યું હેં !

દાસી—મહારાજ કામ અર્થે ન જાય, તો રાજ્યકાજનું શું કામ ? રાજ્ય કેમ ચાલે ? બાઈ સાહેબ, આપ સમજી ચર્ચકેમ વિચારતાં નથી ?

સત્યવતી—દાસી, હું ઘણું જાણું છું. પણ મારા સ્વામીના વિયોગથી બધું જ્ઞાન ભૂલી જાઉં છું. એકલી પડું છું ત્યારે કશું ગમતું નથી.

દાસી—બાઈ સાહેબ, હવે થોડા દિવસમાં આપને પ્રભુ કૃપાથી પુત્ર પ્રાપ્તિ થશે. એટલે તેની ગમત અને બાળગોવાળીમાં આપને મહારાજ સાહેબના વિયોગનું દુઃખ તેટલું લાગશે નહિ.

સત્યવતી—દાસી, તું ખરું કહે છે. પણ સ્ત્રીને સ્વામી સમાન દુનિયામાં કોઈ પ્રિય હોતું નથી. પતિવ્રતા સ્ત્રીને સ્વામી દર્શનથીજ શાંતિ રહે છે, બહેન.

દાસી—ખરું કહો છો, માતૃશ્રી. પરંતુ આપના જેવો દૃઢ પ્રેમ રાખવાવાળી સ્ત્રીઓ થોડીજ હશે.

સત્યવતી—અરે એક બીલ જેવી સાતિની સ્ત્રીએ પતિપ્રેમ પ્રાણ આપ્યો, તો હું કંઈ વિશેષ કરતી નથી. એ તો મારો ધર્મ છે, દાસી.

દાસી—બાઈ સાહેબ, તે વાત હું જાણતી નથી, તો આપ કૃપા કરી કહેશો.

સત્યવતી—દાસી, તે વાત સાંભળવા તારી મરજી છે, તો કહું તે ચિત્ત દબ સાંભળ. એક ચંદ્રક નામે બીલ જંગલમાં મૃગનો શિકાર કરવા ગયો. ત્યાં તેને શિવલિંગ જડ્યું. તેને સમયે કાઈ સિંહકે નામે રાજા શિકારે આવ્યો હશે. તે બીલે જોઈ તે શિવલિંગ રાજાન્યતાવ્યું. રાજાએ તેને કહ્યું પૂજા કરજે. એમ કહી પૂજાવિધિ બતાવી પ્રાછળથી મુખ્યત્વે કરી ભસ્મ ચડાવવી એમ કહેલું પરંતુ ચિતા ભસ્મની સુચના કરેલી.

દાસી—પછી તેણે ઘેર જઈ પૂજા કરવા માંડી કે બાઈ સાહેબ ?

સત્યવતી—સાંભળતો ખરી. પછી રોજ પૂજા કરી સ્મશાનમાં જઈ ચિતામાંથી ભસ્મ લાવી ચડાવતો. તે સિવાય જમવું નહિ એવો તેનો નિયમ હતો.

દાસી—બાઈ સાહેબ, તેમાં તેની સ્ત્રી વીણે તો કંઈ આવ્યું નહિ!

સત્યવતી—દાસી, ગાંડી દેખાય છે, સાંભળ્યા વિના ઉતાવળી શું થાય છે ? પછી શંકરે એક દિવસ તેની ભક્તિ બિંબે પારખું નેવાને એકે ચિતામાં ભસ્મ રહેવા દીધી નહિ. બીલ ઘેર આવી દિલગીર થઈ એકે. બીલડીએ કારણ પૂછતાં તેણે જણાવ્યું કે તરત તે સ્ત્રીએ સ્વામીને દિલગીર થતાં જોઈ કહ્યું કે તમે દિલગીર ન થાઓ. આ આપણા ઘરમાં હું સોળ શણગાર સજી બનું. તેની ભસ્મ થાય તે તમે ચડાવજો. બીલે ધણી ના કહી, પણ સ્ત્રી કહે કે ના, તમારું કંઈ જોઈ

એસી રહું તેના કરતાં શંકર અર્થે આ મારી દેહ કામ લાગશે અને તમે રાજ થશો. તેથી મારા માતપિતા સહીત હું કૃતાર્થ થઈશ. એમ કહી બળી મૂઠાં તેના સ્વામીએ તે ચિતાની ભસ્મ ચડાવી. આખરે શંકરે પ્રસન્ન થઈ સ્ત્રીને સજીવન કરી. બન્ને સ્ત્રી પુરૂષ સ્વર્ગમાં ગયાં. દાસી, એવી નીચ, જ્ઞાનહીન સ્ત્રીએ પતિધર્મ સાચવ્યો. તો સન્નારીઓ જે કાંઈ કરે તે વિશેષ ગણાતું નથી.

દાસી—બાઈ સાહેબ, આ વાર્તા તો ઘણીજ સારી છે.

સત્યવતી—હા દાસી, એતો પ્રજા મેં તને કુંકામાં સ્ત્રી પુરૂષ કેવાં સત્યવાન અને ધૃત્વર ભક્ત હતાં, અને સ્ત્રીએ પતિ ભક્ત કેવી દર્શાવી તે કહ્યું. બાકી આ વાત ઘણી વિસ્તાર સહિત છે. ચાલ, મારે હમણાં કામ છે.

દાસી—બહુ સારું, બાઈ સાહેબ, જેવી આપની આજ્ઞા.

(બન્ને જાય છે.)

પ્રવેશ ૩.

સ્થળ—રાજાની કચેરી.

રાજા ચિત્રવર્મા, તથા પ્રધાન સુરસિંહ; ઋષિઓ, જ્ઞેશી, વગેરે સભાજનો.

ચિત્રવર્મા—અહો પ્રધાનજી, આપણા રાજ્યમાં કન્યાશાળાઓમાં તથા પાઠશાળાઓમાં કેળવણીનો બંદોબસ્ત સારી રીતે ચાલે છે કે ? રાજ્યનો બંદોબસ્ત કવી રીતે છે ?

પ્રધાન—મહારાજ,

ગજલ. ૬

અખૂટ નેકી ન્યાયથી, પ્રજા બહુ સંતોષ,
 સુખ શાંતિથી રહે સૌ, થાય નહિ કંઈ દોષ. ૧
 કેળવણી કન્યા તણી, સત્ય શિયળ અનુસાર,
 વેદ ભણે વિદ્યાર્થીઓ, નીતિશાસ્ત્રનો સાર. ૨

ચિત્રવર્મા—મારા રાજ્યમાં પ્રજા વિગેરે સુખ શાંતિમાં છે, પરંતુ મારું મન બહુ ચિંતાતુર રહે છે. અહો ઋષિરાજ,

કામી શું ના કરે—એ રાગ. ૭

કર્મની ગહનો ગતિ, શું વિચારું અતિ, કર્મની.
 યજ્ઞયાગ ને ધર્મ નિયમ કરી, ગુરૂ વચનોને ફિલ ધરી
 કહું શું કર્મ કથી, કર્મની ગહનો ગતિ. ૧

અહોનિશ ખિનતા દીનતા ધારી, ક્ષેત્રે હામ રહે ન જરી
 હરિ હવે રહાય કરી કર્મની. ૨
 અહો શિવ, અહો શિવ, શિવ વિણ ના કરી, હામ ધરૂં પણ રહે ન વસી,
 પ્રભુ ઘો દાન હસી, કર્મની. ૩

ઋષિઓ—અહો રાજેન્દ્ર, તારા નેક ટેક ને ન્યાય નીતિ ઉપર દૃષ્ટિ કરતાં શંકર તારા મનનું દુઃખ નિવારણ કરશે. માટે હે રાજા,

ગીતિ. ૮

ધર ધીરજ મન માંહી, શિવજી થાશે નહિ વિસુખ તારી,
 વંધ્યા દુઃખ તુજ ટળશે, એ અંતરથી આશિષ છે મારી. ૧
 (દાસી આવે છે.)

દાસી—મહારાજ, માતા સત્યવતીએ આજ દિને બાળકીનો જન્મ આપ્યો છે તેથી

ગજલ. ૯

ઘો વધાર્ધ ઘો વધાર્ધ, ઘો વધાર્ધ ભૂપ,
પુત્રી રત્ન જન્મ પામી, રૂપ છે અનુપ. ૧

ધન્ય દિવસ ધન્ય ઘડી, કનક ઉદય ભાનુ,
મોતી કેરો મેહ વરસ્યો, આજ એમ માનું. ૨

ચિત્રવર્મા—પ્રધાનજી, આજ આ વધાર્ધ લાવનાર દાસીને તે ખુશી થાય તેટલું ઇનામ આપો, અને ગરીબોને વસ્ત્રાલંકાર આપી બંધીવાનોના બંધ છોડાવો. તેમજ દેવ દેહેરામાં પૂજન કરાવો. ગૌશાળામાં ગૌને સંતોષો. પાઠશાળામાં અને કન્યાશાળામાં સાદર વહેંચો. અને ભાટ ચારણોને કસુંબા કરાવો. સર્વ સ્થળે મંગળ કાર્ય કરો.

પ્રધાન—બહુ સાહે મહારાજ, આપની આજ્ઞાનુસાર સર્વ બંદોબસ્ત કરવા બહુ છે.

(પ્રધાન જાય છે.)

ચિત્રવર્મા—અહો ઋષિરાજ, આપ જેવા મહર્ષિઓની આશિષથી આજે મારું

ગીતિ. ૧૦

અહો ઋષિવર સરવે, ભાગ્ય ઉદય તો આજ થયું મારું;

પુત્ર નહિતો પુત્રી, પણ વંધ્યાનો દોષ ટળ્યો વારૂ. ૧

દયારની ગહન ગતિ છે. જે ભાગ્યમાં હોય છે તે મળેછે. પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર જે આપે તેથી મનુષ્ય જાતિએ સંતોષ માની ઉપકારી થવું એજ આપણો ધર્મ છે. અહો મહર્ષિઓ, આજ શુભ દિવસ છે તેથી,

ધનાશ્રી

જ્ઞેશ જુઓ મહારાજ, ઋષિઓ તમે જ્ઞેશ જુઓ મહારાજ.
 પૂર્ણ કૃપા થઇ પ્રભુની આજે, રાખી વિભુએ લાજ ઋષિઓ. ૧
 જુકતે કરીને તમે જુઓને, જન્મ નક્ષત્રને આજ ઋષિઓ. ૨
 કેવું ભવિષ્ય આ પુત્રી મારીનું, કરજો સત્ય પ્રકાશ ઋષિઓ. ૩
 સાત સોપારી ધરું પાનનું ખીડું, શ્રીરૂળ શુકન કાજ ઋષિઓ. ૪
 અન્ન દાનને દક્ષિણા આપું, પાધડી રેશમી ધાટ ઋષિઓ. ૫

સૌ ઋષિઓ—આશિર્વાદ ! આશિર્વાદ ! મહારાજ ચિત્રવર્મા,
 તારી પુત્રીના ગૃહનક્ષત્રમાં ધણા શુભ શુકનો જણાય છે. તે તારી
 પુત્રી સતી અને સાધ્વી થશે, ગુણવાન અને વિદ્યાવાન થશે. તેથી
 તે વિષે તારે ચિંતા કરવાની નથી. રાજેન્દ્ર, તારી પુત્રીની રાશિએ તેનું
 નામ સીમંતિની ધારણ કરવું તારી પુત્રી શિવ ભક્તિમાં નિમગ્ન રહેશે,
 ભાગ્યશાળી થશે. આઠ પુત્ર અને એક પુત્રીનો જન્મ આપશે. સુખ
 સપત્તિ ભોગવી ઉત્તર અવસ્થાએ સ્વામી સહિત શિવપુરમાં જશે.

(પ્રધાન આવે છે.)

પ્રધાન—મહારાજ, આપની આજ્ઞા પ્રમાણે સર્વ સ્થળે તમામ
 જ્યોત્સ્ન થઇ ગયો છે.

વિદ્યાધર જ્ઞેશી—(ખોલી ઉઠે છે) અહો વિદ્યાનિપુણ ગુણ-
 શીલાન્વિત સર્વ ઋષિઓ, કન્યાના સદ્ભાગ્ય વિષે વર્ણન કરી ગયા,
 પરંતુ દ્રમનસીખીના ચંદ્રને તો વાદળીમાં ઘેરાયેલોજ રાખ્યો. એવું
 આપ જોવા સત્યવક્તાને છાજતું નથી. ખરું છે કે અશુભ વાત
 સંભળવાથી રાજેન્દ્રના મનને કદી દિલ્લગીરી તો થશે, પરંતુ

ગીતિ, ૧૨

સુખ દુઃખ વારા ફરતી, વિશ્વ વિષે આવેને રે નયે;
 સુત શોચ નવ કરતા, આવું કાર્ય અંધારે નવ થાયે. ૧
 તેથી હે ઋષિઓ, તમે નથી કહ્યું તે હું કહું છું. તે સાંભળો.

તોટક. ૧૩

મુણ માગધ દેશ તણા ભૂપતિ, તુજ પુત્રી તણી કહું કર્મ ગતિ,
 સહુ વાતનું સુખ ધણુંજ હશે, સતી સાધવી પુત્રી એ તારી થશે.
 જવ ચૌદમું વર્ષ થશેજ ખરે, વિધવા દુઃખ પામશે એહ અરે;
 વિધિ લેખ લલાટ લખ્યા ન મટે, પ્રભુ ભક્તિ કરે કંઈ દુઃખ ધટે.

ચિત્રવર્મા—હર ! હર ! (નિઃશ્વાસ નાંખી મૂંઠા ખાધને પડે છે.)

પ્રધાન—અરે રાજેન્દ્ર, આ શું ! સાકરમાં ઝેર ભેળનાર નેશી,
 તને હવે શું કરે ? મહારાજ, સાવધ થાઓ.

(રાજા સાવધ થાય છે.)

સર્વઋષિઓ—અહો ભૂપાળ, આવો દૈવી શક્તિ માટે શોચ
 કરવો તારે ઉચિત નથી. સાંભળ,

દોહરો. ૧૪

સુખ આવ્યું તો તે સહો, દુઃખમાં ધીરજ તેમ,
 સુખ દુઃખ બે ફેરા ફરે, સુર્ય ચક્ર ગૃહ જેમ. ૧
 ભાવિ ભરમેથી ભૂટ્યા, ધર્મ રમ્યા બુગાર,
 એજ ભાવિયોગે ગયા, રાત્રવ વન મોઝાર. ૨

માટે હે રાજેન્દ્ર, શોક છોડી દે.

ચિત્રવર્મા—હા ઋષિઓ, આપનું કહેવું યથાર્થ છે. શોક કરવો

મિથ્યા છે, પ્રધાનજી, મારે અત્યારે રાણીવાસમાં જવાનો વખત થયે છે, તેથી કચેરી ખરખાસ્ત કરો. (સર્વ જાય છે.)

—૦૦૦૦—

પ્રવેશ ૪

સ્થળ—રાણીનું સૂતિકા ગૃહ

સત્યવતી, સુલક્ષણા અને સુમેધા.

સુલક્ષણા—કેમ, બાઈ સાહેબ, આપને હવે શાંતિ વળી હશે નહિ, વાર ? જરા કાંઈ કે કંઈ ભાવતો પદાર્થ ખાવાની ઇચ્છા હોય તો કરી આપું.

સત્યવતી—હા, બહેન સુલક્ષણા, હવે મને શાંતિ છે. પણ આ બાળકીના જન્મની વધામણી મહારાજને મોકલાવી કે નહિ ?

સુલક્ષણા—હા, બાઈ સાહેબ, સુમેધાને તુરતજ મેં મોકલેલ છે. તે હવે તો પાછી આવતી હશે.

સત્યવતી—દાસી, પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર મારા પર પ્રસન્ન થયા ખરા. પુત્ર તો નહિ, પણ પુત્રી રત્ન આપી ખરેજ મારી મહાકિંમત અને વધ્યત્વ દૂર કર્યા.

સુલક્ષણા—બાઈ સાહેબ, જે કીરતારે આશા લાંગ થએલ હૃદયમાં આશાનું અંકુર ઉત્પન્ન કીધું છે, તે કીરતાર આપને પૂર્ણ સહાય કરી પુત્ર આપશેજ. આ પુત્ર તુલ્ય પુત્રીને કૃપાળુ પરમેશ્વર લાંબુ આયુષ્ય આપે એજ વિનંતિ છે.

(સુમેધા હર્ષભેર આવે છે.)

સુમેધા—સખી સુલક્ષણા, હું વધાઈ દઈ આવી અને શિશુપાલ સહ આવી. હવે મહારાજ સાહેબ તો કુંવરીની જન્મ પત્રિકા કરાવે છે

સુલક્ષણા—સાડું બહેન, તું શિરપાવ લાવી, અને તારું મન રાજી થયું, તો હું પણ રાજી છું. પણ કહેતો ખરી શું શું વસ્તુ લાવી ?

સુમેધા—બહેન, સાંભળ;

ત્રોટક ૧૫

અલો બેન સુલક્ષણ, હર્ષ અતિ,
બહુ વસ્તુ ગણેલો ગણાતો નથી;
શુભ શાલ અને વળો સાડો રૂડી,
કર કંકણ રત્ન જડિત ચૂડી. ૧
અલો બેનો વળી નથ નાક તણી,
સુકતા તણો માળ રૂડીજ ગણી;
પગ ઝાંઝર ને અણવટ રડાં,
બહુ શોભિત હેમ તણાંજ કડાં, ૨

બહેન સુલક્ષણા, રાજ્ય દરબારમાં શું ન્યૂન હોય ? અને શી ગણતરી હોય ? મહારાજ સાહેબે કહ્યું કે દાસી ખુશી થાય તેટલું ધનામ આપો. તે મેં મારે ગમતું લઈ લીધું. ઘણી ખમા કુંવરીબાને, હુંતો નિરંતર આશિષ દીધાજ કરીશ પણ (સત્યવતીને) માતા સત્યવતી, આપને શરીરે સુખાકારી કે કે ? હું તો અત્યાર સુધી ખબર પુછવીજ ભૂલી ગઈ. તો હમા કરશે માજી, આપના પગ જરા દાખું ? આપને કાંઈ કે પુરીની ઈચ્છા હોય તો લાવું ?

સત્યવતી સુમેધા, મારે શરીરે સાડું છે. મારે જે જે ઈચ્છા હતી, તે સુલક્ષણાએ કરી આપ્યું છે. હવે તું ને સુલક્ષણા જરા ઈશ્વર પ્રાર્થનાનું ગાયન ગાઓ, જેથી નિદ્રા આવી જાય.

સુલક્ષણા—ખડુ સાઈં ખાઈ સાહેબ, જેવી આત્મા. (ગાયકે

વસંત તિલકા, ૧૬

હે ચંદ્રશેખરે પ્રભુ શિર ગંગધારી,
વૈરાટ રૂપ વિભુ વિનતી લો સ્વીકારી;

છે કાળતો ગાતજ અગ્નિ તમારે મુખે,
જેની દિશા કરણ, પાય ધરાનું મુખે.

૧

છે સ્વચ્છ વીર્ય જળનું પ્રભુનુંજ કેવું,
સ્રષ્ટિ સ્થિતિ ઉત્પત્તિનું વિચારી લેવું;

વિનાટ દેવ વિનતી કરે હું પ્રણામી,

છે સત્ય ને નિયમમાનુંજ એકતામી.

૨

છે વાયું શ્વાસ ઇશનો રવિ ચક્ર ભાવે,

આકાશનાર્મો રસના વર્ણુ કહાવે;

હુંકાર આશ્રયરૂપે મહુ છવનો છે,

છે લોક સ્વર્ગ શિરને મન ચંદ્રતો છે

૩

નિધિ સમું ઉદર નાથ તમારે કા'વે,

સૌ પર્યતો તમ તણા કહું અસ્થિ ભાવે.

છે ઐપધી રૂડી વિભુ તમ અંગ રોમ

ઉચ્ચાર એક ઇશનો શુભ શબ્દ ઓમ.

ત્રિનેત્ર સત્વ રજને તમ વંદું નાથ,

સાક્ષાત દેવ કરજો દૂર વિદ્યન આપ;

હું જ્ઞાનહીન નમતી મમ દીર્ઘ એવી,

અજ્ઞાન દોષ કરી દૂર ઉગારી લેવી.

સત્યવતી—દારી, ખડુ સુંદર પ્રાયના કરી હોં. મેં ધાયું નહોતું કે

આ મેં શીખવેલી રત્નિત હજી તમને આ પ્રમાણે યાદ રહી હશે.

સુલક્ષણા—બાઈ સાહેબ, આપનું શીખવેલું સર્વ અમે કાળજીથી યાદ રાખીએ છીએ.

સુમેધા—આપના બોધક કાવ્યો કેમ ભૂલાય ? (સુલક્ષણાને) સખી સુલક્ષણા માતા સત્યવતીને નિદ્રા આવી છે હો. હવે તેમને શાંતિથી નિદ્રા લેવા દઈએ વાતોથી તેમની નિદ્રા કચવાશે.

(સર્વ શાંત થાય છે. રાણી નિદ્રાવશ થાય છે.)

પ્રવેશ. ૫

સ્થળ—રાણીના સૂતિકાગૃહ.

સત્યવતી રાણી અને દાસી સુલક્ષણા.

સત્યવતી—દાસી, મારે આ એકાંત સૂતિકાગૃહમાં રહેવાને બહુ થોડો વખત રહ્યો છે. આ બાળકોને પ્રસવ્યાને બે માસ થવા આવ્યા. હવે શૌચ દૂર કરી જરા ખુલી હવા લેવાશે, તેથી મનને બહુજ આનંદ થાય છે.

સુલક્ષણા—હા, બાઈ સાહેબ. ઈશ્વરે આપની તનદુરસ્તી સારી રાખીને પાછો શુભ દિવસ દેખાડી હરતાં ફરતાં કર્યા, એ કીરતારનો ઉપકાર છે.

સત્યવતી—દાસી, પ્રભુના ઉપકારનું શું કહેવું ? એતો દયાળુ છે, કૃપાળુ છે, તેમજ માયાળુ છે. અજ્ઞાન જીવને કશું જ્ઞાન રહેતું નથી, તેથી તેના કૃત્યને ભૂલી અહ કરતાં થઈ પડે છે. પરંતુ તેની કૃપા આગળ કશી મુશ્કેલી કે ન્યૂનતા રહેતી નથી.

સુલક્ષણા—હા, બાઈ સાહેબ ઈશ્વર ઉપર આપને પૂર્ણ વિશ્વાસને બક્તિ છે તો તેનું કૃપા પ્રભુએ આપ્યું. બીજી અજ્ઞાન સ્ત્રી-

ઓ હોય તો કેટલા દોરા, કેટલા તાવીજ, કેટલી ચીઠીઓ, કેટલ તિઓ, ભેગા કરી ઢોંગ ધતુરા કરે, ને સંતતિ ઇચ્છે. આપની જેવી ખીજને રહેવી બહુજ દુર્લભ છે.

સત્યવતી—સુલક્ષણા, જ્યાં અજ્ઞાન લોકો વસે ત્યાં ધૂતારા નમરે ઓઝો. તો અબળા જાત ટુંકી અકલની હોય, તે એ પ્રમાણે તે ઠીક પણ પુરૂષો પણ ધણા એમ સમજે છે કે આ એક સંતતિ નથી થતી, તો લાવને ખીજ પરણું એમ કહી ફરી લગ્ન આગલી સ્ત્રી ઉપર શોક્ય લાવી બેસાડે છે, પણ એમ ધીરજ રહેતી કે દૈવની ગતિ ન્યારી છે. તેની ઇચ્છાને અનુસરી ગુપ્ત મટાડવા ઉપાય કરી ઇશ્વર યાચના કરી કર્મ આધીન રહી સુખ લેવું.

સુલક્ષણા—બાઈ સાહેબ, આપણા મહારાજ સાહેબ જે દતા, ને આપના જેવી દીર્ઘદષ્ટિકાની પહોંચે ? હું સરખીને આપ સુજની સંગતિથી તો બહુજ જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું છે. પરંતુ જેને સત નહિ, તેને તો કશુંજ નહિ. હમેશાં વહેમ તે દવા, કરે દોરા કરે, લે, છોકરાં થવા માટે અનેક યોજના કરે.

સત્યવતી—દાસી, દવા કરે તેમાં કંઈ અજ્ઞાનતા નથી. ધન્વંતરી વિગેરે વૈદો તો આદિકાળથીજ થતા આવેલા છે. પરંતુ ઢોંગ લઇ બેસે છે, અને પુરૂષો ખીજ સ્ત્રી પરણી પોતાનેજ માથે કષ્ટ ઉઠાવી લે છે, તે ખોટું છે. હવેથી તે ધીમે ધીમે દૂર થવાનો ભવ છે ખરો. કેમકે હવે સ્ત્રીઓ, અને પુરૂષો સારી સારી કેળવણી છે, એટલે વહેમ દૂર થશે ખરો.

સુલક્ષણા—બાઈ, સાહેબ, હુંતો કહું છું કે આપના જેવી

વણી થોડાનેજ હશે. ઇશ્વર ભક્તિ, સંસાર સુધારો, સ્વચ્છતા, અને શિયળ વિગેરે અનેક ગુણોથી આપચ્છાદિત છે. હવેનો સુધારો તો કેવળ મિથ્યા; ઇશ્વરને માનવો નહિ, પતિને પરમેશ્વર માનવાને બદલે તેનાથી વિરહ વર્તવું, એમજ આ કળિયુગને અનુસરવું થઈ રહ્યું છે. અમે નોકર લોકો જુદી જુદી બબરો પરધરની બાણીએ. કાંઈ કાંઈ વાર અમે સહિયરો ભેગી થઈએ, ત્યારે એક બીજી વાતો કરીએ.

સત્યવતી—ઢાસી, ગામ હોય તો ત્યાં ઢેડવાડો પણ હોય સહુ સરખાં ન હોય.

ઢાસી, તું મેં કહી રાખેલો ધસારો બીજે ત્રીજે પાય છે ખરી કે ?

સુલક્ષણા—માજી, તેની વીગત હું ભૂલી ગઈ છું, તે કૃપા કરી કહેશો. આઠ દિવસે એરંડીકિં તથા મધ ચટાકું છું ખરી.

સત્યવતી—તે પણ વજનસર લેજે હોં. વધારે ઝોછું થઈ નય તો બાળક દુઃખી થાય.

સુલક્ષણા—માતાજી, આપે એક નાની ચમચી દીવેલ અને ચાર ટીપાં મધ કહ્યું છે તે પાઉં છું. હવે ધસારાની વિગત કહેશો તો તે પાવો શરૂ કરીશ.

સત્યવતી—સુલક્ષણા, વજનમાં અઢી રૂપૈયા ભારની હરડે, લીમડાની ગળો, મજક, અને સાકર, એળીઝો અને સચળ, એટલું એક રતિભાર દરેક વાનાં ધસીને પાવાં. સાકર ન-હોય તો મધનાં ચાર ટીપાં પણ ચાલી શકે. સાકર કરતાં મધ વધુ ગુણકારી છે, કેમકે મધમાખી દરેક વનસ્પતિથી એ મધ બનાવે છે તેથી જેમ બકરાતું દૂધ બધી વનસ્પતિના ગુણવાળું ગણાય છે, તેમજ આ મધ પણ છે. સાકરથી કદરૂ થવાનો સંભવ રહે છે.

સુલક્ષણા—બાઈ સાહેબ, એમ છે તો હું મધજ વાંપરીશ.

જરા કરીઆતું ધસ્યું હોય તો સારું કે નહિ ખાઈ સાહેબ ?

સત્યવતી—ના દાસી, એથી તો છોકરાંની ભૂખ છવાઈ જાય. તેથીજ મેં કરીઆતાને બદલે લીમડાની ગળો વાપરવાને સૂચવ્યું છે. કરીઆતાનો અને લીમડાની ગળોનો સરખોજ ગુણ છે.

સુલક્ષણા—ખાઈ સાહેબ, કાઠિવાર નાનાં છોકરાંને ઝાડા બહુ થઈ જાય છે, ત્યારે શું કરવું ?

સત્યવતી—ઉત્તમ માર્ગતો દાકતરને બોલાવવાનોજ છે. પણ સહજ હોય તો તેને માટે ખસખસ, સૂવા, અને ધાણા સરખે ભાગે અર્ધપાઇભાર લેવું અને તેને ખૂબ વાટી પાણી નાખી કપડેથી ગાળી નાખવું. તેમાં ચાર ટીપાં મધ નાખી દીકરીએ ઝમાવી પાવું. એ પાવાથી બહુ ફાયદો થશે. હરડેનો ઇળોઓ ધસી મધ નાખો પાવાથી પણ ફાયદો થાય છે.

સુલક્ષણા—અને હવે હું આપના કહેવા મુજબ આ દવા સર્વ લખી રાખીશ, અને સમયે જરૂર પડેથી તેનો ઉપયોગ કરીશ.

સત્યવતી—દાસી, ધસારો તો ત્રીજે દિવસે પાયાંજ કરજે. છ મહીનાનું બાળક થાય ત્યાં સુધી ખંત રાખી પાયાં કરવો. જેથી તનદુરસ્તી સારી રહે. વળી નાનાં છોકરાંને સાબુચોખાની કાંજ પાતી. છ મહીનાનું છોકરું થઈ ગયું હોય ત્યારે દાળીઆ ઝીણા વાટી સાકર અને એલચી નાખી ચટાડવું છેક બે મહિનાનાં બાળકને મધ અને ઘી ચટાડવું. એક નાની ચમચી ઘી દશ દીવસમાંથીજ પાવા માંડવું.

સ્ત્રી કેળવણીમાં જે શાસ્ત્રજ્ઞાન અને સંસાર સંબંધી કેળવણી અપાતી હોય તો ધણો સારો સુધારો થાય.

સુલક્ષણા—ખાઈ સાહેબ, આપણા કુંવરીબાને તો ઘેરજ કેળવણી આપવી કે આપનાં જેવાં સર્વગુણ સંપન્ન, સુવિચારી થઈ કી

તિવંત થાય બાઇ સાહેબ, આપણે વાતો કરીએ છીએ તે બા કેવાં સામે મીટ માંડી જુએ છે !

સત્યવતી—હવે ત્રીજો માસ શરૂ થવા આવ્યો. એટલે બાળકના દસ્તુર પ્રમાણે જરા નજર મેળવતાં આવડેજ. હવે એને જરા દુધ પાઈ મને આપ, કે તેને પોહાડી દઉં સૂત્રાનો વખત થવા આવ્યો છે.

સુલક્ષણા—બાઈ સાહેબ, સંધ્યાકાળે દસ્તુર મૂજબ દુધ પાચું છે. હવે આપ જરા પય:પાન કરાવશો, તો તેને સંતોષથી નિદ્રા આવી જશે.

સત્યવતી—લાવ ત્યારે એમજ કરું. તેં દુધ પાવાનો ને ચાટણું કરાવવાનો નિયમિત વખત રાખ્યો તે ઠીક છે. એકજ વખત નિયમિત કર્યો હોય તો તે છોકરું બહુ તનદુરસ્ત થાય. વખતે મોડું વહેલું થાય તો રોરો કરે, માટે નિયમ સાચવવાની રીત ઘણી ઉત્તમ છે. નિયમ તો ઈશ્વરને પણ પ્રિય છે.

સુલક્ષણા—આપે આ બોધ મને અગાઉથીજ કરેલો તેથી એકજ વખતે હું દુધ કે જે કંઈ આપવું હોય, તે આપુંછું. અને બાળા ગોળી માટે આપે ના કહી છે, એટલે તે તો મેં યાદ કરીજ નથી.

સત્યવતી—દાસી, તું તો બહુજ સુસ્ત છે. તને એકથી બીજી વાર કશું શીખવવુંજ પડતું નથી. અને તેથી મારા મનને ઘણાજ સંતોષ છે.

સુલક્ષણા—જે કંઈ સુધરી તે આપની કૃપા અને કેળવણી. બાકી મારામાં આવી બુદ્ધિ અને કેળવણી ક્યાંથી હોય ?

સત્યવતી—ખરું છે દાસી. સંગત તેવીજ અસર થાય. માટે જ સત્સંગતિ કરવી અને દુર્જનથી દૂર રહેવું. ઘણાક શ્રીમંત લોકો

ધાવ રાખી છોકરાં ઉછેરે છે, પણ તેમ કરવું નહિ જોઈએ. કારણ
ધાવ ઉચ્ચ જ્ઞાતિની મળેજ નહિ; નીચજ મળે. તો તેનું ધાવણ
તેવુંજ નીચ. તે ધાવવાથી સુત્ર કુટુંબનાં છોકરાંની યુદ્ધિ પેલી ધા
નીચ યુદ્ધિ જેવી થાય. તેથી તે ન કરવું. તેમજ બાળાગોળી તે
વ્યસન ગણાય; જેમ અશીળીને અશીળ મળે તો સારું, નહિતો હ
હવાલ થઈ જાય.

સુલક્ષણા—ખરું બાઈ સાહેબ, તે કારણથીજ બ્યારે છોકર
ગોળી બંધ કરે છે ત્યારે સૂકાઈ જતું હશે, અને થોડે થોડે તે
મૂકાવવી પડતી હશે. નહિ વાર ?

સત્યવતી—ખરું છે દાસી, સારા અમીરો માટે એ ગોળી
કશી જરૂર નથી. ધંધાર્થીઓને ખરી, કે બે ધડી કેદમાં બાળક સુ
તો ધંધો થાય એવાનું જોઈ જોઈને પ્રથા પ્રસરી ગયો.

સુલક્ષણા—બાઈ સાહેબ, આપનું કહેવું બરોબર છે; પણ કે
બે ત્રણ વાસાના છોકરાંની મા ન હોય તો ધાવ વિના કેમ ઉછેરવું

સત્યવતી—દાસી, તેને માટે ગાય ઘેર રાખી તેનું દૂધ પા
ન્યપૂળ, પીપળીમૂળ, વાયવડંગ, એલચી, એ વસ્તુઓમાંથી જે તે બ
ળકને માફક આવે તે સહેજ નાખી પાણી નાખી ઉકાળી પાયાં કરવું
દિવસ રાત્રી મળી બશેર દુધ છ મહિના સૂધીનાને બસ થ
જાય. નિયમિત ટકે પાવું કે પાચન થાય. અને રોગી થાય નહિ. ગા
યના અંગમાં સર્વ દેવો વસેલા છે. એટલે દૂધ પીનાર બાળક નિઃશં
સુખી થાય. જો સગું કુટુંબી ધવાડી શકે તોપણ તેના સારા ગુણે
હોય તોજ ફાયદો થાય. નહિતો ઉત્તમ રસ્તો ગૌદૂધ પાવાનો છે.

સુલક્ષણા—બાઈ સાહેબ, આટલી દીર્ઘદષ્ટિ પહોંચાડનારાં થો

રાંગ નીચડે. હુંતો આપની બુદ્ધિ અને યુક્તિઓ જોઈને દિડું થઈ ગઈ છું. ખરે !

સત્યવતી—સ્ત્રી કેળવણીએ સર્વ સુલભ છે. લાવ, હવે જરા કુંવરીને હાલરહું ગાઈ મૂકાડી દઉ. પછી આપણે નિદ્રા લઈએ.

સુલક્ષણા—જેમ આજ્ઞા—(દોરી આપે છે)

સત્યવતી—(હીચોળે છે અને ગાય છે.)

માતા જશોદા ઝુલાવે પુત્ર પારણે—એ રાગ. ૧૭

આજે આનંદ ઉદય થયો છે અંગમાં

આજ્યો હાલરું ગાવાનો રૂડો દિન,

શશિધર મણિધર ઇશ્વર પ્રસન્ન થયા હમ ઉપરે,

કન્યા કાંતિ રૂડી રવિ ઉદય સમ ચિન્હ.

આજે. ૧

ઝૂંસો લાડકડી ઝૂંસાવું નવરંગ પારણે

મુખની નિદ્રા લેજો રાખી શાંતિ ધીર

બાળપણે અજ્ઞાને ઇશ્વર રક્ષા છે કરે

છે ખટમાસો સૂધી ઇશ્વર સાનિધ્ય સુખ.

આજે. ૨

જ્યારે સંસારી મમતાની બુદ્ધિ આવશે,

જાશે સર્વજ્ઞ ને થાશે હું તું દોષ

ત્યારે ઇશ્વરતા ઓછી ને રે અળગી થશે,

લમવું લાંખોડીએ સંસારે સંતોષ.

આજે. ૩

લઘુવય જ્ઞતાં યૌવન વળી વૃદ્ધ થાવું ખરે,

ત્રણ વયોમાં રાખો પરમાત્મા શું પ્રેમ,

રાખો શુશ્રૂષા મનથી પૂર્ણાનંદ સુખ આપશે,
હરિસુખ સદા જો રહેશે નીતિ નેમ. આજે.
(સર્વ નિદ્રાવશ થાય છે.)

પ્રવેશ ૬.

સ્થળ—રાણીવાસ.

રાણી, દાસી, પંખીથી રાજા ચિત્રવર્મા.

સત્યવતી—બહેન સુલક્ષણા, આજ હજી સૂંધી મહારાજ કેમ પધાર્યા નહિ હોય ?

સુલક્ષણા—બાપસાહેબ, મહારાજ કઈ કામે રોકાયા હશે. મહારાજને ઘડી બે ઘડી વિલંબ થાય છે, એટલામાં આપનું મન ધણું વ્યાકુળ થઈ જાય છે.

સત્યવતી—હા દાસી, સતી સ્ત્રીઓને સ્વામીના દર્શન સિવાય શાંતિ થતી નથી. વખત ધણો ગયો છે, તેથી હવે તો સ્વામીનાથ પધારવા જોઈએ. માટે તું જ અને ભોજનની તૈયારી કરાવ.

સુલક્ષણા—બાપ સાહેબ, મહારાજ પધારે છે.

(દાસી જાય છે. ચિત્રવર્મા આવે છે.)

સત્યવતી—સ્વામીનાથ, વંદન કરું છું. શિરછત્ર, આજ આપને વર બહુ થઈ.

ચિત્રવર્મા—હા પ્રિયા, આજ એમ થયું ખરું.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, વર્ષાઋતુના ધામને લીધે આપને પ્રસ્વેદ લાગતો હશે આજા હોય તો વાયુ ટોળું.

ચિત્રવર્મા—ના મારી વહાલી પ્રિયા, તારા નાણુક લાથને તે કામ કરવા લાયકનું નથી.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, આજે આપનું મુખાર્વિંદ કંઈ ઉદાસીમાં જણાય છે. તેથી જો આજા હોય તો મનરંજન કરવા એક ગાયન સંભળાવું.

ચિત્રવર્મા—બહુ સારું, તારી ખુશી હોય તો તેમકર.

સત્યવતી—(ગાય છે.)

સહીયર શરદ પુનમની રાત—જો રાગ. ૧૮

ઝરમર ઝ.મર વરસે મેઘ બપૈયા બોલતા હો આજ વર્ષાઋતુમાં હો રાજ,

જુઓ આકાશે ધનધોર ગગન ગાજી રહ્યું હો આજ વર્ષા.

ફાટે હૈયું શણે આજ વાલમ વિયોગમાં હો આજ વર્ષા.

દેવ ગયા જળ ઝીલવા, શિવ ગયા કૈલાસ,

બ્રહ્મા ધ્યાન ધરી રહ્યા, શિવનું ચારે માસ.

પિયુજી નિયમ ધારી દિન હવેરે આવીયા હો આજ વર્ષા.

એવા પુન્ય પ્રવાહી માસો તપસી તપ કરે હો આજ વર્ષા. ૧

ફળ ફૂલે ફાલી રહ્યા, લીલો લીલો કુંજ,

સૂકી ધરણી રસ પીએ, એ જળ વર્ષાનું;

બાઈ જૂઈ ચંપો મોગરો ખીલી રહ્યાં હો આજ વર્ષા.

જુઓ પુષ્પલતાઓ લહેકે ચાર ચોકમાં હો આજ વર્ષા. ૨

કાચલડી ટૌકા કરે, બેડી આંખા ડાગ,

ચાતક ચિત હરખાય છે, આવ્યો મારો નાવ,

સ્વામી તલસું હું તમ માટે તેવી આ સમે હો આજ વર્ષા.

મારા હૈયા કેરા હાર મનોરથ પૂરજો હો આજ વર્ષા. ૩

મંડપ છાયો ફૂલડે, ફરે કળાયત્ર મોર,
શોભે સુંદર વાટિકા, જેમ કાન ગોપીનો શોર;

એવી લીલવણીની લહેર લીયે છે રાધિકા હો આજ વર્ષા.
એવા લહેરી દિનમાં લાલ લલિત બહુ લાગતું હો આજ વર્ષા. ૪
ચિત્રવર્મા—વાહ ખ્યારી આવા સુંદર સ્વરથી કોતું મન રંજન
થાય નહિ ?

સત્યવતી—આપ કચેરીમાંથી રંગ મહેલમાં પધારો તે વખતે
જરા આપના મનને વિશ્રાંતિ મળે, એ પ્રસંગે આપનું મન રંજન
કરવું એ મારો ધર્મ છે, પ્રાણનાથ.

ચિત્રવર્મા—ખરૂં છે પ્રિયા, રાજ્યદારી કામો કોઇકવાર ધણું
માથું દુઃખની નાખે છે. આજતો સીમંતિનીના જન્મમૃદની વાને મારા
મનને દિલગીર બનાવી દીધું છે.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, એવું શું છે તેમાં ?

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, પરમેશ્વરે પુત્રીરૂપ રત્ન આપ્યું તો ખરૂં પણ
તેને સાંસારિક સુખમાં વિદ્ન છે.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, શું તે સુખી નહિ થાય ?

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, સર્વ વાતે તો સુખી થશે, પરંતુ તેનો સં-
સાર વૈધવ્યના દુઃખથી બધો ધૂળ છે.

સત્યવતી—અરે આ શું ! હર ! હર ! હર ! (રાણી મૂઝી બાધ
છે. દાસી આવે છે.)

દાસી—અરે બાઈ સાહેબને શું થઈ ગયું ? બાઈ સાહેબ, સા-
વધ થાઓ, સાવધ થાઓ.

તોજે છે ને ગણી થોડીવારે આવધ થાય છે.)

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, હવે એ બાબતનો શોધ કરવો મિથ્યા છે.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, શું મારી વહાલી પુત્રીના જન્મગૃહમાં વૈધવ્ય લખિત છે? અરે પ્રભુ! કોઈ વાને દુનિયામાં શાંતિ નહિ! આટલા દિવસ સંતતિ વિના મનને બળાપો રહેતો, તે હે ઈશ્વર તેં દૂર કર્યો તો આ ક્યાંથી સરજ્યું? અરે પ્રાણનાથ, આ અસાર સં-સારને સાર કરી માન્યો છે તેજ ભૂત છે.

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, તે ખરું છે. આ સંસારરૂપી સમુદ્રમાં જ્ઞાન નૌકા મૂકી ઈશ્વર ભક્તિ રૂપ આરો લઈ તરી પાર ઉતરવાથીજ આ-પણું વિધિ દૂર થશે.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, તમે કહો છો તે ખરું છે. આપના જ્ઞાનવાન, ધૈર્યવાન શબ્દોથી માંડે હૈયું જરા ધીરજ ધરે છે. પરંતુ બ્યારે જ્ઞાનદીપક અજ્ઞાનવડે આચ્છાદિત થાય છે ત્યારે તદન અંધકારથી હૃદય શૂન્ય થઈ જાય છે.

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, ધૈર્ય રાખી ઈશ્વર પાસે કલ્યાણ ઇચ્છવું. વારંવાર ભુરા વિચારોને મનપર વસવા દેવા નહિ.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, હવેથી આપની શિખામણ ધણી કાળ-જીવી હું યાદ રાખીશ. (નેપૃથ્થમાં)

દાસી—બાઈ સાહેબ, જમવાનો વખત થયો છે. પધારશો?

ચિત્રવર્મા—ચાલો પ્રિયા, જમી લઈએ. સીમતિની ક્યાં છે? કંઈ જણાતી નથી.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, તે ત્યાં દાસીની સાથે પાકશાળામાં રમતી હશે. ચાલો આપણે જઈએ. (સર્વે જાય છે)

પ્રવેશ ૭

સ્થળ — વાટિકા.

સીમંતિની તથા તેની સખીઓ.

સીમંતિની—સખી માલવિકા, આજ આ બાગની શોભા કેવી સુંદર દીસે છે ? આ ચંપો, મોગરો, કેવી સરસ સુગંધ આપી રહ્યાં છે ? (જરા આગળ જઈને) અને આ સાહેલીની વેલ તો ગુલાબના રોપાને વીંટાઈ જ વળી છે.

માલવિકા—હા, બહેન સીમંતિની, આજ ચોમાસાના વર્ષાદને લીધે લોલવણી ઠામેઠામ છવાઈ જ રહી છે.

ચતુરિકા—બહેન માલવિકા, હમણાથી આપણી સખી સીમંતિની એવા આનંદી પદાર્થો ઉપર બહુ ધ્યાન આપે છે.

માલવિકા—સખી ચતુરિકા, તેતું કારણ તું જાણે છે ?

શાર્દૂલવિકીરિત. ૧૯

ખીલી યૌવનની કળી ઉર વિષે, કામે કર્યો વાસરે,
સુગંધી સૌ રસ તણી રહી ખીલી, શંગારની આશરે;
તેથી આ મુજ બેનડી રસ લીની, ઋતુ તણા રંગમા,
આશા એ નિજ સ્વામીના સુખતણી, રાખી રહી અંગમાં. ૧

સીમંતિની—સખી માલવિકા, જ્યારે ને ત્યારે તું એજ વા વદી રહી છે ખરૂં કે ?

ગીતિ. ૨૦

જેના મનનાં જેવું, તેવું તે દેખે છે સહુ જનમાં,

ચતુરિકા—ખેહેન સીમંતિની, સાંકળ તારા

ગીતિ. ૨૪

જન્મ કાળને સમયે, તુજ પિતાએ જ્ઞેશીની પાસે,
ગૃહદોષ છે જાણ્યો, વર્ષ ચૌદમે તું વિધવા થાશે.

સીમંતિની—અરર શંકરા ! (મૂર્છા ખાઈ પડે છે. સખીઓ
સાવધ કરે છે)

સખીઓ—ડરમા તુ દિલ સાથ—એ રાગ. ૨૫

રડમા તું સખી હાય હવે બહુ રડમા તું સખી હાય,
જોઈ દિલકું બહુ દુઃખાય—હવે.

તું સુખીયારી થઈ દુઃખીયારી, જીવ મુઝાવ ન આંસુડાં પાંડી,
શાંત થવું સખી ધીરજ ધારી, જાતું નાહ વળી હિમત હારી.
ઈશની સાલતા મુખે ઉચારી.

વહાલી ઉડ શાંતયા, ગભરાના.

સખી સાલ તને પ્રભુ થાય.

હવે. ૧

ધાર્યું પ્રભુનું સલ થવાનું, રદન કરે નહિ કંઈ વળવાનું,
ચાલ સખી સહુ સત્વર થઈને, મેત્રી દેવીને શરણે જઈને,
યુક્તિ આચરીએ સંમતિ લઈને,
એ'ન ચાલ જઈએ દુઃખ કહીએ

કંઈ કરીએ દેવ સેવાય.

હવે. ૨

ખહેન, ઇશ્વર મરજી આગળ શોય કરે સીદ્ધિ નથી. ચાલો આ-
પણે ઋષિપત્ની માતૃ ગૈત્રીદેવી આગળ જઈએ. તે આપણું કષ્ટ
દૂર કરશે.

સીમંતિની—ચાલો બહેનો, હુંતો નિરાશાને લીધે ચાલી પ શકતી નથી. (સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ. ૮

સ્થળ મૈત્રીદેવીના આશ્રમ.

સીમંતિની, તેની સખીઓ, તથા મૈત્રીદેવી.

માલવિકા—મૈત્રીદેવીને નમન કરું છું.

ચતુરિકા—માતૃ, હું પણ વંદન કરું છું.

મૈત્રીદેવી—કાણે માલવિકા અને ચતુરિકા કે ?

સીમંતિની—માતા મૈત્રીદેવી, આપની પુત્રી સીમંતિની પ કાગી વિનતિ કરે છે.

મૈત્રીદેવી—આજ ત્રણે સખીઓ મળી અત્રે આવી શુ ઇચ્છિ રાખે છે ? એન સીમંતિની તારી શું માગણી છે ?

માલવિકા { —માતા મૈત્રીદેવી, અમારી સખી આપની પ
ચતુરિકા }

તેવું દુઃખ નિવેદન કરવા આજ્ઞા માગે છે

મૈત્રીદેવી—શું છે એટા સીમંતિની ? તારા જેવી રાજપુત્રી નાની વયમાં શું દુઃખ હોય ? સત્વર કહે એટા મારાથી ટાળી શક તેવું હશે, તો હું તારું દુઃખ દૂર કરીશ.

સીમંતિની— સિંહાનો કનરો. ૨૬

નમામિ માતા મૈત્રીદેવીને, વિદિત કરું છું કર્મની કહાણી, મુજ લાગ્યમાં વૈધવ લખીયું, વાત એનો મેં આજે છે જાણી—નમામિ

આશિષ આપો, યુક્તિ બતાવો, થાય અખંડિત સૌભાગ્ય માડી-નમામિ. ૩
શરણે હું આવી આજ તમારે, સંકટ સર્વે દોની નિવારી-નમામિ. ૪
આશિષ દોને તપ-બતાવો, જેણે કરી વશ થાય મુસરી-નમામિ. ૫

મૈત્રીદેવી—એટા સીમંતિની, દેવી કૃતિમાં ફેરફાર કરવાને કોઈ
શક્તિમાન નથી. કોઈ મનુષ્યથી ઈશ્વરની ધારણામાં ફેર થઈ શકે તેમ
નથી. તેના નિયમને તાબે રહી ધૈર્યથી સુખદુઃખ સહન કરવું એજ
શ્રેષ્ઠ છે. તોપણ બહેન સીમંતિની, હું તને કહું છું કે તું

ઉપેન્દ્રવજ્રા. ૨૭

થા સાધવી તું, શીલને સમાલી,
લે સોમ વ્રતો, મન ધીર ધારી;
પ્રદોષ કાળે, શિવ પૂજી નિત્યે,
પે'લું કરૌ, તીર્થનું સ્નાન પ્રીતે. ૧
થૈ સ્વચ્છ નાહી, કરી વિધિ સેવા,
નેહું જમાડી, બહુ દાન દેવા;
છે નિમ એવો, વ્રત સોમનો તો,
પ્રભાવ છે એ, વ્રતનોજ મોટો. ૨

હે પુત્રી, એ રીતે સોમ વ્રદોષનું વ્રત આચરવાથી શંકર પ્રસ-
ન્ન થશે. માટે તે દિવસે નદીએ નહાવું, સ્વચ્છ થઈને સંધ્યા સમયે
શિવપૂજન વિધિ સહિત કરી બ્રાહ્મણનું નેહું જમાડી પછી તારે જ-
મવું. અને વસ્ત્રદાન કરી દક્ષિણા આપી સંતુષ્ટ કરવાં. હે પુત્રી, આ
વ્રત કરવાથી તું સૌભાગ્યને પામીશ.

સીમંતિની—માતૃ, આપની આજ્ઞાથી હું તે વ્રત કરીશ.

મૈત્રીદેવી—મારી વહાલી બાળકીઓ, ઉછરતી વયની બાળા-

ઝોઝે કેવી રીતે વર્તવું તે વિષે હું તમને શિખામણુ દઉં છું. તે આ પત્રિકા ધ્યાનથી ઘેર જઈ વાંચજો. કેમકે અત્યારે સમય ગયો છે.

ત્રણે સખીઓ—(નમન કરીને) માણ, આપની શિખામણુ અનુસરી નિરંતર ચાલીશું. હવે અમે રજા લઈશું માણ.

મૈત્રીદેવી.—હા ખેટા સીમંતિની, અખંડ સૌભાગ્યવતી ભ
(સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ. ૯

સ્થળ—રાજ્ય મહેલ.

સત્યવતી, રાણી, રાજા, ચિત્રવર્મા, અને પછીથી સખીઓ સહિત સીમંતિની.

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, સીમંતિનીનો અભ્યાસ પૂરો થયો કે ?

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, સીમંતિનીએ પોતાને જ્ઞેષ્ઠએ તેટલું જ્ઞાન સંપાદન કરી લીધું છે. અને હવે તો તે પાંચશાસ્ત્રનાં તે ધર્મ શાસ્ત્રનાં સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવામાં વધારે વખત ગાળે

ચિત્રવર્મા—એ જાહુ સારું કામ કરે છે. શાસ્ત્રની ચોપડી વાંચવાથી સ્વધર્મપર આસ્થા વધે છે.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, સીમંતિનીની યુદ્ધિ ઘણી સાત્ત્વિક ધર્મ તેને સારી યુદ્ધિ આપે. વળી તેને પતિ પણ ધર્મી અને જ્ઞાન આપે. એજ પ્રભુ પાસે મારી વિનતિ છે.

કરી તે મેં મનમાં ધારી. મૂક્યો છે જ્યારે વખત આવે ત્યારે ત્યાં નક્કી કરી વિવાહ કરીશું.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, આપણી સીમંતિની હવે તેર વર્ષની થઈ. કન્યાકાળ થવા આવ્યો. તો તેનો વિવાહ કરવા મારી ઇચ્છા થઈ છે.

ચિત્રવર્મા—હા પ્રિયા, હું પણ એજ વિચારમાં છું. આપણે તે નિવસે નૈપથ દેશના રાજા ચંદ્રસેનના પુત્ર ચંદ્રાંગદની સાથે વિવાહ કરવા ધાર્યું હતું, પરંતુ સીમંતિનીના ભાગ્યની વિચિત્રતાનો વિચાર આવે છે ત્યારે મારું મન હકી જાય છે.

સત્યવતી—મહારાજ, એ ખુબ ખરું છે. પણ દૈવે ધારેલું જ્યારે ત્યારે થવાનું. એમાં આપણે શું કરી શકશું? આપણે ઇશ્વર ભક્તિ કરી તે વિધન નિવારે એવી પ્રાર્થના કરવાનો યત્ન કરવો પરંતુ જે શિખિત છે તે કોણ મિથ્યા કરી શકશે?

ચિત્રવર્મા—તું કહે છે તે ખરું છે પ્રિયા. મારો પણ એજ મત થાય છે. આજ સીમંતિની ક્યાં ગઈ છે વાંડે?

સત્યવતી—સ્વામીનાથ, તેને એની પોતાની દશા વિષે તેની સખીઓથી જાણ થતાં તે યાજ્ઞવલ્કય ઋષિની પત્ની મૈત્રીદેવી પાસે ગઈ છે. હવે આવવી જોઈએ ખરી.

ચિત્રવર્મા—ત્યાં જવાથી શું થશે પ્રિયા?

સત્યવતી—મહારાજ, કોઈ વ્રત, દાન, નિયમ, તપ, ખતાવશે તે પ્રમાણે સીમંતિનીએ કરવું એમ તેની ઇચ્છા છે.

ચિત્રવર્મા—ખરું છે. ઉષાએ પાર્વતીપર તપ કરી સ્વામી સુખ માગી લીધું હતું. તેમ સીમંતિનીને ઇશ્વર કૃપા થાય એજ ઇચ્છું છું.

(સીમંતિની સખીઓ સહિત આવે છે.)

ત્રણે સખીઓ--માતા પિતા, વંદન કરીએ છીએ.

ચિત્રવર્મા--કેમ બહેન, ક્યાં જઈ આવી ?

સીમંતિની--પિતાજી, મૈત્રીદેવી પાસે હું ગયી હતી; અને મણે સૂચ્યું છે તે પ્રમાણે આપ માતા પિતા આજ્ઞા આપશે કરીશ.

ચિત્રવર્મા--હા મારી પુત્રી, તારું શુભ થતું હોય તે માટે દાની પરવાનગીજ છે. તારી ઇચ્છા પ્રમાણે કરજે. પણ મૈત્રીદેવ શું કહ્યું છે ?

(સીમંતિની સોમ પ્રદોષનું વ્રત કેવી રીતે કરવું તે કહી આવે છે.)

સત્યવતી--પુત્રી, એ વ્રત બહુ સારું છે. દેવીની આજ્ઞા પ્રમાણે એ વ્રત નિયમ પાળવાથી સારુંજ થશે.

માનવિકા { —બહેન સીમંતિની, મૈત્રીદેવીએ શિષ્યામણનું
અતુરિક્કા { આપ્યું છે તે વાંચી સંભળાવશું કે ? માતા
પિતાજીની આજ્ઞા હોય તો સખી આપણે ગાઈએ.

સત્યવતી--પુત્રીઓ, તમે સાથે મળી ગાઈ સંભળાવો.

ત્રણે સખીઓ--(ગાય છે.)

૨૭ આશાગોડી. ૩૫.

સાવધ રહી સતી નારી સદાકાળ સાવધ રહી સતી નારી.

શિયળ તમારું સાચવવાની, ઉલટ રાખજો સારી-- સદાકાળ.

લાલ નીલમ વળી માણેક મોતી, હરખાશો નહિ દિલધારી--સદાકાળ.

નહિજ શોભશે શિયળ ભૂપણ ત્રિણુ, મિથ્યા એ અલંકારી-- સદાકાળ.

લજ્જાસ્પી ધરો નાકમાં નયની, વશ ચાંદ્રિયો રવીકારી— સદાકાળ. ૫
 મિષ્ટ વચન અમૃત સમ રાખી, ક્રોધ ન કરવો લગારી— સદાકાળ. ૬
 પરણ્યો પતિ પરમેશ્વર માની, વશ થશે ત્રિપુરારી— સદાકાળ. ૭

ચિત્રવર્મા—વાહ! શું સુંદર શિખામણુ આપી છે. પુત્રીઓ,
 એ તમારે પૂરા ધ્યાનથી લક્ષમાં લેવાની છે.

ત્રણે સખીઓ—બહુ સારું પિતાશુ.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, ભોજનનો સમય થયો છે. તેથી મરજી
 હોય તો જઈએ, મહારાજ. આજે પાઠશાળાના શિક્ષક આવી ગયા.
 તે કહી ગયા છે કે આજે પાઠશાળાની કન્યાઓને ઇનામ આપવાનાં
 છે. તેથી ભોજન કર્યા પછી ત્યાં જવાનો વિચાર છે. આપની શી
 આજ્ઞા છે ?

ચિત્રવર્મા—ચાલો પ્રિયા, જમાં લઇએ. ખુશીથી જાનું.

(સર્વ જાય છે.)

—૦૦૦૦—

પ્રવેશ. ૧૦

સ્થળ—પાઠશાળા.

સત્યવતી, સીમંતિની, માલવિકા, ચતુરિકા, વિદ્યાગુરૂ, કન્યાઓ
 વિગેરે.

વિદ્યાગુરૂ—માતા સત્યવતી, આજે જાળકીઓને ઇનામ અ-
 પાય છે તે સમયે આપ પધાર્યા તેથી મારા મનને ઘણું આ દ-
 થયો છે.

કન્યાઓ—માતૃશ્રી, અમે બાળકીઓ આ વખત આપને મન કરીએ છીએ.

સત્યવતી—મારી બાળકીઓ, તમારે આ-શાળામાં ધણું જાણ લેવાનું છે. અને શાળાનું જ્ઞાન લીધા પછી પણ તમારે તમારા જ્ઞાન કદીપણ કાટ ચડવા દેવો નહિ. બાળકીઓ, વર્ષાના જળથી જેમ સરોવર સરોવરો ભરાઈ, તેમાં અષ્ટપત્રનું કમળ થાય છે; અને જેમ ખેતરે લીને શોભે છે તેમજ તમારા હૃદયરૂપી સરોવરમાં વિદ્યારૂપી નિર્મલ જળ ભરે, અને જ્ઞાનરૂપ કમળને પ્રકૃષ્ટિત થવાદો. બાળકીઓ, કમળની અષ્ટ પાંખડીઓ શું તે તમે જાણતા નથી. માટે સાંભળે જ્ઞાનરૂપી કમળ તેની એક પાંખડી ઇષ્ટસેવા, બીજી ધીરજ, ત્રીજી સ્મૃતિ સુવિચાર, પાત્ર્યમી સ્વધર્મ, છઠી સુકર્મ, સાતમી સત્ય, અને આઠમી હાપણ. આ રીતે અષ્ટ પાંખડીઓ ખીલવાથી તમારા જ્ઞાનરૂપી કમળની સુવસ સર્વ સ્થળે પ્રસરી રહેશે, અને તમારું હૃદય સરોવર મેશાં સ્વચ્છ નીરથી ભરપૂર રહેશે માટે બાળકીઓ તે તમારા હૃદય સરોવરને વિદ્યાથી ભરો. અને જ્ઞાનરૂપી કમળને ખીલવો. બાળાઓ ત્યારપછી તમે સુંદર શણગારથી અલંકૃત થાઓ. એ શણગાર હવે તમે સમજ્યાં નથી, તે હું તમને સમજાવું છું. બાળાઓ સાંભળે જેથી તમારું રૂપ અને યૌવન સુશોભિત દેખાશે. બાળકીઓ, લક્ષ્મીરૂપ અંજન કરજો, શિયળરૂપી સાડી પહેરજો. યશરૂપી આંદોલો કરી અમૃતરૂપી મીઠાં વચ્ચનો વદજો. કીર્તિની માળા હમેશાં કંઠમાંજ રાખવો. સીતા સતિના ગુણરૂપી કચુકી કદીપણ દર કરવી નહિ. જેમ સતિ સીતા.

કીઓ, ધંતર મંત્રથી પતિ વશ થતો નથી. પરંતુ સત્ય નિયમથી પતિવ્રત પાળી પતિની આજ્ઞાએ અનુસરી પતિથી છાનાં કર્મ નહિ કરવાથીજ પોતાનો સ્વામી વશ થાય છે. બાળકીઓ સીત'એ જેમ રામ શ્વશુરની ભક્તિ કીધી છે તેમજ તમે પણ કરજો. અને તમારા સ્વામીના સુખ દુઃખમાં ભાગ લઇ કીર્તિવંત થાઓ. પરમેશ્વર તમને સારી શુદ્ધિ આપે, એજ મારી આશિય છે.

કન્યાઓ—માતાજી આપની શિખામણુ અને આશિર્વાદ માથે ચડાવીએ છીએ.

સત્યવતી—બહેન સીમતિની, હવે આ બાળકીઓની પાસે સુંદર શિખામણુની એક ગરળી તું ગવરાવ. તું અને તારી સખીઓ ગાઓ, અને આ બાળકીઓ ઝીલશે.

ત્રણ સખીઓ—જેમ માજીની આજ્ઞા.

સીમતિની—(ગાય છે.)

ગરળી. ૨૮

તમે સાંભળો વાત શિયળ તણી,	
ધરો હેત શિખામણુ આહી, રહે સત્ય સાહી સતી ધર્મ પાળજો. ૧	
શાણી નારી શિયળવંત શોભતી,	
કેવી દીપતી દેવી સમાન, તારો આસ્માન. સતી. ૨	
પતિવ્રતા પ્રભુપદ પામશે,	
તેનાં વામશે દુઃખ તમામ, રાજી રહે રામ. સતી. ૩	
પતિમાંહી ગણી પ્રભુતા સદા,	
પૂજે નિજ પતિ તણા પાય, આસાંકિત થાય. સતી ૪	
૩૫ ગુણવતી ગર્વહીન છે,	

જે હોય શિયળવતી નાર, તેના એ આચાર.	સતી. ૫
આ કુળિયુગમાં સ્ત્રી જાણે નહિ,	
સતી નારી તણા સુવિચાર, પવિત્ર આચર.	સતી. ૬
સતી દમયંતીને સુલોચના,	
સીતા અનસૂયા અહલ્યા નાર, અરુન્ધતી સાર.	સતી. ૭
એતો સતયુગની સહુ નારીઓ,	
જેનાં નામ પ્રભાતે લેવાય, પવિત્ર થવાય.	સતી. ૮
ભોગવતી તારામતિ થઈ સતો,	
જેણે વશ કીધા સૂર્યદેવ, કીંવી પતિ સેવ.	સતી ૯
અત્રિ ઋષિની નારી અનસૂયા,	
તેણે બાળ કીધા ત્રણ દેવ, તે પણ પતિ સેવ.	સતી. ૧૦
સાવિત્રી સતીતણા વ્રતથી,	
તેણે સ્વામી કીધો સજીવન, એવી નારી ધન્ય.	સતી. ૧૧
સાસુ શ્વશુરનાં નેત્ર અપાવિયાં,	
માત તાતને પુત્ર સો સાથ, સાવિત્રી પ્રતાપ.	સતી. ૧૨
સહુ સૃષ્ટિ સતીને આધારથી	
થજો સત્ય તણો વિસ્તાર, જગતમાં અપાર.	સતી. ૧૩
હરિસુખ શિયળ વ્રત ધર્મનું,	
નવ ભમશે ભૂલાં સહુ નાર, થશે ઉદ્ધાર.	સતી. ૧૪
સત્યવતી--સીમંતિની, આ ગરબી ઘણી સુંદર ગવાઇ. હવે	
હવેન માલવિકા, તું ગા.	
માલવિકા--જેવી આજ્ઞા. (ગાય છે.)	
ગરબી. રૂઢ	

છે શંકર ભોજો નાથ, સેવા કરવાને.

ગિદ્દી પ્રભાતે ભજીએ ઘેની, પંચ-દેવ પ્રમાણુરે,
વાણી વિમળા આપો સહુને, ટાળી મન અજ્ઞાન. સેવા. ૧

મનસા વાચા કર્મણાથી પાપ કદી નવ કરીએરે,
નિલ પ્રભુનું ધ્યાન ધરીને, ભવસાગરથી તરીએ. સેવા. ૨

જે જે સ્ત્રી જાતિના ધર્મો, સલ શિયળને નીતિરે,
પરમ રનેહથી પાજો એ'ની, રાજે-પ્રભુ તમશું પ્રીતિ. સેવા. ૩

જ્ઞાન માર્ગમાં પગલું ભરવું, છોડી મિથ્યા વાદરે,
પતિ ગણી પરમેશ્વર જેવો, હઃસુખ લેવું આપાદ. સેવા. ૪

સત્યવતી—માલવિકા, બહુ સુંદર ગાયુ, આવી શિખામણુ સર્વ
જાળાઓને આપતા રહેવી, કે જેથી લેનું મન પવિત્ર રહે. અતુરિકા
હવે તારો વારો આવ્યો. તું કંઈ બીજો વિષય લેજો

અતુરિકા—સાર માણ. (ગાય છે.)

સતી પાર્વતી પરમ પુનિત તું પત્ની મહિપતરામની.—એ રાગ ૩૦

હે સાહેલી, આલો આપણે મળી જઈએ નિશાળમાં

જ્યાં નીતિ રીતિનું જ્ઞાન મળે,

મન મસિનતા અજ્ઞાન દળે,

નિર્મળ નીર સરખી બુદ્ધિ મળે.

હે સાહેલી. ૧

વળી ભરત શુંથનની સહુ રીતિ, .

શિખવે શીવન રાખી પ્રીતિ,

એવા અનેક હુન્નરની રીતિ.

હે સાહેલી. ૨

ભરતર ભણતર શુંથન માહે,

કદી ભૂલ આપણી ને થાએ,

જમજાવે છે શિક્ષક લાંચે,

હે સાહેલી. ૩

- માખાપનું માન વિચારીને,
ભણવું ગણવું ધીર ધારીને,
સ્વધર્મ નીતિએ ચાલીને. હે સાહેલી.
- ચંદ્ર વૃદ્ધિ અખળાના હુકમાં,
મહારાજે મહેર કરી મનમાં,
જે પી બહુ ગામોમાં. હે સાહેલી.
- કેવે હોંશ ધરી વિંદા લેવી,
આશિષ તપ્ત ધણીને દેવી,
રહો અવિચળ ગાદો અરુણ જેવી. હે સાહેલી.
- ખાળાઓની ઘણી ખૂબ જાણી,
કરો વિદ્યા કેરી કમોણી,
મુખોધ ધરો ઉરમાં શાળી. હે સાહેલી.
- આપણુ અખળાના હિત માટે,
પ્રસંગે ઇનામો આપે,
અજ્ઞાનપણું ઉરનું કાપે. હે સાહેલી.
- ખાળાને ઉત્તેજન મળવા,
ઇનામો મન ગમતાં કરવાં,
એ નિયમ ક્યો સહુ શાળામાં. હે સાહેલી.
- ગુણ ગાઓ મળી ઉમંગ ધરી,
જગકર્તા અમપર મહેર કરી,
અવિચળ રાખો આ પૃથ્વી ધણી. હે સાહેલી.
- તણ આળસ સહિયર સહુ જોડો,
અખળા પર ત્રિભુવન છે ત્રુકયો

સત્યવતી—ચતુરિકા, તેં તો વળી જુદોજ વિષય લીધો. બહુ સારું ગાયું હો, બહેન, તારી શુદ્ધિ પણ તિક્ષ્ણ છે. (બાળકીઓને) બાળાઓ, તમે પણ એક સુંદર ગરબી ગાઓ.

બાળાઓ—જેમ આજ્ઞા. (ગાય છે.)

ત્રિતાળી ગરબી. ૩૨

ડરજે તૈયારી આજે બેન,	રમત ગમત મૂકી કોરે.	૧
તાપે સોનું તવાશે બેન,		રમત. ૨
હમણા પરીક્ષક આવે બેન,		રમત. ૩
રીસે કટી ભરાશે બેન,		રમત. ૪
સુવિધા જે નહિ જોશે બેન,		રમત. ૫
ખરી વિધાનો જશ લેવો બેન,		રમત. ૬
ગમતો ઉત્તર તો દેવો બેન,		રમત. ૭
વચ્ચતો વિવેકનાં વદજે બેન,		રમત. ૮
રીઝવી ઇનામો લેજે બેન,		રમત. ૯

ગરબી. ૩૨

આલો! સહિયર આપણ જઈને પરીક્ષકજીને નમીએજી,
 વચ્ચત વાંચી રૂડી રીતે, સહુ જનને રીઝવીએ, પાસ ઉતરવુંજી. ૧
 લેખાં લાખોનાં લખાવો, પ્રશ્નોત્તરમાં પૂરાંજી,
 ઉત્તર દઈશું રૂડી રીતે, નહિ રહે અધૂરા, પાસ ઉતરવુંજી. ૨
 વાચન લેખન અને હિસાબો, પ્રશ્નોત્તરમાં પૂરાંજી,
 ચહેતાજીને માન આપીએ, વિધામાં થઈ શરા, પાસ ઉતરવુંજી. ૩
 અનેક રીતે કરો કસોટી, જ્ઞાન વધે અમારુંજી,
 અજ્ઞાતી અમે જ્ઞાન નથી કે છેવટ શું થાવાનું, પાસ ઉતરવુંજી. ૪
 માફ કરી બૂલ ચૂકો અમારી, અમને પાસ ઉતારોજી,

ઉત્તેજન વિદ્યા દઇ આપો, થાશે ધણા સુધારો પાસ ઉતરવું
 નવિન ધનામો આપો અમને, હૈયે હર્ષ ન માયજી,
 હાથ અમારે દેખી ધનામો, માતા રાજી થાય, પાસ ઉતરવું
 આજ અમારે આનંદ હેલી, પાસ થઇ ઘેર જવુંજી,
 જ્ઞાનનિધિમાં કરી વધારો, હરિસુખ મૂર્ખ ન રહેવું, પાસ ઉતરવું
સત્યવતી—વાહ બહુ સારું ગાયું, મારી બાળકીઓ. હ

શિક્ષણ માટે ઉત્કંઠા રાખવી અને જ્ઞાન સંપાદન કરી તમારી
 તમારા માતાપિતાની કીર્તિ વધારવી. પ્રિય બાળાઓ, દરેક મનુ
 મન દીવા જેવું છે. કદી પણ સ્થિર રહેતું નથી. દીવાને સ્થિર રાખ
 જેમ તેની આસપાસ ચક્રચક્રિત કાચ જડી રાખીએ છીએ, તે
 તમારી બુદ્ધિને સ્થિર કરનાર જ્ઞાનથી તમારા હૃદયને સ્થિર રા
 જેથી તમારી વૃત્તિ સ્થિર થશે. બહેનો, પૃથ્વીમાં ધન દાટેલું છે,
 તે ખોદવાથી મળશે, એમ ધારી ધન મેળવવાની ઇચ્છાથી જીંડું
 જીંડું ખોદવાથી આખરે તેમાંથી ધનની પ્રાપ્તિ થાય છે; તેમજ તમ
 હૃદય રૂપી પૃથ્વીમાં બુદ્ધિરૂપી ધન દાટેલું છે, તેને તમે ધીમે
 બહાર કાઢો, અને વૃદ્ધિ કરો. જેથી તમને જ્ઞાન રૂપી ધન મળ
 બાળાઓ, જેમ એકવાર મેળવેલું દ્રવ્ય જમીનમાં દાટી મૂકવા
 કટાઇ જાય છે, અને આખરે નાબૂદ થઇ જાય છે, તેમજ તમારી
 દ્વારૂપી ધન તમે એકવાર મેળવી તેને એમનું એમ ઉપયોગ કર્યા
 નાનું રાખી મૂકશો તો જમીનમાં દાટેલા દ્રવ્યની માફક તમારું જ્ઞા
 રૂપી દ્રવ્ય કાટ ખાશે, અને આખરે નાબૂદ થશે. માટે જેમ મધમા
 ઉદ્યોગથી નિત્ય નવી વનસ્પતિનો રસ એકઠો કરી આખરે તેમાંથી
 ઘરૂપી મીઠો પદાર્થ બનાવે છે, તેમજ તમ મધમાખીના જેવા ઉદ્યો

પ્રધાન—જેવી આજ્ઞા. (પ્રતિહારને જ્ઞેશીને બોલાવવા મોકલે છે.)

ચિત્રવર્મા—પ્રધાનજી, જ્ઞેશી મહારાજ હજી આવ્યા નથી તે-
ટલો વખત વારાંગનાનું ગાયન સાંભળશું. માટે તેમને તેડાવો.

પ્રધાન—જેવી આજ્ઞા, મહારાજ. (વારાંગનાને બોલાવવા મો-
કલે છે. વારાંગના આવે છે.)

વારાંગના—સલામ કરીને ગાય છે.

મધુબનમે ગુજરીયાં લંટી—એ રાગ. ૩૬

મધુબનમે મોરલિયાં વાગી, હુંતો ભરનિદ્રાથી જાગીરે—	મધુબન
મોરલિયાં રસ પીએ મોહનનો, અધર તણો સુભાગીરે—	મધુબન ૧
મોરલિયાંનો મધુર સુંદર સ્વર, મોહનની લે લાગીરે—	મધુબન ૨
વૃંદાવનની વાટડીએ હું, લજ્જા તણ ગઈ લાગીરે—	મધુબન ૩
સાસુડી મારી પૂછવા લાગી, નણુદલ પૂડે લાગીરે—	મધુબન ૪
કંથ તણો ભય ભવમાં ભૂલી, હરિસુખ લેવા લાગીરે—	મધુબન ૫

ચિત્રવર્મા—વાહ પ્રધાનજી, આજ આ નાયકાએ ગાયન ઘણું
સાફ ગાયું. તેને ખુશી કરવા યોગ્ય ધનામ આપો.

પ્રધાન—જાહ રાજ મહારાજ, જેમ આજ્ઞા.

પ્રતિહાર—મહારાજ, વિદ્યાધર જ્ઞેશી આવવા રજા માગે છે.

ચિત્રવર્મા—તેને આવવા દો. (જ્ઞેશી આવે છે.)

જ્ઞેશી—મહારાજ, વંદન કરું છું. નારાયણ! નારાયણ! નારાયણ!

ચિત્રવર્મા—જ્ઞેશી મહારાજ, મારી પુત્રી સીમંતિનીનો વિવાહ
મેં નૈવધ દેશના રાજા ચંદ્રસેનના પુત્ર ચંદ્રાંગદની સાથે કરવા ધારે-
લો છે. તો તે આપણા યોગ્ય છે કે કેમ?

જ્ઞેશી—મહારાજ, ખરેજ એના જેવો રૂપ, લક્ષણ અને લા-
વણ્યતા તથા ગુણવાળો ખીજો કોઈ કુંવર નથી. પરંતુ બહેન સીમં-

તિનીને અનુકુળ આવે તે રાજ કુંવરને, સ્વયંવર રચી, વરમાળ આ રોપાવવી.

ચિત્રવર્મા—જેશી મહારાજ, પુત્રીનો સ્વાર્થ કેમ સુધારવો ? અમે સારી રીતે જાણીએ છીએ. તે પોતાની મેળે વર પસંદ કે અતે માતા પિતા જાણે નહિ એ રીત મને ખીલકુલ પસંદ નથી. એ રીતને હું અપમાન ગણું છું. મારી પુત્રી એવી સુશીલ છે, કે તે પોતાના માતાપિતાની મરજી વિરુદ્ધ કદી વર્તતીજ નથી. વળી એ કે સ્વયંવર રચીને સીતાએ, દમયંતીએ, સંયુક્તાએ વરમાળ આરોપી હતી તેમાં આશાખંધી આવેલા રાજાઓ નિરાશ થઈ જવાથી ઘણાં વિધ્નો નડ્યાં છે. તે વાતનો વિચાર કરતાં એ રીતે હું પસંદ કરતો નથી.

જેશી—મહારાજ, આપની જેમ ઇચ્છા. મેં મારા ધર્મ પ્રમાણે આપના ધ્યાનપર આવવા રાજ્ય નિયમ દર્શાવ્યો છે મહારાજ.

ચિત્રવર્મા—જેશી મહારાજ, રાજ્યરીતિ પ્રમાણે સર્વેને આમંત્રણ તો કરવામાં આવશેજ. પરંતુ ફેર માત્ર એજ કે કુંકુપત્રિકામાં ખુલ્લું દર્શાવવામાં આવશે કે સીમંતિની ચંદ્રસેનના પુત્ર ચંદ્રાંગદ જોડે વરશે અને વરમાળ આરોપશે. માંગલિક કાર્યમાં સહુ ખુશીથી ભાગ લેશે.

જેશી—ગહુ સાહે મહારાજ, જેવી આપની ઇચ્છા.

ચિત્રવર્મા—જેશી મહારાજ, કર્તા ઈશ્વર છે, આપણે તો ફક્ત સાક્ષી ભૂત જામીન તરીકે છીએ. તે ફરજ આપણે બજાવવી અને જુઓ કે ક્યે દિવસ શુભ લગ્ન આવે છે ?

જેશી—(દીપણું જોઈને) મહારાજ, લગ્ન તો સારામાં સારાં

ચિત્રવર્મા—બહુ સારું કંઠાત્રી લખી લખને સત્વર જાઓ, અને ખર્ચ માટે પ્રધાનજીને આજ્ઞા આપીશ.

જેશી—બહુ સારું મહારાજ, જેમ આજ્ઞા. હવે હું રજા લઉં છું.
(જાય છે.)

ચિત્રવર્મા—પ્રધાનજી, હવે તમે સૌ દેશો દેશના રાજાને કંઠાત્રી લખી માનપૂર્વક આમંત્રણ કરજો. કંઠાત્રીમાં લખવું કે ચંદ્રસેનના પુત્ર ચંદ્રાંગદને પુત્રી સીમંતિની વરમાળ આરોપશે. તે પ્રસંગે સૌ પધારી લગ્ન મંડપને શોભાવશે.

પ્રધાન—બહુ સારું મહારાજ, જેમ આપની આજ્ઞા.

ચિત્રવર્મા—પ્રધાનજી, હવે તમે સર્વ લગ્ન સાહિત્યની તૈયારી ત્વરાથી કરવી શરૂ કરજો. જેશી મહારાજને મુસાફરી, વાહન વિગેરે ખર્ચનો બદોબસત કરી આપજો. હવે હું અંતઃપુરમાં જાઉં છું. કચેરી બરખાસ્ત કરો.

પ્રધાન—જેમ આજ્ઞા, મહારાજ.

(સર્વ જાય છે.)

—૦૦૦૦—

પ્રવેશ. ૧૨

સ્થળ—નૈષધ દેશમાં ચંદ્રસેનનો રાજ્ય મહેલ.

રાજા ચંદ્રસેન, રાણી યશવતી, તથા પુત્ર ચંદ્રાંગદ.

યશવતી—સ્વામીનાથ, હવે આપની ઉત્તર અવસ્થા થવા આવી, તો રાજ્યકાળમાં ચંદ્રાંગદ માહિતગાર થાય તો આપને ઘણો વિસામો મળે.

ચંદ્રસેન—હા પ્રિયા, તે ખરું છે. અને પુત્ર ચંદ્રાંગદ તે પ્રમાણે જરૂરી કામકાજમાં મન રાખે છે ખરો.

ચંદ્રાંગદ—માતૃશ્રી, મારા પિતાજીની છાયામાં રાજ્યની સંભાળ રાખવા હું શીખું છું.

યશવતી—બહુ સારું મારા વહાલા પુત્ર રાજ્યની રિથિતિ ખટ-ખટને લીધે ઘણી બગડેલી છે.

ચંદ્રાંગદ—માજી, હમણા તેમાં ઘણો સુધારો થયો છે. તે પિતાજીના ધ્યાનમાં હશેજ.

ચંદ્રસેન—હા પુત્ર, તને ધન્ય છે. અને તે માટે હું પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરનો ઉપકાર માનું છું કે તેણે તારા જેવા પુત્ર રત્નની પુષ્પ ઉમરે દયા કરી રાજ્ય તાર્યું. નહિતો આપણો પિત્રાઈ કૂરસેન રાજ્યપર તરાપ મારવાને તત્પરજ હતો. એમજ આશા બાંધી બેઠો હતો કે જ્યારે ત્યારે એ રાજ્ય આપણું છે.

યશવતી—ખરેખર તે તો એમજ ધારતો હતો કે પુત્ર નથી તો રાજ્ય કેનું છે ? મારુંજ છે.

ચંદ્રસેન—હજી પણ તે દુષ્ટ લાગ આવે તો રાજ્ય બચાવી પડ્યા વગર રહેશે નહિ.

ચંદ્રાંગદ—અરે પિતાજી, તેના શું ભાર છે ?

(પ્રતિહાર આવે છે.)

પ્રતિહાર—મહારાજ, મગધ દેશથી કોઈ વિદ્યાધર નામે જોશી આવ્યો છે.

ચંદ્રાંગદ—તેને અદર આવવા દો.

જોશી—કલ્યાણમરતુ રાજેન્દ્ર !

ચંદ્રસેન—જોશી મહારાજ ! ક્યાંથી પધાર્યા ?

જોશી—મગધદેશથી રાજા ચિત્રવર્માએ આપને દંડવત કહ્યા છે અને પાત્રકા આપી છે.

ચંદ્રસેન—(કંકોત્રી લઈ વાંચીને) જોશી મહારાજ, આમાં લખ્યા પ્રમાણે અમે આવી પહોંચીશું. હવે તમે અલારે તો ઉતારે રહો. સવારે જજો.

(પ્રતિહારને) પ્રતિહાર, આ જોશી મહારાજને ધન વસ્ત્ર વગેરે આપી ભોજન કરાવવા લઈ જા. ઘટતો બંદોબસ્ત કરજો.

પ્રતિહાર—બહુ સાફ મહારાજ. જેમ આજ્ઞા.

ચંદ્રસેન—પ્રતિહાર, પ્રધાનજીને કહેજો કે આપણે સૌ સ્વારી સહિત મગધ દેશ જવા નીકળવું છે. માટે લગ્નની તૈયારી સર્વે કરી મૂકે.

પ્રતિહાર—જેમ આજ્ઞા મહારાજ.

જોશી—મહારાજતું કલ્યાણ થાઓ. હવે હું જાઉં છું. (મનમાં) અહા ! આ સીમંતિની બહેનના પતિની શું કાંતિ ! જાણે પૂર્ણિમાનો ચંદ્રજ ઉદય થયો ! જેવું નામ, તેવીજ કાંતિ અને તેવાજ ગુણ છે. ખરે તેના દર્શનથીજ મારો જન્મ સફળ થયો. પણ આ સીમંતિની બાએ આપેલી પત્રિકા કેવી રીતે આપવી ? પણ હાં ! મને રસ્તો સૂજ્યો ખરો. હાલ તો હું મારી પાસેજ રાખું. પછીથી ચંદ્રાંગદ ભાઈ જ્યારે પોતાના મહેલમાં જશે ત્યારે તેના અનુચરને આપીશ. તે તે-મને આપશે. હા એજ ઠીક છે. (જાય છે.)

યશવતી—પ્રાણનાથ, એ કુંકુપત્રિકા શેની છે ? હુંતો કંઈ સમજી શકી નહિ. કંઈક લગ્ન સંબંધી હશે.

ચંદ્રસેન—પ્રિયા, મગધ દેશના રાજાએ પોતાની પુત્રીનો વિવાહ આપણા પુત્ર ચંદ્રાંગદ સાથે કરવા કંકોત્રી મોકલી છે.

યશવતી—બહુ સાફ થયું. મારા મનમાં હતું તેજ થયું. એ સીમંતિની ધણીજ સુશીલ છે.

અંદ્રસેન--પુત્ર, આ બાબતમાં તારો શો વિચાર છે ? મારી વૃદ્ધાવસ્થામાં તારૂં લગ્ન થાય, એ મારે તો ખરેખરો લા'વો લેવાનો છે.

અંદ્રાંગદ--પિતાજી, માતા પિતા તેના પુત્રના હિત માટે કંઈ ચોડાં લાગણીવાળાં હોતાં નથી, કે હું આપની વિરુદ્ધ જઉં. આપ જે કરશો તે યોગ્યજ કરશો.

અંદ્રસેન--સારું, મારા સદ્ગુણી પુત્ર. હવે લગ્નમાં જવાની તૈયારી કરવાની છે. તે તું તથા તારાં માતૃશ્રી બન્ને કરવા માંડો.

યશવતી--મહુ સારું મહારાજ. પણ હાલ સમય થઈ ગયો છે, તેથી લોજન અર્થે પધારો સ્વામીનાથ.

અંદ્રસેન--આલો.

(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ. ૧૩

સ્થળ--સીમંતિનીના મહેલ.

સીમંતિની અને તેની સખીઓ; પછીથી રાણી સલવતી.

સીમંતિની--સખી માલવિકા, હાલમાં મારું મન ખુશી અને દિલગીરી જે વાતથી ભ્રમિત થાય છે. જેમ આકાશે વાદળી ચઢે તે અંધકાર હોય તેમ.

માલવિકા--ખરું છે સખી. લગ્ન થશે તે વિષે ખુશી, અને ભવિષ્યનો વિચાર આવતાં દિલગીરી થયા વિના રહેજ નહિ.

અતુરિકા--સખી, એમ આખો દિવસ વિચાર કરવાથી શું ફળ છે ? હવેતો આનંદમાંજ રહેવું. તારા માતા પિતાએ કેવો સારો ગુણિ-યલ સ્વામી શોધ્યો છે ?

માલવિકા--હા સખી, કુંવરતો ધણોજ સારો છે. ગુણિયલ અને

ગીર છે, તો તારું મન રંજન કરવા માટે ચાલ આપણે ગોપ ગુંથીએ.

સીમંતિની—હા, ચાલો બહેન.

સર્વે—(ગોપ ગુંથે છે અને ગાય છે.)

સહિયર શરદ પૂતમની રાત બહુ રળિયામણી હો રાજ—એ રાગ . ૩૭

સહિયર શું કહું દુઃખની વાત મોહન મેલી ગયા હો આજ દહાડા કેમ

જશે હો રાજ,

રૂડી રમવા સરખી રાત, ગોવિંદ ગોકુળે ગયા હો આજ—દહાડા.

વહાલા વિના વેરણ રાત હવે તો જશે નહિ હો આજ—દહાડા.

રૂડી ઋતુ વસંતની, પૂર્ણ પૂતમની રાત,

રમવા આરત રાધિકા, ભૂડ્યાં ગોકુળનાથ.

સખી પ્રગળિયા કંઈ લાખ લખાવ્યા લાલને હો આજ—દહાડા.

તોયે નાચ્યા મારા નાથ નમેરા બહુ થયા હો આજ—દહાડા. ૧

જળ વિણ ન જીવે માછલી, ચંદ્ર વિનાની રાત;

સૂર્ય ઉદય વિણ શોભતી, દીસે જેવી પ્રભાત.

જીવન જીવ વિનાની રહી છે રૂડી રાધિકા હો આજ—દહાડા.

વહાલે વૃજ વનિતા વિસારી ગોવિંદજી ઘટે નહિ હો આજ—દહાડા. ૨

(દાસીઓ આવે છે.)

દાસી—બહેન સીમંતિની બા, માતૃશ્રી હમણા આપની પાસે

પધારે છે, અને અમને અગાઉથી મોકલ્યાં છે. (રાણી આવે છે.)

સીમંતિની—માજી, વંદન કરું.

સત્યવતી—પુત્રી, અખડ સૌભાગ્યવતી થા.

માલવિકા { —માજી, આપ અત્રે પધાર્યાં તેથી અમે ને અ-

ચતુરિકા { મારી સખી ઘણાં ખુશી થયાં છીએ.

સત્યવતી—હા મારી વહાલી બાળકીઓ. સીમંતિનીનો વિવાહ

કરવાની ધામધૂમ ચાલી રહી છે. તેવામાં મહારાજશ્રીએ મને સૂચના કરી કે પુત્રી સીમંતિનીનો વિવાહ આપણે નૈપથ દેશના કુંવર ચંદ્રાંગદ સાથે કરવાની તૈયારી કરી છે. તે વાત તેને ગમતી છે કે કેમ? તે પૂછવાની આપણી ફરજ છે. તે વિષે તેની સંમતિ લઈ આવ. તેથી હું સીમંતિનીને પૂછવા આવી છું.

સીમંતિની—માજી, મને જોડાવી કેમ નહિ? આપે મારે માટે આવો શ્રમ લીધો માજી?

સત્યવતી—એટા, તારા પિતાજી સમક્ષ તું લગ્નગને લીધે કે કહી શકે નહિ. જોલ બહેન, ચંદ્રાંગદ વર તને ગમે છે? કે તું તા. મેજે શોધી લઈશ?

સીમંતિની—માજી, એ શું જોડ્યાં? આપની વિરૂદ્ધ હું કે અથા છું? તમે તો યોગ્ય વર સાથે વરાવી, પરંતુ કદી તેમ ન હોય તોપણ શું? હું મારી પિતૃ તથા પતિ લક્ષિતમાં ચુકું એવી તમાર પુત્રી નથી.

માલવિકા—માજી, અમારી સખી સત્ય કહે છે. વૃક્ષ તે અતુરિકા વાંજ ફળ હોય છે. જેવાં આપ સુવિચારી છે તેવીજ આ અમારી સખી છે.

સત્યવતી—વહાલી પુત્રી, તું ખરું કહે છે. ખરેજ, તું માર કંરેલા કાર્યને માન આપે છે.

સીમંતિની—માજી હું ખુશી છું, અને મારો જન્મ આપ જે વાં માતાપિતાની સહાયતાથી સફળ થયેલો માનું છું.

સોરઠો. ૩૮

ધન ધન છે મુજ દિન, સફળ જન્મારો માહરો,

છટ દેવ કૃપાય, અમૃત તો મુજને મળ્યું,
લાગું માણ પાય, ભાગ્યોદય થયું માહરું.

સત્યવતી--તું ખુશી છે તેથી હું ઘણો સંતોષ પામી છું. હવે હું જાઉં છું. તમે પણ બધા ચાલો. જુદેન પરણીને અખંડ સૌભાગ્ય ભોગવ એજ અંતર આશિષ છે.

ત્રણે સખીઓ--જેવી માણની આજ્ઞા.

(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૪.

સ્થળ--નૈપધદેશમાં ચંદ્રાંગદનો મહેલ.

ચંદ્રાંગદ, તથા તેના બન્ને મિત્રો. પછીથી સિપાઇ.

ભાનુસિંહ--કેમ મિત્ર ચંદ્રાંગદ, આજ શું વિચારમાં પડ્યા છે? કાંઇ વાતચીત કર્યા સિવાય મૌન બેસી રહ્યા છો એ શું?

સૂર્યસિંહ--હા ભાનુસિંહ, તમે કહો છો તે ખરું છે. મારા મનથી પણ હું વિચાર કરતો હતો કે આજ આપણા મિત્ર કંઈક વિચારમાં છે.

ચંદ્રાંગદ--મિત્રો, તમે આજ બે જણા એક સંપે એકી નજરે અને એકજ વિચારે મારી વૃત્તિ જાણી લીધી કે શું? હોય ભાઇ ભાનુ કહેતાં સૂર્ય અને સૂર્ય કહેતાં ભાનુ એકજ અર્થી નામ એટલે અંતઃકરણ, વિચારબુદ્ધિ, અને વૃત્તિ એકજ હોય તેમાં શું નવાઈ? યળી સર્વવ્યાપક એટલ પર અંતરની વાત પણ જાણીજ શકો તો.

ભાનુ--ત્યારે શું તમે ના કહી શકશો કે તમે વિચારમાં નથી?

સૂર્ય--ભાઈ ભાનુ, આપણા મિત્ર હવે આપણાથી ભેદ રાખે છે. પણ મન એક છે એટલે અંતરવ્યાધિ જાણીજ શકીએ. તમે ન-

થી જાણતા કે તેમના લગ્ન મગધ દેશના રાજાની કુંવરી સીમંતિની સાથે થવાના છે.

ભાનુ--હા, હા, ખરું. એ તો હું ભૂલી ગયો. ભાઈ હવે તેને મળવાને તો ઘણાજ થોડા દિવસ રહ્યાં છે. ત્યારે હવે તો આનંદી થાઓ.

ચંદ્રાંગદ--મિત્ર, તમે તો મારો મસ્કરી કરવા માંડી. પણ ભાઈ, તમે જામી બેઠેલા તેને ભુખ્યાંની યુજ ક્યાંથીજ હોય ? ખરે પ્રિયમિત્ર, હવે મારું મનતો એ ચંદ્રસુખીને નીરખવાને બહુજ ઉત્કંઠિત થયું છે. અને અહોનિશ એજ વિચારમાં આ અધીરું મન દોરાયાં કરે છે.

સૂર્ય--ખરું છે પ્રિયમિત્ર, રસિક ભ્રમર કમળનો સુરસ લેવાને હમેશાં ઉત્કંઠિત હોય છે. મિત્ર, તેને આપે કાંઈવાર જોઈ છે કે ? રૂપ ગુણ વિષે શી માહિતી છે ?

ચંદ્રાંગદ--પ્રિય મિત્ર, મેં તેને જોઈતો નથીજ. પરંતુ તેના સુગુણ વિષે પ્રસંશા જેમ કસ્તૂરીની સુગંધ સર્વ સ્થળે પ્રસરી રહે તેવી પ્રસરી રહેલી છે. એના ગુણનું વર્ણન જ્યારથી મેં જાણ્યું છે, ત્યારથીજ મારું મન તેમાં રમી રહ્યું છે. તે પરમકૃપાળુ, પરમેશ્વરે મારાપર કૃપા કરી એ રત્ન મારે હસ્ત સુપ્રત કર્યું તેથી તે કીરતારનો આભાર થયો છે.

ભાનુ--જેના ગુણની ગણના નથી, તેના રૂપમાં શું ખામી હોય ?

ચંદ્રાંગદ--મિત્ર, ખરું પૂછો તો હુંતો રૂપ કરતાં ગુણને વધુ પ્રસંદ કરું છું. રૂપથી મોહવાનું નથી. ગુણહીન ઘોળાં ગધેડાં પણ હોય છે. તે કાંઈ શોભી નીકળે છે ? નહિજ.

સૂર્ય—ખરૂં છે મિત્ર. સાધ્વી સ્ત્રી તેના શીલગુણથી જોમ સ્વર્ગના કિરણોથી શોભી રહે છે તેમજ દુનિયામાં દીપ્તી રહે છે. અને રૂપવંતી દુરાચારી સ્ત્રી પોતાની કાંતિ સુંદર છતાં કલંકથી કુરૂપા થાય છે. તેથીજ રૂપ કરતાં ગુણની ગણના વિશેષ થાય છે.

(સિપાઈ આવે છે.)

સિપાઈ—મહારાજ, વંદન કરું છું. આ કાગળ મગધદેશથી પ્રાપ્ત છે આવ્યો છે તેણે આપને આપ્યો છે.

(કાગળ આપે છે.)

અંદ્રાંગદ—(કાગળ લઈ હર્ષથી વાંચે છે.)

“શિરછત્ર વિધાનિધિ પ્રાણાધાર પતિ,

ગુરુ ગોવિંદના મહિનાનો રાગ. ૩૯

સ્વસ્તિ શ્રીરે નૈપધ દેશ સુંદર શોભેરે,

જ્યાં સુગુણ વિભૂષિત અંદ્ર મારો આપેરે. ૧

નળ કુળમાં નીપજ્યા નાથ સત્યના સાગરે,

પૂરણ પુન્યેથી હું પામી આ વરેરે. ૨

હું મગધ દેશથી આજ સીમંતિની યાત્રુરે,

સ્વીકારે મુજ પ્રણામ પાચે લાગુરે. ૩

નવ જ્ઞેયું તમારું મુખ સ્વપ્ને સ્વામીરે,

અંતર આત્મા છો એક અંતર યામીરે. ૪

શુભ પૂર્વની પ્રમૃતથીજ અમૃત પામીરે,

સ્વીકારી પ્રીતિ મુજ લેજો સ્વામીરે. ૫

શુભ લક્ષ લીધું છે નાથ માહ મહિનામારે,

છે વસંતપંચમી દિન પૂરો મહિમાનોરે. ૬

મમ વસંત વિલાસી નાથ વહેલા વળજેરે,
 વેગે ચંદ્રાંગદ નાથ આવી મળજેરે. ૭
 રૂપ યૌવનને ગુણશીલ વિદ્યા વિધિરે,
 પ્રભુએ સોંપ્યો શુભનાથ કૃતારથ કીધીરે. ૮
 શુભ સુખડ કરતુરી પાસ, મધજે બહેકેરે,
 તમ શુભ ગુણ કેરી નાથ સરિતા વહેછેરે. ૯
 નિજ દાસી ગણીને દોષ સુધા લેજેરે
 વિરહાગ્નિ કેરું દુઃખ નિવારી દેજેરે. ૧૦

ચંદ્રઉદયની રાહ જોતી બેઠેલી પ્રેમી ચંદ્રિકા
 સીમંતિનીના પ્રણામ આપના ચરણ
 કમળમાં નિવેદન થાઓ.”

મિત્રો આ કાગળથી માફ મન ખરેજ વ્યાકુળ થઈ ગયું છે
 જેમ બળતામાં ધૂતધારા થવાથી પ્રજ્વલિત થાય, તેમજ તેના પ્યાર
 રૂપી ધૂતધારાએ આ મારા અંતરના કામાગ્નિને પ્રદિપ્ત કર્યો છે. શુ
 તેની લખવાની રીતિ ! શું તેની પ્રીતિ અને શું તેની નીતિ ! આ પ
 ત્રના લખાણથીજ જણાઈ આવે છે.

ભાનુ—મિત્ર, વળી અક્ષર પણ કેવા સુંદર છે ? એવી સદ્-
 ગુણી અર્ધાંગના મળવાથી જેવા તમે સુખી થશો તેવાજ અમે તમારા
 મિત્રો ખુશી થઈશું.

સૂર્ય—ભાઈ, એમાં શો સંદેહ ? હવે આપણે મગધદેશ જવા-
 ની તૈયારી કરવી શરૂ કરો. હવે તો એક અઠવાડિયું પણ નથી. કેમ
 મિત્ર, અમને સાથે તેડી જશો કે નહિ ?

ચંદ્રાંગદ—મિત્રો, તમારા વિના મને ઘડીએ ચાલે તેમ નથી. મારા વિયોગી પીડાતા મનને તમારા પ્રેમાળ અને શીતલ વચનો રૂપ સ્વચ્છ જળથી શાંતિ વળે છે. નહિતો આ અધીરું મન તદ્દન ગાંડુંજ બની જાય.

ભાનુ—ભાઈ પ્રેમ એવોજ છે. પ્રેમમાં કયો માણસ ગાંડો નથી થયો ? મોટા મુનિવર પણ પ્રેમથી ગાંડા બની તપથી ચક્રિત થયા છે. મહેશ્વર પણ ભીલડીરૂપે પાર્વતીના પ્રેમમાં તપ ચૂક્યા છે, અને બ્રહ્મા પણ દક્ષ પાર્વતીનું અંગુષ્ઠ જોઈ વ્યાકુલ થઈ શંકરના ક્રોધને પાત્ર થયા છે. તો ભાઈ આપણે મનુષ્ય જાત મોહને વશ થઈએ તેમાં શું નવાઈ જેવું છે ?

ચંદ્રાંગદ—પ્રિય મિત્ર, ચાલો આપણે જરા ખુશી હવામાં ફરી આવીએ વળી જવાનો સમય પાસે આવશે એટલે સર્વ સામ્રાજી કરાવવામાં ફરવા જવાનો વખત મળશે નહિ. કેમ સૂર્યસિંહ, તમારી શી ઇચ્છા છે ?

સૂર્ય—હા ચાલો જરા ખુશી હવાથી શીતલ પવનની લહેરથી, તમારા મનને પણ જરા શાંતિ થશે. ચાલો જરા ફરી આવીએ.

ચંદ્રાંગદ—પણ મિત્ર, આ કાગળનો જવાબ લખી લઉં અને પછી આપણે જઈએ, કેમકે લાંથી આવનાર જોશી પાછા કાલેજ જવાના છે.

સૂર્ય—હા મિત્ર, એ કામ પહેલું કરીલો પછી આપણે જઈએ.

ચંદ્રાંગદ—એમજ કરું છું. (કાગળ લખે છે અને અનુચરને આપે છે. પછી સર્વે જાય છે.

પ્રવેશ. ૧૪

સ્થળ—સીમંતિનીના મહેલ.

સીમંતિની, પછીથી માલવિકા અને અતુરિકા.

સીમંતિની—(મનમાં) અહો કારતાર, તેં મને આ ભવમાં સદ્ગુણી ભર્યાર આપી કૃતાર્થ કરી. તેમજ હે દીનાનાથ, હવે તું નિરંતર સહાય કરજે. જેમ પાંડુપુત્રને લાક્ષા ગૃહમાંથી ઉગાર્યા, તેમજ આ મારી દશાના ગૃહથી ઘેરાયેલા નસીબની સહાય કરી, મારા સ્વામીને ચિરંજીવી કરજે. હે દીનદયાળ, હુંતો તારેજ શરણે છું. હે ભક્ત વત્સલ ભગવાન, જેમ સર્વ ભક્તોને સહાય કરી તેમ હું દીન બાળકી ઉપર નિરંતર કૃપાળુ થજો. (ચોંકીતે) અરે, મેંતો વિચારમાં ને વિચારમાં આ નૈષધ દેશથી આવેલી પત્રિકા, જે મને જોશીએ આપી છે તે, મહેલમાં આવી વાંચવાને વિચાર કરેલો અને તે ગળવામાં મૂકેલી પરંતુ અસાર સૂઝી તે વાંચી શકી નહિ. હું કેવી બેભાન ! કે પ્રાણુનાથે પ્રીતિભર્યો પત્ર મોકલ્યો પણ મને વાંચવાનું જરા યાદ પણ રહ્યું નહિ. હે પ્રભુ, એ ભૂલની તું મારા પતિ પાસે ક્ષમા અપાવજે.

(પત્ર વાંચે છે.)

પ્રિયા સીમંતિની, •

શિખરિણી, ૪૦

સુગુણા બહાલીનું, કમળ મુખ કંતિ સશિ સમી,
 નિહાળું હું ક્યારે, નિશદિન રહો આતુર બની;
 પ્રીતિ પત્રે બહાલી, મનમથ થયો મસ્તજ અરે,

અહો બહાલી તારા, હર કમળ વિના ભ્રમરં આ,
 નહિ જાયે ખીજે, અવર સહુ પુષ્પો ગણી વૃથા;
 વસુ પત્ની મારી, શશિ રૂપ વસ્યો આ તુજ મને,
 મળું વેગે આવી, તુજ રસ પીવા આતુર બને. ૨

ખરે પ્રિયા, તારા પ્યારના આકર્ષણે આ મારા હૃદયના હંસને તે
 તારા પવિત્ર સરોવરમાં નિર્મળ નીર પીવાને રસિક પ્યાર રૂપી રસીથી
 ખેંચી લીધો છે. પ્રિયા, તારા પ્યાર રૂપી અમૃતનો પ્યાલો પીવાને આ
 માફ ઉત્કંઠિત હૃદય તલપી રહ્યું છે.

માલિની. ૪૧

હૃદય કમળ તરસે, નિર્મળું તુજવારી,
 તલપિત જીવ થાયે, તે પીવા પ્રાણપ્યારી;
 શરીર અહિંજ માફ, હંસ છે તુજ પાસે,
 સરસ રસ રસીએ, ખેંચતું પ્રેમી પાસે. ૧

સુધડ રસ પીવાને, પ્રીત પ્યાલો ધરીને,
 નિકટ નિકટ આવું, બહાલ વેગે કરીને;
 નથી નિરખી નયને, દિલ ધ્રુવેલી આપી,
 પૂરવ ભવની પ્રીતે, ઇશ તુઠ્યા અમાપી. ૨

પ્રિયા, ખરેજ આ ચક્ષુએ નીરખી નથી, તોપણ જે ચદ્ર પો-
 તાના કિરણોથી પૃથ્વીનો રસ આકર્ષી લેછે, તેમજ હે પ્રિયા, તારા
 નિર્મળ પ્યાર મારા અંતઃકરણને આકર્ષી તારા તરફ ખેંચી લેછે. જેમ
 સૂર્યના કિરણો પૃથ્વીપર પ્રસરી રહ્યાં છે, જેમ કસ્તૂરીની સુવાસ કદી
 પણ ઢાંકી રહેતી નથી, તેમ તારા સદૃશ્યની સુગંધી કીર્તિના કીરણો

પ્રસરવાથી, આ માઈ મન મોહિત થયું છે. ખરે, પરમ કૃપાળુ પ
મેશ્વરનો હું મારા અંતઃકરણથી આભાર માનું છું કે જેને હું મારી
ધીંગના કરવા ધારી રહ્યો હતો તેજ સુગુણ સુંદરી, પ્રીતિની પદ્મિ
તે કીરતારે મને આપી તો હે પ્રિયા, હું તે ઇષ્ટ દેવનો ઉપકાર મ
છું, તને મળવા ચાહું છું અને હવે સત્વર આવવા તત્પર થાઉં છું.

તારો હૃદય કમળમાં પૂરાયેલો બ્ર
અંદ્રાંગદ.

અહા શું સુંદર રસિક કવિતા લખી છે! ખરે પ્રાણુનાથ, તમા
પવિત્ર પ્રેમનો ચિતાર આબેહુબ આ પત્રદ્વારા દર્શાવી મારા મનની
ધીરતાને ઉશ્કેરી છે. સ્વામી, હું ધાઈ છું કે જે પાંખ હોય, જે દૈ
શક્તિ હોય, તો ખરેજ હું ત્વરાથી આપતું દર્શન કરું. હે નાથ, જે
મહેશ્વરને વરવા માટે પાર્વતીએ તપ આદર્યો હતો તેમ, હે સ્વામી
તમને મળવાને તમારા નામરૂપી તપ આ હૃદયરૂપી વનમાં માંડી બેઠી

(સખીઓ આવે છે.

માલવિકા--સખી સીમંતિની, શેનો તપ આદરી બેઠી છે
હવે તો ચંદ્રને પામી; બે'ન, ગણ્યા દિવસોમાં હવે તેનો પ્રકાશ થશે

ચતુરિકા--સખી સીમંતિની, ચંદ્રના કીરણે તો તારા મન
ખરેજ આકર્ષણ કરી લીધું જણાય છે. કેમકે તું હાલમાં એજ ચંદ્ર
વિચારગૃહમાં વાસો કરી રહી છે.

સીમંતિની--સખીઓ, તમારે હમણા મારી મશ્કરી કરવા
સમય છે. તે જે કહેછો તે માથે ચડા ' ' ગ હે ' ' ૬

માલવિકા—સખી, હવે બહોત ગઈ, થોડી રહી. આજે જોશી આવ્યા તે કહેતા હતા કે જન હવે નીકળી ચૂકી હશે. એટલે એક બે દિવસમાં આવવા જોઈએ.

સીમંતિની—હા સખી, તે હું જાણું છું. અને મારા સ્વામીનાથે મારા પત્રનો જવાબ પણ લખી મોકલ્યો છે. જે વાંચીને હું હર્ષ થેલી બની જઈ એકલી વિચાર કરતી બેઠી હતી.

ચતુરિકા—સખી માલવિકા, જોયું કે ? અસાર સૂધી આ વાત તો આપણી સખીએ કંઈ કરીજ નહિ. રખેને આપણે કાગળ વાંચી કાઢીને કહી દઈએ !

સીમંતિની—સખી ચતુરિકા, આ પ્રેમ પત્રિકાએ મારા મનને અસ્થિર બનાવી દીધું છે. મારા ચંદ્રના કિરણોએ આ મારા હૃદય કમળના રસને પોતાની તરફ ખેંચી લીધો છે. આ મારો હૈયાનો હંસ ચંદ્રના હૃદયરૂપી નિર્મળ સરોવરમાં પ્યાર રૂપી પાણી પીવા બિડી ગયો છે. બહેન, તેથી હું તો શૂન્ય બની છું. (કાગળ ધરે છે) હવે સખી વાંચો, તમારાથી કર્તું ગુપ્ત રાખવાનું નથી.

માલવિકા—(કાગળ વાંચીને) સખી ચતુરિકા, પત્ર તો ઘણો વિનયી, પ્રેમાળ અને ઉત્કંઠિત કરે તેવો છે હો !

ચતુરિકા—ખરેજ, આપણી સખીનું મન વ્યાકુલ થાય તેમાં જરાએ હાસ્યજનક નથી. પ્યારનું આકર્ષણ ખરેજ અનહદ છે.

માલવિકા—બહેન સીમંતિની, હું તો વાતમાંને વાતમાં કહેવું ભૂલી ગઈ. હું અને ચતુરિકા તને તેડવાનેજ આવેલાં છીએ.

ચતુરિકા—હા સખી, માતાજીએ કહ્યું કે હવે સીમંતિનીનો લગ્ન દિવસ પાસે આવ્યો છે, તે તમે ત્રણે સખી હવે અહિં સાથે

રહેજો. તેથી અમે તે તને કહેવા આવ્યાં છીએ.

સીમંતિની—આલો સખી, માતાજી કહે તેમ કરવું જોઈએ.
(સર્વે જાય છે.)

—૦૦૦૦—

પ્રવેશ ૧૬

સ્થળ—રાજની કચેરી લગ્ન મંડપમાં.

રાજ ચિત્રવર્મા તથા રાજઓ, સખી સહિત સીમંતિની વગેરે,
અંદ્રાંગદ અને તેના મિત્રો.

ચિત્રવર્મા—પ્રધાનજી, લગ્નની તૈયારી સહુ યથાવિધિ કરી રા-
ખી છે કે ?

પ્રધાન—મહારાજ, જોશી મહારાજે દર્શાવ્યા પ્રમાણે સહુ વ્ય-
વસ્થા થઈ ગઈ છે.

જોશી—મહારાજ, પ્રધાનજી કહે છે તે બરોબર છે. હવે વર-
કન્યાના હસ્ત મેળાપની ઘડીઓ માંડીને બેઠો છું. સમય થયે નિવે-
દન કરીશ.

ચિત્રવર્મા—પ્રધાનજી, સર્વ રાજમંડળનું મેન રેન્જન કરવા
અર્થે વારાંગનાનો નાચ કરાવો.

પ્રધાન—જેવી આજ્ઞા, મહારાજ. પ્રતિહાર; વારાંગનાને બો-
લાવો જલદી.

પ્રતિહાર—બહુ સારું પ્રધાનજી. (વારાંગના આવેછે.)

વારાંગના—મહારાજ, નમન કરું.

વારાંગના--(ગાય છે.)

નંદકુંવર તોરે નેના રસીલા સખી જાદુ ભરેરે--એ રાગ. ૪૨
નંદકુંવર તોરી વીણા રસીલી સૂણી આવ્યાં અમો, આવ્યાં અમો.
વીણા વગાડી વહાલે, મોહ લગાડ્યો સૂણી.

વસંતના વેલા તમો, મુજ વિહારી નંદ
કેશુડાના રંગથી, રમો તમે મુજ કંથ
નગીના તમો આવ્યાં અમો--આવ્યાં અમો. નંદકુંવર ૧

અખીલ ગુલાલ ઉડે બહુ, વૃજવનિતાનો બહાર,
ફાગ રમે વૃજનાર શું, નટવર નંદનો લાલ
નગીના તમો આવ્યાં અમો--આવ્યાં અમો. નંદકુંવર ૨

વૃંદાવનની કુંજમાં, પક્ષી કરે કલોલ,
રૂમ જુમ નાચે રાધિકા, જેમ કળાયલ મોર. નગીના-નંદકુંવર ૩
રમવા રજની છે કરી, ચાર માસની એક

રાસ રમ્યો રસીયા તમે, લઈ રૂપ અનેક. નગીના-નંદકુંવર ૪
ઝણુણુ ઝાંઝર વાગતાં, ટુમટુમ ટમકત ચાલ,

શરદઋતુની જામિની, તમે વાતા તાલતમામ નગીના-નંદકુંવર ૫
સર્વસભાસદો--વાહવાહ, બહુ સાફ ગાયન છે.

ચિત્રવર્મા--પ્રધાનજી, આ વારાંગનાઓને લગ્ન પ્રસંગ નિમિત્તે
દરમાયા ઉપરાંત ખુશી કરો.

પ્રધાન--મહારાજ, જેવી આજ્ઞા. (વારાંગના જાયછે.)

જેશી--મહારાજ, લગ્ન ઘડી પૂરી થવા આવી છે, તેથી હવે
સીમંતિની બાને બોલાવો.

ચિત્રવર્મા--પ્રધાનજી, જેશી મહારાજ કહે છે તે ધ્યાનમાં
લ્યો અને તે પ્રમાણે સર્વને બોલાવો.

પ્રધાન—બહુ સારું મહારાજ, જેવી આત્મા.

(સ્ત્રીમંડળ ગાતું ગાતું આવે છે. સીમંતિનીના હાથમાં વરમાળ છે.

ગીત, ૪૩

મહાવર તોરણે આવ્યારે, ઈશ્વર તોરણે આવ્યારે.
ચંદ્રાંગદ કુંવર તોરણે આવ્યારે.
થાળ ભર્યો છે મોતીએ, ચુવા ચંદન સાર
મંડપમાં સીમંતિની, આરોપે વરમાળ.
સલવતી માછ ફૂલડીએ વધાવો રે,
આજ મારે આનંદનો છે દહાડો રે,
લાડકડીને સાસરીએ વળાવો રે.

જ્વેશી—(વરકન્યાના હસ્તમેળાપ કરાવી)

આશાગોડી, ૪૪

સમય વર્તે સાવધાન, બોલો તમે સમય વર્તે સાવધાન.

હવે અંતર છે એકજ પળનો, આરોપવા વરમાળ. બોલો. ૦

ચંપકવર્ણને ગજ ગામિની, ભામિની ભાનુ સમાન. બોલો.

વરમાળા તો ક્યારે આરોપશે, મળશે આ જ્વેશીને દાન. બોલો. ૩

સ્વામી સુલક્ષણો ભાનુ છે પ્રગટયો, તેજ તે દીપ સમાન. બોલો. ૪

જુગલ આ ઉત્તમ સુરજ લાગે, સીતારામ સમાન. બોલો. ૫

આરોપો બે'ની માળ હવે તો, મુહૂર્તને ઘોની માન. બોલો. ૬

રમજુમ રમજુમ ઠમકતી ઠમકુમ, સરર સરાવી વરમાળ. બોલો. ૭

હાલો હાલો હાથણી શણગારો રે—એ રાગ. ૪૫
 રાય રાણા હાથણી શણગારો રે,
 સીમતિની બેનમે સોસરે વંળાવોરે,
 આજ મારે આનંદની છે હેલીરે;
 વરકન્યા જોઈને થઈછું ઘેલી રે. (સર્વ જય છે.)

પ્રવેશ. ૧૭

સ્થળ—સીમતિનીના મહેલ.

સીમતિની તથા ચંદ્રાંગદ; પંછીથી તેના મિત્રો.

સીમતિની—મારા શિરછત્ર, આપનો જેવા સ્વામી મળવાથી હું
 આજ ધણી કૃતાર્થ થઈછું.

ચંદ્રાંગદ—હા મારી વહાલી. મારી પણ ધણા દિવસથી ઉતકંઠા હતી
 કે સ્ત્રી રત્ન ક્યારે હસ્ત કઈ? પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરે આજે તે પાર
 પાડી છે. ચાલો આપણે રસિક ભુવનમાં રમણિય આગમાં જરો હવા
 ખાંધએ.

સીમતિની—ચાલો સ્વામીનાથ.

ચંદ્રાંગદ—ધ્યાત્રી, આ કુંડાઓમાં વિધ વિધ પ્રકરના ઝાડો અને
 વેલીઓ રોપી દીધી છે તે બહુજ સુંદર લાગે છે. વસંત ઋતુમાં જા-
 ડોની શોભા અપૂર્વજ આનંદ આપે છે.

સીમતિની—હા પ્રાણનાથ, આ ચંપેલી તેના ચંપાના છોડ
 સાથે કેવી શોભી નીકળે છે? અને આ સુગંધી કેવડા ઉપર બ્રમર
 ગુંજારીજ રહ્યા છે. સ્વામી, વસંત ઋતુમાં મોગરો, શુલાળ, કેશુડા એ

ધણાંજ રળિયામણાં દીસે છે, ખરેખર !

ચંદ્રાંગદ—વહાલી, એકાદ સુંદર હોરીનું ગાયન કરી મનને અ
નંદ આપ.

સીમંતિની—જેમ સ્વામીનાથની આરા.

હોરી. ૪૬

કેવી ખીલી વસંત રસાળી; રસાળી, રસાળી—કેવી ખીલી વસંત રસા
નવ પદ્મવ ખીલી છે કેવી, ધરણી થઈ છે રસાળી
શરદ નિશાએ શ્વેત બિછાવું (૨) લીલા પલંગપર ધારી
વિધવિધ રંગ લગાવી. કેવી.

ભર્યું સરોવર સુંદર તેમાં, પંકજ પુષ્પ પ્રકાશી,
બ્રમર કરે ગુંજાવર તેપર, (૨) મધુર મીઠો રસ પ્યાસી
કમળ રહ્યું મુખ વિકાસી. કેવી.

નાના વિધના પુષ્પો સુગંધી, આજ રહ્યાં બહુ ખીલી
જાઈ જુઈ વળી મોગરો જાસુસ, (૨) રંગભીના છે ચંપેલી
ચંપા ઉમંગ ભીનેલી. કેવી.

રાય ગુલાબ તણી ગુલદાઉદી, રંગ ભીની સંગ સ્વામી
શૃંગારના સુખમાં નથી ખાણી (૨) પૂરણ પુન્યથી પામી
ચંદ્ર આ ચંદ્રિકા સ્વામી. કેવી.

(ચંદ્રાંગદના બંને મિત્ર આવેછે)

ભાતુ (—કેમ પ્રિય મિત્ર, હવે તો સુખની લહેરમાં ક્યાં
સૂર્ય (આપ મિત્રને યાદ કરો ?

સીમંતિની—ભાઈઓ, એ બોલવું આપને ઘટવું નથી. પ
લાં દાંત હોય કે જીભ ?

લાતુ—દેવી સીમંતિની, હોય તો જીલ, પરંતુ મારા મિત્રને નવા દાંત મળવાથી જીલને કદી વિસરી જાય તો કોણ જાણે ?

ચંદ્રાંગદ—કેમ મિત્ર ! આવા અદેખાઈના વચનો બોલો છો ? તમારે પણ દાંત તો આવેલાજ છે કે નહિ ? મિત્રો આજ તો મારી એવી ધૃષ્ટિ છે કે આજ આપણે યમુના નદીને કિનારે ફરવા જઈએ. કેમ પ્રિયા, તારી રજ છે ?

સીમંતિની—હા સ્વામીનાથ, પધારો. પણ વહેલા આવજો. ને હવે આપ વિના ગમશે નહિ.

સૂર્ય—ચાલો મિત્ર, આપણે જલદી આવીશું. દેવી સીમંતિની, રજ આપો.

સીમંતિની—(ચંદ્રાંગદને) પધારો સ્વામીનાથ. હું પણ આજે સોમ પ્રદોષ છે તો પૂજન કરવા બેસું છું.

(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૮.

સ્થળ—સીમંતિનીનો મહેલ.

સીમંતિની તથા ચંદ્રાંગદ.

ચંદ્રાંગદ—પ્રિયા, કાલે અમે ફરવા ગયા હતા, ત્યાં યમુના નદીમાં નાવ મૂકી દીધી. તે એવું તો રમણિય લાગ્યું કે જાણે મહા-સાગરમાં મોટા વહાણમાંજ બેઠા ન હોઈએ ! અતે મનને ખડુંજ આ-નંદ આવ્યો.

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, એ નદી ધણી વિશાળ છે. જેવી વિ-

શાળ છે તેવીજ પવિત્ર ગણાય છે. આપનું મન આનંદ પામે તે એ સ્થળ છે. પરંતુ પ્રાણુનાથ, આપ એ જળ વિષે ખીન ધાસ્તી ફરો છો તે મને ખીલકુલ ગમતું નથી. ખરે, મને તો ખીક લાગે કે રખેને તુકશાની પહોંચે. માટે મારી વિનંતિ એજ છે કે નાવ બેસી ફરવું નહિ.

અંદ્રાંગદ—વહાલી, એમાં ખીક શું? એમ બૈરાંની માફક પુરૂષો વહેમી અને ખીકણ થઈએ, તે કેમ પાલવે? મેં તો આજે પ ચાર વાગે ફરવા જવા ઠરાવ કર્યો છે. અને મારા મિત્રાને કહી વ્યો છું કે હું તમારે ઉતારે આવીશ અને પછી આપણે ફરવા જઈ

સીમંતિની—પ્રાણુનાથ, કાલે તો મારે પૂજન સમય હતેથી આપ સીધાવ્યા તે ઠીક, પણ આજ તો આપ જશો, મને ગમશે નહિ. આપ ધડીક દૂર રહો છો ત્યારે મને જરાએ એ પડતું નથી. એક ધડી વર્ષ જેવીજ થઈ પડે છે. પ્રાણુનાથ આજ હું જવા નહિ દઉં.

અંદ્રાંગદ—શાણી પ્રિયા, આમ હઠ કરવી તારા જેવી સુ શાણી અને જ્ઞાનીને ઘટે છે? ના નહિજ.

સીમંતિની—પ્રાણુનાથ, હું ખીજા કશા સારૂ હઠ કરતી નથી પણ આપ જ્યારથી જવાની વાત કરો છો, ત્યારથી મારૂં જમણું ચ ફરકી અશુભ શકુન સૂચવે છે. તેથી હું સ્વામી, આજનો દિવસ વી જતાં આપની ઇચ્છાનુસાર કરવું.

અંદ્રાંગદ—પ્રિયા, તું આવી વહેમી ક્યાંથી? એમાં શકુન અ અપશકુન શું? પુરૂષોને તો હરેક વખત કામગીરી હોય અને જ જોઈએ. તો એવો વહેમ શા કામનો?

સીમંતિની—સ્વામીનાથ, આપનું કહેવું યથાર્થ છે. પરંતુ ખરૂં કારણ તો એ કે હું આપનો વિરહ સહન કરી શકતી નથી. જરૂરી હોય તો તો છૂટકો નહિ. પણ આતો અમસ્થું નહોતું દરવાનુંજ કામ છે, માટે હે સ્વામી

રાગ પ્રભાત, ૪૭

નહિરે જાવા દઉરે તમને નહિરે જાવા દઉરે

શિરછત્ર સ્વામી મારા નહિરે.

વિરહ આપ કેરો થાય, સ્વામીના સહેવાય,

પ્રાણના આધાર વિના, પલક ના રહુંરે

શિરછત્ર. ૧

મીતનું જીવન નીર જાણો, તેમ પ્રાણ મારો

અળગા થાઓ નાથ તેતો શી રીતે સહુંરે.

શિરછત્ર. ૨

નીર કમળ પ્રીત જેવી, ચંદ્રારીને ચંદ્ર તેવી

[તમ] હૃદય કમળ પ્રીત તેવી, રાખો સ્વામી કહુંરે.

શિરછત્ર. ૩

ભ્રમર કમળમાં પૂરાય, સુવાસ લેતો ના ધરાય

પ્રીત ઘેનમાં ઘેરાય, સલ સ્વામી કહુંરે.

શિરછત્ર. ૪

ભ્રમર પ્રાણ મારો નાથ, આપ હૃદય કમળ સાથ,

પ્રીતની સુવાસ લેતાં, ચરણ શરણ ચહુંરે.

શિરછત્ર. ૫

રવિ તેજ ધરા માંય, શીતળતા શશિથી થાય,

મેઘ જળ પીવાને ચાહ્ય, ચાતક ચિત્ત બહુંરે

શિરછત્ર. ૬

તમે મારા ચક્ષુ તેજ, તમે શાંતિ શશિનેજ

તમે જીવન મેઘ મારા, હું ચાતકી ચહુંરે

શિરછત્ર. ૭

જાવા કહો ન મુજ નાથ, કહુંછું જોડી હાથ

હરિમુખ આપનું હું, દુરના રહુંરે.

શિરછત્ર. ૮

ચંદ્રાંગદ—પ્રિયા, આમ વેલી શું બને છે ? તારા અનહદ પ્યારથી માંડે મન વશ થઈ ગયું છે. વહાલી, અજતો જવા દે. કે-મકે ભિત્રોને આશા આપી છે, તેથી તે રાહ જોતા હશે ન જાઉં તો ખોટો હરં, પ્યારી. તું સમજી છે માટે રજા આપ.

માલિની. ૪૮

શશિવદની તું શાણી, વાણી તારી મધુરી.

શીલગુણુ શુભ ધારી, ચિત્ત ધારો સખુરી

પલક જઈ હું પાછો, આવું છું પ્રાણુપ્યારી

વચન મુજ ખરું છે, દે રજા તું વિચારી.

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, આપના અતિ આગ્રહથી હું લાચાર છું વળી આપનું મન દુભવી મારે પ્રીતિમાં નિમગ્ન રહેવું એ મારો ધર્મ નહિ. તેથી લાચારીએ રજા આપું છું, સ્વામી; પણ

પિયુ મારા વચને પળજેરે—એ રાગ. ૪૯

શિરતાજ વચને પળજેરે, મુજ ચંદ્ર વહેલેરા વળજે,

પ્રાણુ આધારા પ્રિતમ મારા, વેગેથી આવી મળજેરે. મુજ ચંદ્ર ૧

દક્ષિણુ ચક્ષુ માંડે ફરકે, જળ કીડા ના કરશેરે, મુજ ચંદ્ર ૨

અમળા જાતિ હું વહેમાતી, વિરહને વેગે હરજેરે મુજ ચંદ્ર ૩

શુકન જોઈ સીંચાવો સ્વામી, શંકર સાલ્ય કરજેરે મુજ ચંદ્ર ૪

ચંદ્રાંગદ—પ્રિયા, હવે વખત થઈ ગયો છે. હું જાઉં છું. અને જસદંથી પાછો આવીશ

સીમંતિની—પધારો સ્વામીનાથ, વહેલા આવજો. હું માતાજી પાસે જવાનો વખત થયો છે તેથી ત્યાં જાઉં છું.

(બન્ને જાય છે.

મીઠી—અલ્યા ઝો, આપણા રાબજી સેને તેના જમાઈ દૂર-
વા નીકળ્યા સે. તે અટાણે અહિં આવસે.

કેહરડો--મીઠી, તું ચાંથી બાણું અલી ?

મીઠી—હું રસ્તે ચાલી આવતીતી તે રસ્તામાં સહિ વાતો કરે
સે જે નદીએ જઈએ. સમજ્યો પીટ્યા ? હાલ્ય ખાધ લે.

કેહરડો—જો રાંડ, તારી વાટ જોતો તો ટાણે એ? હાથો જમો.

જીવને શ્વાસ તણી સગાઈએ રાગ. ૫૦

જમો જુગતાએથી લાઈ, આપણે લધું બહું ખાઈ.

ચકર મોટા પથર જેવા, ધીનું ન મળે નામ.

ખીચડી તો ખદખદતી લાવી, બાણે કચી તમામ. જમો. ૧

થાળી તો થેપસાની આણી, તાંસળી ના મળે નામ,

ગોળી તો જમનાની કીધી, હઉ છુડી મરીએ તમામ. જમો. ૨

ખલાસીઓ—અલ્યા કેહરડા, નખરાં કરતો જમી લે, જમી
સે. જો હેલ્યા આવે તારા બાપા.

(સૌ જમી લે છે. ત્રણે મિત્રો આવે છે.)

ખલાસીઓ--(સૌ સાથે)

બંધકીલો બાપુજી. શું કામ-એ રાગ. ૫૧

છાએબ છલામ છલામ છલામ.

આંહી છીએ હજી ગુલામરે-

છાએબ.

મિત્રો—અલ્યા વનચરો, શું કામ કરશો ?

ખલાસીઓ--કહો તો જમનામાં હુખચી મારહું

તરહું અમો તમામ.

હુકમ કરો તો હોડીયું હંકારીએ,

જીવો--અરે ભાઈ, આપણા સીમંતિની બાની શી દશા ?

બીજાલ--બૂરી ભાઈ બૂરી. આપણે તો ઘણાએ તારા મુક્યા, બૂડકીઓ મરાવી પણ ફાંસાં.

અલી--ભાઈ પ્રભુ રહેશે ત્યાં આપણે શું કરીએ ?

રેમાન--એતો ફીક. પણ અસારે રાજાજી તો સૈન્યે ધનામો આપવા બેઠા હશે. લગ્નના શિરપાવ આપવા છે તે બાકી રહેલાને આજ આપે છે.

અભરામ--તેવી ખુશાલીમાં આ બુરી ખબર કાણ આપવા જશે ? હુંતો નહિ જાઉં.

જીવો--કંઈ ચાલવાનું છે ? પ્રભુએ એવું કર્યું ત્યારે, અડલાની મરજી.

બીજાલ--કોઈ નહિ જાઓ તો હું જઈશ. એ કંઈ છાતું રહેવાનું છે ? અરે રાજાજીના મનને કેવું લાગશે ? ખરેજ આપણે કાળ જેવા લાગીશું પ્રભુ તે આ શું કર્યું ? ચાલો, ભાઈ, ચાલો, ચૂટશે નથી.
(સર્વ જાય છે. પડો પડે છે.)

અંક બીજો.

પ્રવેશ. ૧

સ્થળ--રાજ્ય મહેલ, રાજાની કચેરી.

ચિત્રવર્મા, પ્રધાન વિગેરે. પછીથી સિપાઈઓ.

એ દિવસથી ચંદ્રસેન પણ જન લઈ સીધાવ્યા છે. હવે આપણે ભાટ ચારણો વિગેરેને જેને જેને ધનામ આપવાનાં હોય તેને અપાવી દો.

પ્રધાન—અહુ સારું મહારાજ. જેમ આજ્ઞા. ઘણાં ખરાં તો અપાઈ ગયાં છે. હવે જૂજ આડી છે.

ચિત્રવર્મા—જે હોય તે આપી દો. જે કરવાનું તે કયુંજ કામનું.

પ્રધાન—મહારાજ, ચંદ્રાંગદ કુંવર ફરવા ગયા છે. તે આવ્યા પછી આપવું શરૂ કરું કે કેમ ? શી આજ્ઞા છે ?

ચિત્રવર્મા—ના, તેને માટે હીલ કરવા જેવું કંઈ નથી. તમે તમારે આપી દો.

પ્રધાન—અહુ સારું મહારાજ. જેમ આજ્ઞા.

(સૈને આપવા માંડે છે.)

ખારોટ— કવિત, પર

સૂર્યસે પ્રભાત ભયો, ચંદ્રસે આનંદ ભયો,
તારા તણા તેજ માંહી, બાદલ છવાયો હે;

મગધ ભૂપાળ ભાણુ, બહોત ઉદાર ભયો,
કીર્તિની છાંય બધે દેશમાં છવાઈ હે;

પૃથુનો પ્રતાપ જેમ, હરિશ્ચંદ્ર સત્ય તેમ,

ચરિત્ર વખાણુ જેમ, વિક્રમ ગવાયો હે;

મગધનો ભૂપ તેમ, નેક ટેક નીતિ માંહી,

ધર્મનો નિશાન, દેશ દેશનો ધરાયો હે.

૧

પ્રધાન—વાહ ખારોટજી, વાહ. ખૂબ કવિત બનાવ્યું. સરસ્વતી તો તમારી જીવંદગી વંસી છે.

ખારોટ—(વળી) કવિત. ૫૩

કુબેરનો ભંડાર જેમ, ખાણુ ધારી ભૂપ તેમ.
અર્જુન સમાન ગુણુ, જેહનો ગવાયો હે;
નન મન ધન ધરી, સ્નેહ ભૂપ ભાવ ધરી,
દીયો હે ઇનામ, લક્ષ લક્ષ્મી લૂંટાઈ હે.

(પ્રતિહાર આવે છે.)

પ્રતિહાર—મહારાજ, આપણા સિપાઈઓ ઉઠાવજે આપની
હજીર આવવા માગે છે.

પ્રધાન—શું કામ છે ? કોણુ છે ?

પ્રતિહાર—મહારાજ, તે ચંદ્રાંગદ મહારાજના અનુચરો છે.
ધણા ગમગીનીમાં દેખાય છે.

ચિત્રવર્મા—શું ગમગીની ! બોલાવ જલદી તેને.

(સિપાઈઓ આવે છે.)

સૌ સિપાઈઓ—(ગદગદિત કંઠે) મહારાજ, નમન કરીએ
છીએ.

ચિત્રવર્મા—કેમ સિપાઈઓ, ગળગળિત કેમ થયા છો ? શું છે
તે જલદી કહો.

અભરામ—મહારાજ, જીભ ઉપડતી નથી. (રડેછે.)

પ્રધાન—અરે સિપાઈઓ, સત્વર કહો, શું છે ?

રેમાન—મહારાજ, આપણા ચંદ્રાંગદ કુંવર નદી કિનારે ફરવા
આવ્યા હતા તે—

ચિત્રવર્મા—તેને શું થયું ? તેને કંઈ અકસ્માત છે કે શું ?

લામાં પવન ખૂબ વાયો તે મછવે! ઊંઘોળ વળી ગયો. મહારાજ, અમે તારા સૂક્યા, ખલાસીઓ પાસે ઢૂંધકીઓ ખવડાવી, ઘણી ખોળ કરાવી, પણ પતો લાગ્યો નહિ. મહારાજ શું કરીએ? દૈવનો કોપ થયો છે. (રડે છે.)

ચિત્રવર્મા—અરે હાય ! આ શું !

સે રઠો પટ્ટ.

હર હર શું હું જોઉં, છઉં સ્વપ્ને કે જાગતો,

હીરો હાથથી ખોઉં, પલકમાં પોપટ ઉડીયો.

અરે હાય જમાત, શું સૂઝ્યું જળ ઝીલવું,

શિથિલ થયાં મમ ગાત્ર ક્યાં શોધું ખોળું હવે. ૧

પ્રધાન—મહારાજ, શાંત થાઓ, બહુ ખોટું થયું છે, પણ હવે તેની શોધ ખોળતો વિચાર કરો. મહારાજ, મુઝાવાથી શું ઉપાય ? અરે દૈવ તે બહુ અરૂં કર્યું.

ચિત્રવર્મા—પ્રધાનજી, ફરીવાર માણસોને કાંકે કાંકે અને કિનારે કિનારે જોવા મોકલો. બરાબર તપાસ કરાવો. હાલ હું રાણી-વાસમાં જાઉં છું. કચેરી બરખાસ્ત કરો. (સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૨.

સ્થળ—રાણીવાસ.

રાણી સત્યવતી, દાસી અને પછીથી રાજા ચિત્રવર્મા.

સત્યવતી—દાસી, આપણી સીમતિનીને ચંદ્રાંગદ જેવો લાયક વર મળ્યો, તેથી મને બહુ આનંદ થયો છે.

(એક દાસી ગભરાતી આવે છે.)

કેમ દાસી, આટલી હાંફલી ફાંફલી શું થઈ રહી છે ? શું છે ?

દાસી—આઈ સાહેબ, શું કહું ? કહેતાં જીભ ઉપડતી નથી.

અરે આવી ખબર કરવા કરતાં તો જીભ કપાઈ ગઈ હત તો સારું.

સત્યવતી—પણ છે શું ? સત્વર કહી નાખ હવે મને શંકા થાય છે.

દાસી—માતૃશ્રી, હું શું કહું ? આપણા ચંદ્રાંગદ નદીમાં નાવ લઈ મિત્રો સહિત ફરવા નીકળ્યા હતા. તેવામાં પાપી પવને નાવ ઊંધું વાળ્યું. સિપાઈઓ રાત્રી પાસે ખબર લઈને ગયા અને મને આપની આગળ નિવેદન કરવા કહી ગયા, આવી ખૂંટી ખબર આપવી હું અભાગણીને કેમ ક્યાંથી લખી ? હાય ! (રડવા માંડે છે.)

રાણી—અરે પ્રભુ, આ શું ? (રડે છે.)

હાય હાય કેમ સે'શે ઉજેણી રંડાપો—એ રાગ. ૫૫

હાય હાય કેમ સે'શે તે બાળા રંડાપો,

કેમ કારમુ કષ્ટ ક્યાં આપોરે. હાય.

હાય અજળ ગજળ થયો છે,

હીરો હાથથી લૂંટાઈ ગયો છે;

કંઈ કોપ પ્રભુનો થયો છેરે. હાય. ૧

થયું બ્રહ્મનું વાક્યજ સાચું,

હવે ક્યાં જાઉ ને ક્યાં જાયું,

હાય હરિ વિમુખ થયો છેરે. હાય. ૨

ચંપો મોગરો ચપેલી સૂકાઈ,

કુળ આંખા ગયા કરમાઈ;

લામાં પવન ખૂબ વાયો તે મછવો ઉધોજ વળી ગયો. મહારાજ, અમે તારા મૂક્યા, ખલાસીઓ-પાસે ડૂબકીઓ ખવડાવી, ઘણી ખોળ કરાવી, પણ પતો લાગ્યો નહિ. મહારાજ શું કરીએ ? દૈવનો કોપ થયો છે.
(રડે છે.)

ચિત્રવર્મા--અરે હાય ! આ શું !

સે રહો પદ.

હર હર શું હું જોઉં, છઉં સ્વપ્ને કે જાગતો,

હીરો હાથથી ખોઉં, પલકમાં પોપટ ઉડીયો.

અરે હાય જમાત્ર, શું સૂચ્યું જળ ઝીલવું,

શિથિલ થયાં મમ ગાત્ર ક્યાં શોધું ખોળું હવે. ૧

પ્રધાન--મહારાજ, શાંત થાઓ, બહુ ખોટું થયું છે, પણ હવે તેની શોધ ખોળનો વિચાર કરો. મહારાજ, મુઝાવાથી શું ઉપાય ? અરે દૈવ તેં બહુ ઝૂંડે કર્યું.

ચિત્રવર્મા--પ્રધાનજી, ફરીવાર માણસોને કાંડે કાંડે અને કિનારે કિનારે જોવા મોકલો. બરાબર તપાસ કરાવો. હાલ હું રાણી-વાસમાં જઈશું. કચેરી બરખાસ્ત કરો. (સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૨.

સ્થળ--રાણીવાસ.

રાણી સત્યવતી, દાસી અને પછીથી રાજા ચિત્રવર્મા.

સત્યવતી--દાસી, આપણી સીમંતિનીને અંદાંગદ જોવો લાયક વર મળ્યો, તેથી મને બહુ આનંદ થયો છે.

(એક દાસી ગભરાતી આવે છે.)

કેમ દાસી, આટલી હાંફલી કાંફલી શું થઈ રહી છે ? શું છે ?

દાસી—આઈ સાહેબ, શું કહું ? કહેતાં જીમ ઉપડતી નથી.

અરે આવી ખખર કરવા કરતાં તો જીમ કપાઈ ગઈ હત તો સારું.

સત્યવતી—પણ છે શું ? સત્વર કહી નાખ હવે મને શંકા થાય છે.

દાસી—માતૃશ્રી, હું શું કહું ? આપણા અંદ્રાંગદ નદીમાં નાવ લઈ મિત્રો સહિત ફરવા નીકળ્યા હતા. તેવામાં પાપી પવને નાવ ઉધું વાળ્યું. સિપાઈઓ રાત્નજી પાસે ખખર લઈને ગયા અને મને આપની આગળ નિવેદન કરવા કહી ગયા, આવી ખૂરી ખખર આપ-વી હું અભાગણીને કેમ ક્યાંથી લખી ? હાય ! (રડવા માંડે છે.)

રાણી—અરે પ્રભુ, આ શું ? (રડે છે.)

હાય હાય કેમ સે'શે ઉજેણી રંડપો—એ રાગ. ૫૫

હાય હાય કેમ સે'શે તે બાળા રંડપો,

કેમ કારમું કટ ક્યાં આપોરે. હાય.

હાય અનખ ગનખ થયો છે,

હીરો હાથથી લૂંટાઈ ગયો છે;

કંઈ કોપ પ્રભુનો થયો છેરે. હાય. ૧

થયું બ્રહ્મનું વાક્યન સાચું,

હવે ક્યાં જાઉ ને ક્યાં જાચું,

હાય હરિ વિમુખ થયો છેરે. હાય. ૨

અંપો મોગરો અંપેલી સૂકાઈ,

કેળ આંખા ગયા કરમાઈ;

ક્યાં પાપનાં ખેતર ખેડ્યાં,
હીરા મોતીના વણુ છે વેડ્યાં;
હાય બેમૂલ ઝવેરી લંટાયા રે.

હાય. ૪

(મૂર્છા આવે છે.)

દાસી—બાઈ સાહેબ, શાંત થાઓ, મહારાજ પધારે છે.

(રાજા આવે છે.)

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, સાવધ થા, આ શું કલ્પાંત માડ્યું છે? હવે તો મિથ્યા શોક છોડી ધીરજ ધરી આવી પડેલું સહન કર્યાં સિવાય કશો ઉપાય નથી શાંત થા.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, શાંતિ કેમ વળે? અરે મારી કુમળી કળને કીરતારે વેડી નાખી. અરે બહેન સીમંતિની, તારી શી દશા થશે? તારો સિંહ સૂનો. તારું સર્વસ્વ ગયું. અરે દૈવ, તને એવા સ-કુમારની દયા કેમ ન આવી? તું કૂર કેમ થયો? સ્વામી, મારી વ-હાલી સીમંતિનીનું શું થશે? તેનો જન્મારો કેમ જશે? હાય! હાય! શાંતિ કેમ થાય?

ચિત્રવર્મા—હા પ્રિયા, એ બધું ખરું છે, પણ આપણો કશો ઉ-પાય નથી. હવે આપણે તો ધીરજ રાખી બેસવાનું છે. અને સીમં-તિનીની સંભાળ લેવાની જરૂર છે. ચાલો તેના મહેલમાં જઈએ. તે તેની સખીઓ સહિત કલ્પાંત કરતી હશે.

સત્યવતી—ચાલો પ્રાણનાથ, અરે પુત્રી, તારી શી દશા હશે?

(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ. ૩

સ્થળ—સીમંતિનીનો મહેલ.

સીમંતિની, માલવિકા, ચતુરિકા, પછીથી રાજા અને રાણી.

સીમંતિની—(કલ્પાંત કરે છે.) અરે હાય ! અરે મારું ભા-
ગ્ય ! અરે સખી માલવિકા, સખી ચતુરિકા, મારી હવે શી વલે, હાય
દૈવ, આ શું કર્યું ? હવે હું ક્યાં જાઉં ? ક્યાં રહું ? હાય ! હાય !

સખીઓ—સખી ધીરજધર, મારી બહેન.

સીમંતિની—અરે પ્રભુ, ધીરજ શું ? (રડે છે.)

દશા આ શી થઈ મારી—એ રાગ. પદ

ગજબ આશો થયો આવો, પ્રભુ શું હું કરું દાવો. ગજબ.

નવ છાજ્યો આ કર્મમાં, સ્વામીનો સંયોગ,

દોષ કર્મના શા હશે, પરણી તું વિયોગ.

નમેરા નાથ શું થાઓ, (૧) તજ આ નાર ક્યાં જાઓ. ગજબ. ૧

પર ખેતર ખેડ્યાં હશે, પરનું લીધું ધન,

સંતોષ્યા નહિ સાધુને, શું દુઃખ્યા મુનિજન.

હશે શું શ્રાપ તેનો આ (૨) તજ આલ્યા પિયુ મારા. ગજબ. ૨

ગૌહલ્યા શું મેં કરી, તોડી આંખા ડાળ,

ખાળ વછોડ્યાં ધાવતાં, ભાંગી સરોવર પાળ.

થઈ શું બ્રહ્મ હત્યારી, (૨) દુભી શું મેં સતી નારી. ગજબ. ૩

ઉગતો સૂરજ આથમ્યો, શશિ વિનાની રાત,

વરસી અવળી વાદળી, થમ ચંદ્રની ધાત.

નકામી જાંઘળી મારી (૨) પિયુ સંગે હું જાનારી. ગજબ. ૪

ક્યાં પાપનાં ખેતર ખેડાયાં,
હીરા મોતીના વણુ છે વેડાયાં;
હાય ખેમૂલ ઝવેરી લંટાયા રે.

હાય. ૪

(મૂર્છા આવે છે.)

દાસી—આઈ સાહેબ, શાંત થાઓ. મહારાજ પધારે છે.

(રાજા આવે છે.)

ચિત્રવર્મા—પ્રિયા, સાવધ થા, આ શું કલ્પાંત માડ્યું છે? હવે તો મિથ્યા શોક છોડી ધીરજ ધરી આવી પડેલું સહન કર્યાં સિવાય કશો ઉપાય નથી શાંત થા.

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, શાંતિ કેમ વળે? અરે મારી કુમળી કળતે કીરતારે વેડી નાખી. અરે બહેન સીમંતિની, તારી શી દશા થશે? તારો સિંહ સૂજો. તારું સર્વસ્વ ગયું. અરે દૈવ, તને એવા સ-કુમારની દયા કેમ ન આવી? તું કૂર કેમ થયો? સ્વામી, મારી વ-હાલી સીમંતિનીનું શું થશે? તેનો જન્મારો કેમ જશે? હાય! હાય! શાંતિ કેમ થાય?

ચિત્રવર્મા—હા પ્રિયા, એ બધું ખરું છે, પણ આપણો કશો ઉ-પાય નથી. હવે આપણે તો ધીરજ રાખી ખેસવાનું છે. અને સીમં-તિનીની સંભાળ લેવાની જરૂર છે. ચાલો તેના મહેલમાં જઈએ. તે તેની સખીઓ સહિત કલ્પાંત કરતી હશે.

સત્યવતી—ચાલો પ્રાણનાથ, અરે પુત્રી, તારી શી દશા હશે?

(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ. ૩

સ્થળ—સીમંતિનીનો મહેલ.

સીમંતિની, માલવિકા, ચતુરિકા, પછીથી રાજા અને રાણી.

સીમંતિની—(કલ્પાંત કરે છે.) અરે હાય ! અરે મારું ભા-
ગ્ય ! અરે સખી માલવિકા, સખી ચતુરિકા, મારી હવે શી વલે, હાય
દૈવ, આ શું કર્યું ? હવે હું ક્યાં જાઉં ? ક્યાં રહું ? હાય ! હાય !

સખીઓ—સખી ધીરજધર, મારી બહેન.

સીમંતિની—અરે પ્રભુ, ધીરજ શું ? (રડે છે.)

દશા આ શી થઇ મારી—એ રાગ પદ

ગજબ આશો થયો આવો, પ્રભુ શું હું કરું દાવો. ગજબ.

નવ છાજ્યો આ કર્મમાં, સ્વામીનો સંયોગ,

દોષ કર્મના શા હશે, પરણી તુર્ત વિયોગ.

નમેરા નાથ શું થાઓ, (૧) તજ આ નાર ક્યાં જાઓ. ગજબ. ૧

પર ખેતર ખેડ્યાં હશે, પરનું લીધું ધન,

સંતોષ્યા નહિ સાધુને, શું દુહ્યા મુનિજન.

હશે શું શ્રાપ તેનો આ (૨) તજ આલ્યા પિયુ મારા. ગજબ. ૨

ગૌહસા શું મેં કરી, તોડી આંખા ડાળ,

ખાળ વછોડ્યાં ધાવતાં, ભાંગી સરોવર પાળ.

થઈ શું બ્રહ્મ હત્યારી, (૨) દુભી શું મેં સતી નારી. ગજબ. ૩

ઉગતો સૂરજ આથમ્યો, શશિ વિનાની રત,

વરસી અવળી વાદળી, થમ ચંદ્રની ધાત.

નકામી જાંઘળી મારી (૨) પિયુ સંગે હું જનારી. ગજબ. ૪

સત્યવતી—એટા, શાંત થા. વહાલી સીમંતિની, કંઈપાંત છેડી દઈ ઇશ્વરપર આકીન રાખ.

ચિત્રવર્મા—મારી સમજી અને શાણી પુત્રી, બહુ કંઈપાંત કરે શું વળે તેમ છે? જરા ધીરજ ધર.

સીમંતિની—અરે માતાપિતા, મારી ધીરજ હવે કેમ રહે ? મને દૈવે તણ. (રડે છે) હવે મારું જીવનું વ્યર્થ છે.

ઇસ તન ધનકી કોણુ બડાધ—એ રાગ. ૫૭

માતાજી મારા, અહો પિતાજી, આ દુઃખ દાવાનળથી હું દાઝી સ્વામી ગયા તજી સ્વર્ગમાં હાવે, બગડી ગઈ મારા ભવનીરે બાજી. માં ૧ અગર કસ્તુરી મહ્યાગર સુખડ, તુલસીનાં કાષ્ટ મંગાવે પિતાજી. માં ૨ સમિધ કાષ્ટની ખડકું ચિતાને, યમુનાને તીરે બળુંરે માતાજી. માં ૩ હરખ ધરી કરી ચાંદ કપાળે, ચુંદડી શ્રીફળ હાથમાં ધારી. માં ૪ સ્વામીની સંગે જાઉં બળીને, અનેક નામી ઇશ ઉચારી. માં ૫ ઘોને રજા તમે માતાજી માહરાં, વિનવું પિતાજી ઉભય કરજોડી. માં ૬ માતાપિતા હવે જીવ્યું વૃથા છે, ખૂડી ગઈ ભવનારક હોડી. માં ૭

માટે માતાજી પિતાજી, હવે આ દુનિયામાં મારે ખરેજ બધું નકામું છે.

સત્યવતી—પુત્રી સીમંતિની, ધૈર્ય રાખ, બહેન, તારો પતિજ્યાં હશે, ત્યાં ચિરંજીવી હશે. બહેન, મુંવાં માણસ પાછળ સતી થવાય છે. પરંતુ ખૂડી ગયું હોય અથવા ખોવાઈ ગયું હોય, તેની પાછળ સતી થવું અવિચારી પ્રણું ગણાય. માટે ધૈર્ય રાખ પુત્રી.

ચિત્રવર્મા—મારી વહાલી પુત્રી, તારાં માતાજીના કહેવા પ્રમાણે

ધૈર્ય રાખી બેસ. તારા વ્રત પ્રતાપે તારા સ્વામીની બોળ કરાવતાં બધાં હશે ત્યાં કાંઈ ગિનારેથી સજીવન નીકળી આવશે. જે જે જગ્યાએ તપાસ કરાવવી ઘટિત હશે ત્યાં તપાસ કરાવવી ચાલુજ રાખીશું. તું તારું વ્રત નિયમ ચૂક્યા સિવાય ઇશ્વરપર આસ્થા રાખી દિવસો નિર્ગમન કરે. બહેન, ભાવિ બન્યું. તે સહેતું એજ આપણું કામ છે.

સીમંતિની--અરે ધીરજ, ધીરજ, ધીરજ તે કેમ રહે ?

(મૂછા ખાઈ પડે છે. સખીઓ સાવધ કરેછે.)

સત્યવતી--બેટા, શાંત થા ચાલો હવે જઈએ. વખત ઘણો ચર્ચ ગયો છે. (સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૪.

સ્થળ—પાતાળ.

ચંદ્રાંગદ, નાગ સ્ત્રીઓ, પછીથી તક્ષક નાગ.

૧ નાગ સ્ત્રી--સખી આપણે આજ ધાંતુ દ્વાર નીકળી આવ્યાં સ્વામીનાથ જાણશે તો શું થશે ?

૨ નાગ સ્ત્રી--હવે જે થયું તે ખરું. આપણે હવે જલદી ન હાઇને ઉતાવળેથી જઈશું. પણ બહેન, તું પણ સામે નજર તો કર્યા પાતાળના અખૂટ જળમાં જાણે સૂર્ય ઉગ્યો હોય તેવો તેજસ્વિનીના ગોટા જેવા મનુષ્ય કોણ હશે ? પ્રાઈ મોટા પર્વત ઉપર જાગ પોપટ હોય નહિ !

૧ નાગ સ્ત્રી--હા સખી, એમજ લાગે છે. આટલા બધાં જાંતુઓ જોઈને હું બેચેન થઈ જાય છે. બહેન, એવું લાગે

બુઓ. કેવો ભાગ્યશાળી કે હજી જીવે છે. જળનો તો બાણે લયજ નથી એ શું ?

૨ નાગ સ્ત્રી—હા સખી, નવાઈ જેવું લાગે છે. ચાલ, તેની પાસે જઈ આપણે પૂછીએ તો ખરાં ?

૧ નાગ સ્ત્રી—ચાલ ગઈને પૂછીએ. અને પછી આપણા સ્વા-
મીનાથ પાસે તેને લઈ જઈએ.

(બન્ને પાસે જાય છે અને પૂછેછે.)

બન્ને નાગ સ્ત્રીઓ— પ્રભાતી ગજલ પદ

કામકુંવર ક્યાંથી આવ્યા, આ અગાધ જલમારે

પતિ મારો જાણુશે તો, મારશે તુને પતન ?

મ

કોણુ ગામ કોણુ નામ, કોણુના તમે પુત્રે

કહો કેમ ભૂલા પડ્યા, કોણુ નારી ઘર સૂતરે.

કામકુંવર. ૨

ચંદ્રાંગદ—અહો નાગ સ્ત્રીઓ.

રાગ માઈ કે ગોડીનો પદ

માઈ નામ ચંદ્રાંગદ જાણો, ચંદ્રસેન નો પુત્ર પ્રમાણે

મારો શ્વશુર ચિત્રવર્મા ભૂપ, તેને કન્યા સીમંતિની અતુપ.

૧

તેની સાથે થયો છે વિવાહ, સતી સાધવી એ છે કન્યાય,

નૈપથ દેશ જે અતિ વિખ્યાત, રાજ્ય કરે ચંદ્રસેન તાત.

૨

ગયા જાન લઈ આપ દાર, રહ્યો જમવા હું શ્વશુરને ખાર,

લગ્ન મીઠળ છે હજી હાથે, આવ્યો રમવાહું મિત્ર સંગાથે.

૩

નાવ માંહી બેઠો મિત્ર સાથ, વાયો વાયુ વમળથી અપાર,

ઝૂંડ્યું નાવ ને ખૂડ્યા સર્વ, મને લાવ્યું અહિં માઈ કર્મ.

૪

બન્ને નાગ સ્ત્રીઓ—(સ્વગત.)

સોરઠો. ૬૦

પ્રાણપતિની પાસ, આપણ એને લઈ જશું,
ઈશ્વર રક્ષા ખાસ, તેને નવ થાયે કશું. ૧

લાગ્યવંત તું બાળ, મુશ્કળે આવી રહ્યા,
નાંદા તારો કાળ, રક્ષા મણિધરની હવી. ૨

(આસન) રાજપુત્ર, અમારી સાથે ચાલો.

ચંદ્રાંગદ—ચાલો માતાઓ, આ જગ્યાએ મારી સંભાળ લે-
નાર તમ વિના કોઈ નથી. અરે ક્યાં મારા માતા પિતા ! અરે ક્યાં
મારી વહાલી પ્રિયા ! અને ક્યાં મારો મિત્રનો સાથ ! સૈને છોડી ખરે
હું મોતને શરણુ થયો. હાય ! મારી પ્રિયાની શી વલે ! મારાં માતા
પિતાની શી વલે !

ખન્ને નાગ સ્ત્રીઓ—ખેટા, ગભરા ના. ગભરાયા સિવાય અ-
મારી પાછળ ચાલ્યો આવ.

(ત્રણે જણુ જાય છે.)

૧૧૬. ૫

પ્રવેશ ૫.

સ્થળ—પાતાળમાં નાગ ભુવન.

ચંદ્રાંગદ, નાગ સ્ત્રીઓ; પછીથી તક્ષક નાગ.

૧ નાગ સ્ત્રી—હે સુભાગી, સૂર્ય સમી કાંતિવાળા ચંદ્રાંગદ, તું
હમણા અહિં ખેસ. જેની સહસ્ત્રશણા ઉપર પૃથ્વીને ધારણુ કરનારા
ધરાધર, જેની શય્યા ઉપર શ્રી પરમાત્માએ લક્ષ્મીજી સહિત શયન ક-
રેલું છે, એવા મહા પવિત્ર, જેણે રામાવતારમાં શ્રી પરમાત્માના ખં-
પે જન્મ ધારણુ કરી અનન્ય વિના ચૌદ વર્ષ નિયમ ધારી કૂર

રાક્ષસ રાવણુનો સંહાર કર્યો છે, એવા શેષશાયી મહા તપસ્વી, અમારા સ્વામી તક્ષક નાગને અમે વિનવીએ, અને તેની આજ્ઞા લઈ તને તેના દર્શન કરવા સમર્થ કરીએ. જોણે શ્રી પરમાત્માના ચરણ સેવી મહા શરા સહસ્ત્રલુગ્ન રાવણુને સંહારી સીતાનો વિયોગ દૂર કર્યો છે, એવા મારા સ્વામી તારું દુઃખ દૂર કરવાને સમર્થ છે. માટે નિશ્ચિંત રહે.

૨ નાગ સ્ત્રી—ધૈર્ય રાખી બેસજો. જે કીરતારે ગળેંદ્રને મહા મચ્છના મુખથી છોડાવ્યા, મોક્ષ દીધો, જે કીરતારે ઊખળે બંધાઈ જન્મ્હાનુનને વૃક્ષરૂપમાંથી છોડવી મુક્ત કરીધા, જે કીરતારે અહલ્યાને શત્રુ રૂપથી મુક્ત કરીધી, અને જે કીરતારે સુધન્વાને બળતી કડામાંથી તાર્યો, તેજ લક્તવત્સલ લગવાને તને આ મહાજળમાં આશ્રય ઉપજે તેવી રીતે આશ્રય આપીને ઉગાર્યો છે. તો હે બાળક, હવે તારે ભાગ્યોદય થયો છે. અમે તને બે ધડીમાં અહિંથી અમારા સ્વામીના ચરણારવિંદમાં તેડી જઈશું. અને તારી આગતા સ્વાગતા કરશું.

અંદ્રાંગદ—બહુ સાહે માતાજી. [દીવ નખાનામાં બેસે છે અને વિચાર કરે છે.] અહો કીરતાર, તારી ગહન ગતિને કોઈ પહોંચતું નથી. તારી ગતિ અકળ છે, તેમજ અગ્રાધ અને અકથ્ય છે. જળ ત્યાં સ્થળ, અને સ્થળ ત્યાં જળ કરવાવાળો તુંજ છે; તરણાનો મેરૂ, મેરૂનું તરણું કરવાવાળો તુંજ છે; વટમાં, ઘટમાં, સત્વમાં, રજમાં, તમમાં જેમાં જોઉં તેમાં હે જગદીશ્વર તારોજ વાસો છે. ક્યાં હું, ક્યાં મારી સ્ત્રી, ક્યાં મારી સ્વભૂમિ ? ક્યાં મારું રાજ્ય ? ક્યાં મારા પિતા ? ક્યાં મારી માતૃશ્રી ? અહો વિધાતા, બ્રહ્મપુત્રી, લેખની લખવાવાળી તારી ગતિ પણ કાંઈ ન્યારીજ છે. ખરે, માનવ દેહ ધારી, આ ઇંદ્રાપુરી જેવા નાગભુવનમાં દેવાંગનાઓ જેવી નાગ સ્ત્રીઓ સાથે ક્યાંથી મારું મ-

ળવું થાય ? પણ ખરે, તે તો તેં વિધાતાએ લખીજ મૂક્યું હશે. વિધાતા, આથી તું મગરૂં થઇશ નહિ. એ સર્વે પણ ઇશ્વરનીજ કૃષ્ટે. અહો પણ આ નાગ ભુવન તો જોઉં. અહો જીવ, તેં કદી સ્વપ્ને પણ નથી જોયું તે એક પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરની, જગન્નિયંતા જગદીશ્વરની કૃપાથી આ અખૂટ જળમાં જીવતો રહી જીએ છે. તે એ ઘડી એ સ્વર્ગભૂમિના તારી દીન વાણીએ વખાણ કરી લે. જાણે ઇંદ્રપુરીજ ખડી કરી છે. વાહ !

સોરઠો. ૬૧

સુંદર કેવા મહેલ, શોભે સુંદર જાળીઓ;
હીરા જડિત રચેલ, ઊંચી કંઇક અટારીઓ.
સિંહાસન જડિત, છત્ર ચામર શોભા ધણી;
ત્યાં ખીરાજ્યા એક ચિત, સહસ્ર ફણા પત્રગ ધણી.
ક્યાં પૃથ્વી પાતાળ, રસાતાળમાં આવીયો;
સિંહ બન્યો શિયાળ, ભાવિએ ભૂક્ષાત્રીયો.
દૈવ ગતિ અગાધ, સ્વર્ગ સમું સુખ છે ધણું,
ક્યાં સ્ત્રી પિતા માત, ભવ ભૂલો હુંતો પડયો.

અહો મારી વહાલી પ્રિયા સીમતિની, તારું વાઙ્મ્ય મેં મશ્કરીમાં હસી કાઢી, ખરેખર થતા અપશકુનને નહિ માનીને, તને છોડી હું કાળને પગલે પડ્યો. કાળે મને ઘેર્યો અને હું નદીએ ગયો પણ તારા સત્યથી, શિયળથી અને તારી ઇષ્ટ ભક્તિથી આ નાગ ભૂમિમાં એકાંત એકલો બેસાડ્યું. જેમ યોગી યોગ સાધના કરી ઇશ્વર સ્મરણ કરે છે, તેમ હે પ્રિયા, હું તારી પ્યારૂંપી સાધના કરતો, તારા નિતનાં વાક્યો સંભારતો, મારા ઉચ્છ્વજનપણની રીતને ધિક્કારતો

ધ્યાન ધરતો બેઠો છું. હે પ્રિયા,

સોરઠો. ૬૨

તરણી તુજ સુવેણ, કહેણ ગણ્યાં નહિ કર્ણમાં,
શાણી તું સુખદેણ, હવે મળું હું ક્યાં તને ?
બહાલી તારો વહેમ, અપશકુન સાચા ઠર્યાં,
ફરી મળીશું કેમ, કર્મ ક્રીયાં આવી નડ્યાં.

(નાગ સ્ત્રીઓ તક્ષક નાગ પાસે આવે છે.)

૧ નાગ સ્ત્રી—પ્રાણનાથ, વંદન કરું છું.

૨ નાગ સ્ત્રી—સ્વામીનાથ, હું પણ વંદન કરું છું.

તક્ષક નાગ—(ગુસ્સે થઈને) સ્ત્રીઓ આજ અત્યાર સૂધી તમે
ક્યાં ગયાં હતાં ? આ ઇષ્ટ પ્રાર્થનાનો સમય થયો તોપણ તમે આવ્યાં
નહિ ? શું પૃથ્વીપર રમવાને નીકળી પડ્યાં હતાં કે શું ?

૧ નાગ સ્ત્રી—મહારાજ ક્ષમા કરો, ક્ષમા કરો. અમે અખળા
જાત ઉપર ક્ષમા કરો. ફરતાં ફરતાં દૂર પથ નીકળી જવાથી હે
સ્વામીનાથ, આજ અમને વિલંબ થયો છે.

૨ નાગ સ્ત્રી—મહારાજ, નિરાશ્રિતને આશ્રય આપનાર શંકર
પ્રિય, મણિધર, ધરણીધર સ્વામી, આજ અમે એકપરમાર્થનું કામ કર-
વામાં, નિરાશ્રિતને આશ્રય આપવામાં રોકાઈ, આપના નિયમિત વખતે
આપના ચરણારવિ દત્તી સેવામાં હાજર થવામાં વિલંબ કર્યો છે તે બાબત,
હે સ્વામી, ક્ષમા માગું છું. મહારાજ, એક પૃથ્વીપરનો મનુષ્ય જળમાં ડુબી
રસાતાળમાં આપ મહાન કૃપાળુના આશ્રય નીચે આવી પડેલો છે.
તેનું નામદામ પૂછી તેને સહાય આપવામાં રોકાયાં, અને તેને લીધે

આપના ગુસ્સાને પાત્ર થયાં. મહારાજ, ક્ષમા કરો.

તક્ષક—તે કોણ છે ? ક્યાં છે ? તમારે આજ્ઞા સિવાય વિલંબ કરવાની શી જરૂર હતી ?

૧ નાગ સ્ત્રી—મહારાજ, તેને અમે અત્રે આપના ચરણક મળમાં લાવ્યા છીએ પરંતુ—

૨ નાગ સ્ત્રી—હો. સ્વામીનાથ, તે માનવીની વાત ઘણી દયા જનક છે. તેથી આપની સમક્ષ તેનું દુઃખ નિવેદન કરી તેને સહા આપવાની આ આપની ચરણુરજ દાસીની વિનંતિ છે.

તક્ષક—અહો સ્ત્રીઓ, તમે પરમાર્થ કરવામાં આટલી તત્પર છો, એવું જાણી મારો સર્વ ક્રોધ દૂર થયો છે. સ્વાર્થ વિના પરમાર્થ કરવા તત્પર થએલી સ્ત્રીઓ ! કહો કે તે કોણ છે ? ને ક્યાં છે ?

૧ નાગ સ્ત્રી—અહો કર્ણસાગરા, શિરછત્ર સ્વામી, અમે અ-અજાને આપનો ભય લાગવાથી તે બાળકને અમે દીવાનખાનામાંજ, પણ થોડે દૂર, બેસાડ્યો છે. આજ્ઞા હોય તો તેને આપના ચરણુ-રવિંદમાં હાજર કરે, મહારાજ.

તક્ષક—અહો મુગુણ મુંદરીઓ, હું તમારા કાર્યથી પ્રસન્ન છું. તેને સત્વર બોલાવો.

(નાગ સ્ત્રી ચંદ્રાંગદને બોલાવી લાવે છે.)

ચંદ્રાંગદ—અહો શંકર પ્રિય, શેષશાયી, આપને વંદન કરું છું. (નમીને)

શાર્દૂલવિકીરિત, ૬૩

વંદુ શેષધરા ધરે વિનયથી, પાદરવિદે અરે,

જેની સહસ્ર કળા શિરે જગ આ, તે સાલ્ય થાજે અરે.

શંભુનું ઉપવિત છો પ્રભુ તમે, સચ્ચા કીધી શામળે,
 એવા નાગ પતિ ગતિ તમ તણી, કે માનવી ના કળે.
 તક્ષક—ખેટા, ચિરંજીવી ભવ. નિર્ભય થા અને ખેસ.
 બન્ને નાગ સ્ત્રીઓ—

ધીમા ધીમા આલો મારા પ્રાણુરે—એ રાગ. ૬૪

આવો ખીશોમા રાજકુમારરે, શિવ સેવક તમે છો આ આગ્યા, અરે,
 પાવન મંદિર ખરે, સુકુમારરે. આવો.

તાલાવેલી તનની, મૂકી તજે ભય ચિત,
 સુખશાંતિમાં રહો સદા જેમ રાજ્યની રીત.

થશે શાંતિ તમેને અહિંયા સદા,
 આ સેવક તમારા છે હાજર બધા,

ધરો ધસ્તી ન મન લગારે કદા ઓ કુમારરે. આવો.

તક્ષક—અહો, ગંગામાં અનેક મળ ધોવાવાથી અપવિત્રતા થ-
 ચેલી હોયછે તે મહા વ્રત ધારી યોગીઓ, તપસ્વીઓ, સાધ્વીઓ વિ-
 જેરેના પગસ્પર્શથી જેમ પવિત્ર થાય છે તેમ તારૂં અદ્ય આયુષ્ય
 તારી સતી સ્ત્રીના પતિવ્રત અને શિવભક્તિને લીધે દીર્ઘ થયું છે. તું
 શિવ ભક્ત છે તેથી તારા ઉપર હું પ્રસન્ન થયો છું. ખેટા, આપણી
 આ વાડીમાં અમૃત રસની વાવ છે ત્યાં હર ફર અને વિશ્રાંતિ લઈ
 ચાક ઉતાર. આ પવિત્ર નાગસ્ત્રીઓ ત્રુવા, અંદનનો લેપ તને કરાવ-
 વાનો બંદોબસ્ત કરશે. ખેટા, ખીજી જે કંઈ વરદાન માગવાની ઇ-
 ઞ્છા હોય તે માગી લે. શિવભક્તને કશું દુર્લભ હોતું નથી. હું તારા
 પર પ્રસન્ન છું.

૧ નાગ સ્ત્રી—મહારાજ, આ કુંવર પરણીને શ્વશુરને ઘેર દ-

શૈયાં જમવા રહેલો, તે દૈવેચ્છાએ યમુનામાં નાવમાં બેસી રમતાં ના બૂડયું ને સર્વ બૂડયા. અહો સ્વામીનાથ, દૈવની શું ગહન ગતિ ખરેજ, અમને શંકા થાય છે કે આવા કાળના મુખમાંથી બચી અ રાજકુંવર અહિં ક્યાંથી આવી ચડે ? અચ્ચાનક બચી ગયો તેનું કારણ ? કંઈ દૈવી કૃપા હશે.

૨ નાગ સ્ત્રી—મહારાજ, આ કિશોર વયના, તરત પરણેલા આશા ભરેલા અંતઃકરણવાળા કુંવર ઉપર દયા આવે છે. સ્વામી નાથ, તેનું દુઃખ ટાળી તેના સંબંધીઓ સાથે મેલાપ કરાવી આ વવા વિનતિ છે.

તક્ષક—સુગુણ સુંદરી, પરમાર્થી પ્રિયા, આ કુંવર કાળથી બ ચ્યો તેનું કારણ એ છે કે એ કુંવરની સ્ત્રી ધણી પતિવ્રતા છે. અ શ્રીસાંબ સદાશિવની ભક્તિ કરે છે. પતિવ્રતાનું માહાત્મ્ય સર્વ માહાત્મ્યમાં શ્રેષ્ઠ છે. પતિવ્રતા સુકન્યાએ દેવ અશ્વિનીકુમારને પ્રસન્ન કર્યા હતા, સાવિત્રીએ યમરાજાને પ્રસન્ન કરી પોતાના સ્વામીને સજીવન કર્યા હતા, સતી ભોગવતીએ સલ્પના આધારે સૂર્યને ઉદય થતા અટકાવ્યા હતા, અનસૂયા પતિવ્રતાના વચનથી મહા દુષ્ટકાળમાં અત્રિ ઋષિના આશ્રમ સમીપે ગંગાજી પ્રગટ થયાં હતાં, તેમજ શંકર સેવાથી માર્કેડ ઋષિ ચિરંજીવી થયા છે. તેવી રીતે આ કુંવર સત્ય શીલને આધારે અને ધૃષ્ટિ ભક્તિએ ઉગર્યો છે, એજ ખરું કારણ છે.

૨ નાગ સ્ત્રી—મહારાજ, સતીઓનો તથા શંકર સેવાનો પ્રતાપ ધણોજ મોટો જણાય છે. એ મહિમા મોતને પણ અટકાવે છે. એવી નેક ટેકથી વ્રત ધારણ કરનારી પૃથ્વી પરની સ્ત્રી સોમતિ નિ તેનો પતિ પાછો મળવો જોઈએ.

તક્ષક—અહો પ્રિયા ! કાળરૂપ મહેશ્વરની સેવા જોઈું કીધી તેણે મૃત્યુને જીત્યું એમ શાસ્ત્રનું વચન છે. કાળ તે પરમાત્માની ગતિ છે. કાળમાં ને કીરતારમાં ભેદ નથી. સર્વજ્ઞ વૈરાટરૂપ પરમાત્મા સર્વનો આત્મા છે. તેને વશ કરે તો કાળ દુર થઈ શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે. એવા વિશ્વેશ્વરને પ્રસન્ન કરનારી સ્ત્રીને વૈધવ્ય હોતું નથી.

૧ નાગ સ્ત્રી—મહારાજ, આ રાજકુંવરના હસ્ત મીઠળ હજી ધૂટયાં નથી. જાગ હજી જાગ્યા નથી. એ સ્થિતિમાં તેને આમ રત્ને-હીથી વિખૂટું પડતું પડ્યું એ સહેવું ધણું અસંભવ છે. મારે કૃપા કરી સત્તર તેને આશ્રમે મોકલો.

તક્ષક—અરે દયા જનક સ્થિતિમાં આવી પડેલા રાજકુમાર ! હવે, તું ધૈર્યભૂપણને ધારણ કર. અને હવે હું તને મારા આ અનુચરો સાથે અખૂટ લક્ષ્મી અને પવનવેગી અશ્વ આપી પૃથ્વી પર મોકલું છું.

ચંદ્રાંગદ—મહારાજ, મોટી કૃપા; મારા વૃદ્ધ માતા પિતા મારા વિના નહિ જીવી શકે. મારા વિના તેમનું શું થયું હશે ? દુષ્ટ પિત્રાઈએ તેમનું રાજ્ય લઈ લીધું હશે. જેમ ચંદ્ર રાહુથી ઘેરાયો હોય ને અધકાર થાય છે તેમજ હે મહારાજ મારી સ્થિતિ છે. જેમ દેવોએ રાહુનો પરાજય કરી ચંદ્રને છોળ્યો તેમજ હે કૃપાળુ મણિધર, આપ મને કાળથી ઘેરાયલાને સહાયભૂત થયા છો.

તક્ષક—પુત્ર ચંદ્રાંગદ, ચિંતા નહિ. મારા અનુચરો તારી સાથે આવશે. તેની સહાયથી તું યુદ્ધ કરી તારું રાજ્ય પાછું લેજે. પુત્ર મારી આશિષ છે કે શત્રુ તારે શરણે થશે. અને તું તારું રાજ્ય હસ્તગત કરીશ.

ચંદ્રાંગદ—બહુ સારું મહારાજ. આપની આશિષ મરતકે ચડાવું છું.

તક્ષક—એટા ચંદ્રાંગદ, આ સુગંધી પદાર્થો હું તને આપું છું. જેની સુગંધી દશ યોજન સૂધી પ્રસરી રહેશે. અને આ અખૂટ લક્ષ્મી આપું છું એટા, તે તું ચિરકાળ સૂધી વાપરી શકીશ. અને મારી શિષ્યામણુ એ છે કે

ગીતિ. ૬૫

નીતિ ન્યાયમાં વર્તી, ધર્મ ધ્યાનમાં તું એ વાપરજે;

સંકટ સમયે નિત્યે, ધૈર્ય રાખીને કાર્ય સહુ કરજે.

ચંદ્રાંગદ—અહો પિતાજી, આપની પવિત્ર શિષ્યામણુને હું નિરંતર યાદ રાખી વ્રત નિયમે તે પાળવા તત્પર રહીશ.

તક્ષક—(અનુચરને) હે કંકોટક અને દમનક, આ રાજ પુત્રની સાથે જાઓ. અને તેની પૂરી સંભાળ રાખજો. અને સંમતિએ અનુચરજો. આપણી ઘોડારમાંથી પવનવેગી અશ્વ લાવી આ કુંવરને સુપ્રત કરજો. યુદ્ધ વખતે પૂરતી મદદ કરજો. જ્યારે તમને આજ્ઞા આપે ત્યારે અત્રે પાછા આવજો.

કંકોટક—બહુ સારું મહારાજ, જેવી આજ્ઞા.

દમનક—મહારાજ, અશ્વ તૈયાર છે. (કુંવરને) ખીરાજો કુંવર.

ચંદ્રાંગદ—(સર્વને નમીને) માતાપિતા, પાપે લાગી આપની આજ્ઞા હોય તો રજા લઈ પંથેપણું.

તક્ષક—એટા કલ્યાણુ કર તારું શુભ થાઓ, એવી આશિષ અમે સર્વે તને આપીએ છીએ.

(સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ. ૬

સ્થળ—સામંતિનીનો મહેલ.

સામંતિની એકલી પછીથી માલવિકા અને ચતુરિકા.

સામંતિની—અરે દૈવ, મેં શાં પાપ કર્યા હશે ? કે જે કૃત્યના પ્રતાપે તેં મને ત્યજી, મારી વિમુખ થયો. હે નિયંતા નાથ, હે ઉમાનાથ, હે વિશ્વંભર, તું મારી સાથે નિર્દય કેમ થયો ? હે યજ્ઞપતિ, હે પૃથ્વીપતિ, હું રંક અબળા દીનબાળા ઉપર આવો અનહદ ક્રોધ શું કર્યો ? મારો શિરતાજ કેમ હર્યો ? અરે હું હણાઈ છું. અરે મારા બ્રાણનાથ, મારા શિરતાજ, તમે પણ નિર્દય કેમ થયા અને વિસરી ગયા—અરે ક્યાં રહ્યા ? છતાં કેમ ન થયા ? અરે હાય શું કરું ?

લલિત. ૬૬

અરર સ્વામીરે શું હવે કરું, વગર અગ્નિએ હું બળી મરું.
જગતમાં ખરે મૂઘ જીવતી, અરર ના ઘટે આમરે પતિ.
પરણી તુર્ત શું પરહરી મને, હૃદયદોષ માહરો વસ્યોતને.
નવ ઘટે નમેરા થવું પતિ, વિરહ અગ્નિએ હું બળું અતિ.
પતિ ગયા દહઆશ તનમાં, કરી નિરાશ શું હાય જન્મમાં.
કહી ગયા મને આવું આ ઘડી, નવ મળ્યા દૂરી એકલી પડી.
વચન કેમ તે આપ વિસર્યા, પ્રીત તજી દહ ગુપ્ત ક્યાં રહ્યા ?
કઠણ કાળજી કેમ રે કર્યું, તજી ગયા હરિ સુખ માહરું.

અરે સ્વામી, અહો શિરછત્ર, તમવિના મને અત્રે હેરાન વેરાન લાસે છે. અહો નમેરાનાથ, મારો હાથ તરછોડી ક્યાં ગયા ? ક્યાં રહ્યા ? પાંચ આંગળીએ ઝેર ચડાવી, વેર વાળી, તરછોડી, સાથ છોડી મારા

પ્રાણાધાર, અપાર દુઃખમાં બેસાડી, વિસારી, લાચાર કરી ગયા. અ શું હું મારી થઈ? હે પ્રભુ! શો દોષ તારે અંતર વસ્યો? અરે કર્મ તારા પૂર્વના ધર્મની કે મર્મની મને કશી સજા કે બૂજ પડતી નથી પાપી આત્મા, તેં પૂર્વ જન્મે શાંશાં ઘેર કૃત્યો કરી જન્મ લીધો કે તે કર્મનાં ફળ તારી આડે આવ્યાં? અરે દૈવને દોષ શું? અંતરમાં રોષ શું? જેવી કરણી તેવીજ તરણી. અરે દૈવ, તેં નર્કવાસ માંજ અનેક દુઃખો ભોગવાવ્યાં હતાં તો બહેતર હતું. હવે તો ઘણી થઈ. હે પ્રભુ, સહાય થા. દુખથી ઉગાર અને તાર. મૂગો માર ન માર. (બન્ને સખીઓ આવે છે.)

માલવિકા—સખી સીમંતિની આમ અહોનિશ હૃદય બાળી પશ્ચાત્તાપ કરવો એ તારા જેવી જ્ઞાનીને ઘટતું નથી. બહેન આત્માને કલ્પાવે શું ફળ? ઇશ્વરે જે નાંખી તે ધૈર્યથી સહન કરેજ સિદ્ધિ છે.

અતુરિકા—મારી વહાલી સખી, તું જાણે છે કે દેવતાઓને પણ દુઃખ પડ્યાં છે. સાધ્વી સીતાને પણ પતિ વિયોગનું દુઃખ સહન કરવું પડ્યું છે. દમયંતીને પણ એજ પ્રમાણે અણુધાર્યો પતિ વિયોગ સહેવો પડ્યો છે. અને શકુંતલાને પણ દુઃખ્યન્તે દુર્વાસાના શ્રાપથી વિસ્મૃત થઈ લજ્જા હતી. માટે દુઃખના વખતમાં મહાન જનોના દુઃખનું ઉદાહરણ લઈ મનને દિલાસારૂપ દ્વારમાં પ્રવેશ કરાવવો. ધૈર્ય ભૂપણને ધારણ કરી શાંતિગૃહમાંજ વાસો કરવો ઘટે છે.

માલવિકા—સખી તું યાદ તો કર કે સાવિત્રીએ તેમજ ભોગવતીએ ગયેલું સૌભાગ્ય ધીરજ અને ઇષ્ટ સેવાથી પ્રાપ્ત કરેલું છે કે નહિ? માટે મારી શાણી, તને પણ તારી ભક્તિ અધીન થઈ ઇષ્ટ દેવ સહાય થશે. અને તારું ગયેલું સૌભાગ્ય પાછું આપશે. માટે સત્ય નિયમે જેમ ધીરજ ધરી બ્રહ્મ ઉપાસી થઈ બેસી છે, તેમજ રહે. તારા કામળ

આત્માને કલ્પાવ ના, મારી બહેન.

અતુરિકા—બહેન, તને શારદા વિષે જે વાત છે તે યાદ છે કે ? તેમ પૂર્વ સંસ્કાર અને ઋણાનુબંધનું આ દુનિયામાં સુખદુઃખ લેવાનું છે. ઇશ્વરપર આક્રીન રહે, નીતિ રહે તો જે અધિક દુઃખ હોય તેમાં ન્યૂનતા થાય છે. પરંતુ જે નિર્મિત છે તે તો થાયજ છે. તો તેમાં શોચ કરે શો ઉપાય ?

સીમંતિની—હા, મારી વહાલી સખી. યાદ તો બધુંએ છે, સમજું પણ છું. પણ મારી વહાલી સખી, મારા સુખનો સૂર્ય અસ્ત થતાં, ચંદ્રનું ગૃહણ થતાં, મારા દુઃખના દ્વાર ખુલી જતાં મારું જ્ઞાન, મારી શાન, મારું ભાન અને ઇશ્વરનું ધ્યાન બધુંએ હુંતો ભૂલી ગઈ છું. મારું અંતઃકરણ બહેર મારી ગયું છે. મારો જ્ઞાન દીપક બૂઝાઈ ગયો છે, અંધકાર થઈ હૃદય શુન્ય થઈ ગયું છે. અહો સ્વામી, હૈયાના હાર, ચક્ષુના તેજ, જીવન દોરી, મારા મનની મોજ આવી ગઈ. હું જીવતી મૃદ. હે સ્વામીનાથ

તોટક ૬૭

મુજ તન તણી લહો કુંડ કૃતિ;

રૂપ યૌવન ઇંધન મૂકી પતિ;

કરં અશ્રુતણી ઘૃત ધાર સદા,

સહુ સુખની આહુતિ આપું તદા.

૧

સ્થૂળ યજ્ઞથી નાથ નથી રીઝતા,

વિરહાગ્નિ વિષે મને ખાણી જતા.

કહું શું સહું શું રહું શું જગમાં,

હરિસુખ પતિ જપની મનમાં.

૨

માલવિકા--બહેન, તું શાણી છે, રાની છે. તને મહા વ્યથા થાય તેમાં કશો દોષ નથી. તોપણ દુઃખની વખતે દિલાસો દેવો એ અમારું કામ છે બહેન. (ચતુરિકાને) સખી ચતુરિકા, તું જે શારદા વિષે દાખલો દે છે તે વાત શું છે ? તે જરા કહે તો ખરી. એ વાતથી હુંતો અગ્નિહૃદ્.

ચતુરિકા--એ તો નવાઇ જેવું બહેન. હશે, તારી ઇચ્છા છે તો હું કહું છું, તે સાંભળ. એક અનંત દેશમાં એક દેવદત્ત નામનો કુક્ષિન અને મહા વિદ્વાન બ્રાહ્મણ રહેતો હતો. તેને એક શારદા નામે પુત્રી હતી. શારદા બ્યારે અગિયાર વર્ષની થઇ ત્યારે એક પંડ્યા દ્રાવીડ નામનો મહા ધનાઢ્ય બ્રાહ્મણ દેવદત્તને ત્યાં શારદા સાથે પરણવાની યાચના કરવા આવ્યો. આ પંડ્યાને આગલી સ્ત્રી ગૂજરી જવાથી ફરી લગ્ન કરવાનું હતું. દેવદત્તે પોતાની કન્યાને સુપાત્ર વર મળ્યો તેથી પરણાવી. મધ્યાહ્નકાળે લગ્ન પૂરાં થયાં. પછી પંડ્યા મધ્યાહ્ન સંધ્યા કરવાને સરોવર તીર્થે ગયો. સંધ્યા કરીને ઘેર પાછા ફરતાં કર્મ સંયોગે રસ્તામાંજ સર્પ દંશ થયો. અને તુરત મરણ પામ્યો. એ વાતની દેવદત્તને ખબર થતાંજ સહકુટુંબ જ્યાં તેનું અસ્થિ પડ્યું છે ત્યાં ગયો. સર્વ સંબંધીઓમાં, ગામમાં હાહાકાર વર્તી રહ્યો. શારદાએ કલ્પાંત કરી વૈધવ્ય ધારણ કર્યું.

માલવિકા--ગરીબ બિચારી કમનસીબ શારદા ! પરણીને એક દિવસ પણ સૌભાગ્ય ભોગવ્યું નહિ. લાચાર ઇશ્વરની ગહન ગતિ છે ! બહેન.

ચતુરિકા--હવે શારદા સ્વામીનો શોક કરતી શીલ ધારી ઇષ્ટ સેવા કરે છે. અને તેના માતાપિતા યાત્રાર્થે ગયાં છે. એવામાં આંખે

અંધ, દેહ દુર્બળ અને હાથમાં લાકડીએથી માર્ગ કાપતો એક વૃદ્ધ બ્રાહ્મણ દેવદત્તને દાર આપ્યો. તે વિપ્રનું નામ કુંધૈ હતું. અને અમૃત દેશથી આવતો હતો. હવે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને ખારણે આવેલો જોઈ શારદા કુલાચાર પ્રમાણે બ્રાહ્મણને તેડવા સામી ગઈ. પાણી લાવી ઋષિના પગ પખાલ્યા આસન આપી બેસાડ્યા. તેલ વિગેરેથી મર્દન કરી સ્નાન કરાવી વસ્ત્રો ધારણ કરાવી ભોજન અર્થે નાના વિધના પાક અર્પણ કરી બ્રાહ્મણની આસના વાસના કરી. પૂર્ણ ભાવથી ઇશ્વરરૂપ ગણી પગે લાગી. ઋષિએ શારદાની ભક્તિ જોઈ પ્રસન્ન થઈ શારદાને આશિષ આપી કે સ્વામીનું સુખ ભોગવ, અને અષ્ટ પુત્રવતી ભવ. અને શિવસેવા કરી સ્વામી સહિત તને શિવલોક પ્રાપ્ત થજો. આવો આશિર્વાદ સાંભળી શારદા વિસ્મય થઈ હસીને બેલી કે અરે હું દુર્ભાગીને આ આશિર્વાદ ક્યાંથી ફળે ? મારો પતિ પરણી તરતજ મરણ પામ્યો છે, મહારાજ. ઋષિ કહે, હે બાળા, મેં અંધાપાને લીધે અજ્ઞાનતાથી આશિર્વાદ આપ્યો છે પરંતુ હે બાળા, મારું વચન મિથ્યા જશે નહિ. તું ઉમા મહેશ્વરનું વ્રત કરજો જેથી તારા પૂર્વ પાપો નાશ થશે. અને અખંડ સુખ ભોગવીશ. શારદાએ કહ્યું, મહારાજ, આપનું વચન હું મારા શિરપર ચડાવું છું. મારા માતા પિતા યાત્રાએ ગયા છે. તે આવેથી હું એ વ્રત કરીશ. મહારાજ, મને તે વ્રતની વિધિ કહેવા કૃપા કરો. ઋષિએ કહ્યું હે બાળા તે વ્રત માગશર મહિને અથવા ચૈત્ર મહિને આદરવું. એક માસમાં એ અષ્ટમી, અને એ ચૌદશ એ દિવસો શિવ શક્તિના છે. તે દિવસે ઉમા ઇશની પૂજા કરી દાનદક્ષિણા આપી ફળાહાર કરવો. સ્વચ્છતાથી રહેવું. એ રીતે એક વર્ષ સૂધી કરવું. વ્રતને અંતે ઉત્થાપન કરી બ્રહ્મભોજન કરાવી દાનદક્ષિણા આપવી અને ઇશ્વરને પ્રસન્ન કર-

રવો. એ વિધિ સાંભળી શારદાએ પોતાનાં માતા પિતા આવ્યાં કેતુરત તેની આજ્ઞા લઈ વ્રતનો આરંભ કર્યો. ઋષિએ સાથે રહી યથાવિધિ વ્રત કરાવ્યું. વ્રતના છેલ્લા દિવસે જંગરણુ હતું. તે દિવસે રાત્રિના બાર વાગે અંબાએ પ્રસન્ન થઈ દર્શન દીધાં. ઋષિના નેત્રને તેજ આવ્યું. ને અંબાના પ્રતાપથી દેખતા થયા. દેવીએ કહ્યું હું પ્રસન્ન છું, વર માગ. ઋષિએ નાના વિધે સ્તુતિ કરી શારદાની કર્મ કથા કહી. અને કહ્યું કે મારું વચન સત્ય થાય અને તેનું સૌભાગ્ય પાછું મળે, એમ થવું જોઈએ. દેવી કહે એના પૂર્વ સંસ્કારે અને એ દુઃખ પ્રાપ્ત થયું છે. પૂર્વે શારદા બ્રાહ્મણી હતી ને તેના સ્વામીને એ સ્ત્રીઓ હતી. તેમાં પોતે માનીતી હતી. શોક્યને કદી સુખ પ્રાપ્ત થવા દીધું નહોતું. તેમજ ઘણી મગરૂર અને ખૂબસુરત હતી, હવે બીજા એક બ્રાહ્મણે તેના સુખની આશા રાખી. તેનાપર મોહિત થઈ તેને સ્પર્શ કરવા ગયો. તેને શારદાએ તરછોડી નાખ્યો. તે બ્રાહ્મણ શારદાના વિરહથી માંદગી ભોગવી મરણ પામ્યો. તે આ જન્મે એનો સ્વામી થઈ, એનો હાથ ઝાલી એને પરણી તરછોડી તુરત મરણ પામ્યો. પૂર્વે ભવના પાપે એ આ દશાને પામી છે. શોક્યને સ્વામીથી વિખુટી પાડી એ દોષે વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થયું છે. જે કોઈ સ્ત્રી પુરૂષની પ્રીતિ વિષે ભંગાણુ પાડે, તેને ૨૧ જન્મ સૂઝી વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. મટિ હે શારદા તને પણ એટલા ભવ સુધી વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થવું જોઈએ, પરંતુ ઋષિના વચને તેં શિવભક્તિ કરી અને ઋષિની સેવા કરી તે ઋષિનું વચન સત્ય કરવા ખાતર હું તારાપર પ્રસન્ન થઈ કહું છું કે તારા પૂર્વ ભવનો સ્વામી દ્રાવિડ તને સ્વપ્નમાં મળશે. અને તને એક પુત્ર થશે. તેનું નામ સુખદાયક રાખજે. તારો પૂર્વનો સ્વામી ૩૬૦ ચોજન ઉપર પાંચાળ દેશમાં જન્મેલો છે. હે શારદા, પુત્ર મોટો થાય

ત્યારે તું ગૌકરણીની યાત્રા કરવા જજે. ત્યાં જતાં તને રસ્તામાં તારો સ્વામી મળશે. સ્વપ્ન સુખ તને અને તેને યાદ આવશે. તું તારું ઉ-
માધનના વ્રતનું અર્ધ પુન્ય તેને પાણીની અંજલિ લઈ અર્પણ કરજે.
ઐટલે તે તને સ્વીકારશે. એમ કહી દેવી અંતર્ધાન થઈ ગયાં. શારદા
ગુરૂને ચરણે નમી હર્ષ પામી. પછી ગુરૂ વિદાય થયા. શારદા સ્વપ્ને
સ્વામીનું સુખ લેવા લાગી. એમ કરતાં તેને આશા રહી. લોટો હાંસી
કરવા લાગ્યા. પંચ ભેગા થઈ શારદાને શું શિક્ષા કરવી તે વિષે વિ-
ચાર ચલાવે છે તેટલામાં આકાશવાણી થઈ કે શારદા પવિત્ર છે, એ
સતી સાધ્વી છે; એની નિંદા કોઈએ કરવી નહિ. એને માતાના વચ-
નથી પુત્રની આશા રહી છે. જે શારદાની નિંદા કરશે તેની જીજ્ઞાસા
સાત કડકા થશે. આકાશવાણી સાંભળી શારદાના માતાપિતા તેની પ-
વિત્રતા વિષે પંચને સમજાવવા લાગ્યા, પણ પંચ તેમને નહિ ગણ-
કારતાં વધારે નિંદા કરવા લાગ્યા. પછી ઇશ્વર કૃતિએ એમ બચુ કે
જે લોટો શારદાની નિંદા કરતા હતા તેમની જીજ્ઞાસા કપાઈ ગઈ. તે
તેથી શારદાના સત્યનો પ્રકાશ થયો. તે સહુ શારદાને નમ્યા.

માલવિકા—વાહ ! દેવી પ્રભુની મહેર ! ને શિવભક્તિનો જય !
આ વાત તો ઘણી લાંબી જણાય છે.

ચતુરિકા—હા બહેન, સાંભળ. પછી શારદાનો પુત્ર મોટો થયો.
તેને જનોઈ દેવરાવી શારદા યાત્રાએ નીકળી. માર્ગમાં તેને સ્વપ્નનો
સ્વામી મળ્યો. અને એક ખીજને ઓળખ્યાં. પરંતુ તેના સ્વામીની પૂર્ણ
ખાતરી ન થવાથી તે જરા વિચારમાં પડ્યો. ઐટલે શારદાએ, દેવીની
આજ્ઞા પ્રમાણે, વ્રતનું અર્ધ પુન્ય પોતાના સ્વામીને અર્પણ કર્યું કે તુ-
રત તેણે શારદાને સ્વીકારી; સાથે લઈ પોતાને દેશ જઈ સુખચેનમાં
રહ્યા. ને આખરે ધર્મ નિયમ કરી બંને શિવપુરમાં ગયાં.

માલવિકા—વાર્તા તો બહુ સારી છે. બહેન સીમંતિની, ધીરજ રાખી તું તારૂં વ્રત કર્યા કર. અને તેથીજ પરમેશ્વર તારૂં ગયેલું સુખ પાછું આપશે, અને તારા પતિ ચંદ્રાંગદ તને પાછા મળશે.

ચતુરિકા—હા મારી વહાલી સખી, સહનો જય છેજ. દિલ-ગીરી તજી જ્ઞાન માર્ગ લે. સંતોષ અને ભક્તિમાંજ સુખ છે.

સીમંતિની—ખરૂં છે મારી બહેનો, તમારી ધીરજથીજ અને ઇશ્વર ભક્તિથી હું મારૂં દુઃખ વિસારે પાડું છું અને કંઈક શાંતિ પામું છું. ચાલો હવે પૂજન સમય થવા આવ્યો છે. સોમવારનું વ્રત છે, તેથી નદીએ નહાવા જવું છે. વેળાસર જઈએ, અને ત્યાંથી માતાજી પાસે જઈશું.

માલવિકા—ચાલ બહેન, તું શાંતિમાં હોય, ત્યારે અમારું મન પણ ખુશીમાં રહે. માતાજી તો રાહ જોતાં હશે. માટે ત્વરાથી નદીએ જઈ નાહી, પૂજન કરી માતાજી પાસે જઈશું.

પ્રવેશ ૭.

સ્થળ—નૈષધ દેશમાં રાજ્ય મહેલ.

રાજા ચંદ્રસેન, રાણી યશવતી, પછીથી પ્રધાન, પછીથી દૂરસેન.

યશવતી—આજ મારું જમાણું ચક્ષુ કેમ ફરકે છે? આજ સવારની ઊઠી છું ત્યારના મને અશુભ શકુન થયાં કરે છે. તેનું શું કારણ હશે પ્રાણનાથ ?

ચંદ્રસેન—પ્રિયા, એ તો વખતે દૈવગતિએ સર્વ અવયવો પો-

તાનું કામ કર્યા કરે. માટે મિથ્યા વહેમ લાવી હૃદય બાળવું એ સુર જનનું લક્ષણ નથી.

યશવતી—પ્રાણનાથ, કહો કે ન કહો, પણ મારું મન તો મૃગાય છે. સ્ત્રી જાતિને પુરૂષ જોટલી ધીરજ રહેતી નથી પ્રાણનાથ.
(પ્રતિહાર આવે છે.)

પ્રતિહાર—મહારાજ, વંદન કરું છું. મગધદેશથી જનસુસ પત્ર લઇને આવ્યો છે. તે આપની પાસે આવવા રજા માગે છે.

ચંદ્રસેન—ખોલાવ તેને.

યશવતી—આપણે આવ્યાને હજૂ પૂરા દશ દિવસ તો થયા નથી, એટલામાં શું હશે કે માણસ પાછળ ને પાછળ આવ્યું ? કાંઈ વિદ્વન હશે કે કેમ ?

ચંદ્રસેન—પ્રિયા, તું આમ વહેમી ને અધીરી કેમ થઇ ગઇ ? તારા મનમાં આવા ખરાબ વિચાર ક્યાંથી આવે છે ? જો હશે તે હ-મણાં જણાશે.
(જનસુસ આવે છે.)

જનસુસ—(નિઃશ્વાસ નાખતો નમન કરીને) મહારાજ, આ પત્રિકા.
(આપે છે.)

ચંદ્રસેન—(પત્ર લઇ ઉખેળી વાંચે છે.) અરે આ શું ? જાગું છું કે સ્વપ્નમાં છું ? નિદ્રામાં તો નથી ? હાય આશું ?

યશવતી—પ્રાણનાથ શું છે ? કેમ કહેતા નથી ? અરે કહો તો ખરા શું કાંઈ વિપરીત તો નથી ? કાંઈ વિદ્વન તો નથી ? મારા મનમાં અનેક શંકા ઉત્પન્ન થાય છે.

ચંદ્રસેન—પ્રિયા શું કહું ? (પત્રની હકીકત કહે છે. રડે છે)
અરે હાય ! આ જોળની ગોળી ક્યાંથી ?

ભેરવીની ગજલ. ૬૮

ગયો તું પુત્ર ક્યાં મારા, કરીને હાય દુઃખીદારા.

મૂકીને વૃદ્ધ આ માતા, મૂકીને તાતને રૈતા. ગયો. ૧

અરે ઇશા ન છાજે આ હર્યું ભોજન જમ્યા વિના,
લીધો તેં મુજ મન માળી, ગયો તું પુત્ર દર્દ તાળી. ગયો. ૨

લખ્યા શા લેખ આ કર્મે, ભૂલ્યો શું પુત્ર તું ભરમે,
તજીદારા તજી માતા, તજી રાજ તજી પિતા. ગયો. ૩

લીધી તેં સ્વર્ગની વાટ નમેરો શું થયો બ્રાત,
ઘટે ના આમરે જાવું, ક્યું શું પુત્ર તેં આવું. ગયો. ૪

યશવતી—(રડે છે.) અરે પુત્ર, તારાં વૃદ્ધ માતા પિતાને છોડી
તું ક્યાં ગયો? અરે વહાલા, તેં વહાલ કેમ વિસાઈું?

સોરઠો. ૬૮

અરે હાયરે હાય, હાય પુત્ર તું ક્યાં ગયો?

કર્યા વિયોગી હાય, નહિ આશા મળવા તણી. ૧

ખોળું પૃથ્વી પાતાળ, રસાતાળ જાઉં અરે,
ચંદ્રાંગદ મુજ બાળ, તોએ તું મળશે નહિ. ૨

વેરી કરશે વાસ, લઈ તુજ વીરલા,
ઘરડાં માતને તાત, બંદીવાન બની જશે. ૩

ભર યૌવનનીમાંય, દયા તજી તું ક્યાં ગયો;
ગયો સ્વર્ગનીમાંય, બાળ નમેરો શું થયો. ૪

અરે પુત્ર હવે ક્યાં મળું? હવે ક્યાં જાઉં? શું કરું? શંકરા!
શ્રીકરિ! હાય!

(મૂઠાંઆઈ પડે છે.)

ચંદ્રસેન—અરે મારા વહાલા પુત્ર ! તેં આ શું કર્યું ?

[પ્રધાન આવે છે.]

પ્રધાન—મહારાજ, બહુ ખોટું થયું. ભાવિ પ્રબલ છે. કલ્પાંત છોડી દો. બાંધ સાહેબ શાંત થાઓ. સાવધ થાઓ.

[રાણી સાવધ થાય છે.]

(કૂરસેન પોતાના સિપાઇઓ સહિત આવી રાજ રાણીને કેદ કરે છે.)

કૂરસેન—અરે કેટલા વખતથી તલપી રહ્યા હતા કે ક્યારે રાજ લઉં ? મારા ઉપર આજ પ્રભુ તુક્યો. આજ હવે આ રાજ મારું થયું. ગાદીએ બેસીશ. લહેર કરીશ.

પ્રધાન—અરે દુષ્ટ, આ દુઃખી થએલાં રાજરાણીને તું કેદ શા માટે કરે છે ? અરે નિર્દય જરા દયા લાવ. તેની સંમતિથી સલાહ મંપે રાજ્ય કર.

કૂરસેન—અરે મૂર્ખ, તારે પણ બકબક કરી સ્વાદ આપવો છે કે ? સિપાઇઓ, આને પણ પકડો. ત્રણેને કેદખાનામાં લઇ જાઓ. ચલાવ જલદી.

[સર્વ જાય છે.]

પ્રવેશ. ૮

સ્થળ—ચમુના નદીનો ઘાટ.

સીમંતિની, માલવિકા, ચતુરિકા; પછીથી ચંદ્રાંગદ અને તેના અનુચરો.

સીમંતિની—સખી માલવિકા, આ નદીને કિનારે હું આવું છું ખરી, પણ મારા મનમાં મારા સ્વામી વિષેનું દુઃખ તાજું થઇ આવે છે. અને બહેન પૂજન કરવામાં મન રહેતું જ નથી. શું કરવું વહાલી ?

માલવિકા—બહેન, ધીરજ ધરી, જે નિયમ લીધો છે તે કયા કર. બહાલી સખી, જેમ સોનાની કસોટી સોની કરે છે, તેમ તા. કસોટી પ્રભુ કરે છે. માટે બહેન ધીરજ રાખ. સત્યનો જયજ થશે.

ચતુરિકા—સખી, આપણે આપણી સખીને વારંવાર ધૈર્ય આપીએ છીએ ખરાં, પરંતુ આપણું મન ખિન્નતા છોડતું નથી. તો આપણી સખીનો શું વાંક કહાડવો ?

સીમંતિની—બહેન, હવે હું નહાઇ લઉં. આજનો સોમ પ્રદોષનું વ્રત છે, તેથી સૂર્યનું પૂજન કરવું જોઈએ. સખી તમે મારી સાથે છો તે ઠીક છે, નીકર હું એકલી ઘણી મૂઝાઉ છું.

માલવિકા—બહેન સીમંતિની, નદીમાં નાહી આ કિનારે શિવાલય છે ત્યાં ખેસી સૂર્યનું પૂજન કરજે તે તને ઘણું અનુકૂળ પડશે.

સીમંતિની—હા સખી, એમજ કરું છું.

(નાહીને પૂજન કરે છે.)

અનુક્રૂપ. ૭૦

રવિ ભાનુ જગત ચક્ષુ, ભાસ્કરો તું દિવાકર;

અર્ધમા અગ્નિમિલે તું, આદિ દેવ પ્રભાકર. ૧

દિનકરો સૂર્યને ભાનુ, સર્વ સાક્ષી શિવોહર;

જગત્કર્તા જગત્ભર્તા, સર્વ સાક્ષી હરિહર. ૨

નિવારી સર્વ દોષોને, આત્મ મુક્તિ પ્રભુ-કરો;

ભવો નિધિ વિભુ તારો, ભય ભીતિ સદાહરો. ૩

સર્વ સૃષ્ટિ તંણા સાક્ષી, સર્વોપધિ તમે પ્રભુ;

સૌભાગ્ય સંપત્તિ દાતા, તેજ બિંદુ નમું વિભુ. ૪

મીઠું મહીલેવું, મહીલેવું—એ રાગ. ૭૨

મમ દીનકર દિવાકરે વંદું વિભુ વસુ વિભુ વસુ.
ભાતુ રવિ ઉદય આર્યમા રે, વંદું વિભુ વસુ વિભુ વસુ-
અરણ્ય સૂર્ય ઉદય આદિત્યરે, વંદું.
નમું નમું તને પ્રભાકરે, વંદું.
જગ ચક્ષુ તમે દેવતાજરે, વંદું.
નમું અગ્નિમીલે સવિતાજરે, વંદું.
કરું દ્વાદશ નામથી સેવરે, વંદું.
કરો કૃપા તમે સત્ય દેવરે, વંદું.

બહેન, સૂર્યના બાર નામની પૂજા તો કરી રહી. હવે પરમેશ્વરની
માનસિક પૂજા બાકી રહી છે.

માલવિકા—હા બહેન, જે કરવું હોય તે નિવૃત્તિએ કરજો.
અમે અહિંયાં બેઠાં છઈએ.

સીમંતિની—વારૂ, મારી વહાલી સખીઓ, તમારે લીધે હું
મારું અધું દુઃખ વિસારે પાડું છું.

(હાથ જોડીને સ્તુતિ કરે છે.)

વસંતતિલકા. ૭૨

હે ધૃષ્ટ દેવ શિવ શંકર વિશ્વ દેવા,
વંદી કરું નિયમથી તુજ નિત્ય સેવા;
આ શુવને નહિ તમેજ વિસારી દેશો,
હું છું દુઃખી ભવ વિષેથી ઉગારી લેશો.
શ્રદ્ધા રૂપી નીર તને અરપી કરીને,

આ મન વેગ કુસુમો રહી છું ધરીને;

રે ભક્તિ મુક્તિ સુમતિરૂપ ખીલી પત્રે,

પૂજું તને પશુપતિ તજી ક્રોધ અત્રે. ૨

રે જ્ઞાનરૂપ દીપને પ્રગટી પ્રભુ હું,

આ લોભ મોહરૂપ ધુપ ધરી નમુંછું;

અ દેહ ધન્દ્રિ પ્રભુ હું ધરું ભોગ તુને,

દ્વિહસ્તને શિરધરી, કરું દાન હું તે. ૩

છે આ અસાર જગમાં, પ્રભુ સાર તારો,

સંસાર ચક્ર મહીં હું રહીછું. ઉગારો;

આપી સહુ સુખ હવે પ્રભુ દુઃખ કાપો,

સૌભાગ્ય મારું ગયેલું, કરી મેર આપો. ૪

(આશ્ચર્યથી મનમાં) અરે આ હું શું જોઉંછું ? કોઈ દેવ છે ?

શું સૂર્ય દેવ ? શું વરુણ કે શું પાતાળી નાગ કોઈ મનુષ્ય રૂપે હશે ?

આ જળમાંથી એકાએક કોણ ઉપર આવે છે ? જાણે ચંદ્રાંગદ ભૂપ

હોયની ! પણ તે તે ક્યાંથી હોય ? (આસન) સખી માલવિકા, સખી

અતુરિકા, આ વિચિત્ર દેખાવ હું એકલીજ જોઉંછું કે તમે પણ

જાન્યો છો ?

અતુરિકા—કેમ શું છે બહેન, શું વિચારમાં પડી છે ?

સીમંતિની—સખી, જોતો ખરી પેલા ઓવારા આગળ પ્રા-

તઃકાળમાં અરુણ ઉદય થાય ને સૂર્ય ધીમે ધીમે જાયો આવતો જાય

તેમ, જેમ લાકડામાં અગ્નિ પ્રસરી એકાએક જવાળા બહાર નીકળી

આવે તેમ, આ કોઈ તેજસ્વી મૂર્તિ નદીના નિર્ભજ નીરમાંથી બહાર

આવતી જણાય છે. બહેન, એ કોણ હશે ? કોઈ દેવ તો નહિ હોય ?

જો એમ હોય તો હું જઈને મૂકે પડું ને મારું સુખ મુગી લઉં.

માલવિકા--સખી સીમંતિની, અરે લાગે છે તો કોઈ દેવ જોવે.
પણ દેવ તો હોય નહિ.

ચતુરિકા--આ પુરૂષ કોઈ તેજસ્વી છે. આપણું મન એવી
સાક્ષી પૂરે છે કે આ મનોહર મૂર્તિ આપણે જોઈ નહિ હોય શું !

સીમંતિની--સખી, મને પણ એમ લાગે છે. પણ બહેન,

માલિની, ૭૩

થઈ ગઈ મન ગાંડી, આ છખી જોઈ વહાલી,

બહુ બહુ હું વિમાસું, ચંદ્ર આ મુજ માળી.

મલિન મન ન મારું, સત્ય સાક્ષી ધરે છે,

અવર નર વિષેતો, ચક્ષુ આ ના ઠરેરે. ૧

નવ મન કદી ગાંડી, એ'ની હું એમ જાણો

રીત નિયમ નિશાની, જોઈને એ પીછાતો.

મમ મનહું પૂરે છે, સાક્ષી એ ચંદ્ર મારો,

પ્રભુ પરમ કૃપાળુ, સાચ જો છે થનારો. ૨

માલવિકા--સખી, અમને પણ એજ વિચાર થાય છે કે એ
કોણ હશે ?

ચતુરિકા--બહેન સીમંતિની, તું જો પૂજન કરી રહી હોય તો
આ દહેરાના ઝોટલા ઉપર આપણે ત્રણે બેસીએ, અને તેની ચર્ચા
જોઈએ.

માલવિકા--હા સખી, એમજ કરીએ. અને પછી જોઈએ કે
તે ક્યાં જાય છે ?

સીમંતિની--સખી ચાલો, હવે હું પણ પૂજન કરી પરવારી
શું. તમારી મરજતે અનુસરી આપણે ત્રણે જણ શિવ દહેરાના ઝો-
ટલા ઉપર બેસીએ. (ત્રણે જણ બેસે છે.)

માલવિકા--બહેન ચતુરિકા, જાણે આપણી તરફજ આવવા માડ્યું. જોતો ખરી.

સીમંતિની--હા સખી. એમજ છે. ઘોડાપરથી ઉતરી ત્રણે-જણુ પગપાળા આ તરફ આવે છે.

ચતુરિકા--બહેન, આપણે હવે શાંત બેસી રહી શું થાય છે તે જુઓ.

ચંદ્રાંગદ--(રસ્તે ચાલતાં મનમાં)

મહેતાજી રે શું મહી મૂલ્ય બતાવું--એ રાગ. ૭૪
બહુ શોભેરે નાજીક નાર રસીલી, રહી ભેખને યોગ ભીનેલી
લટ ધૂટીરે, રહો પનગ વર લટકી, નથી નાકની માંહે નથની.
શ્વેત વસ્ત્ર ધર્યા છે અંગેરે, બેઠ સખીઓ રહી છે સંગેરે,
નથી સૌભાગ્ય લક્ષણ અંગેરે
નથી આંખોરે અંજનથી આંજેલી, રહી. ૧
ખરી જોગણુરે, મુખની મુદ્રા કેવી, જ્યમ તાપસી છે બિભેલી,
જાડ મનનીરે હુંતો માજ મેલી, જોઈ પ્રાણ પ્રિયા મુખ વેલી.
નથી ચાંદલિયો લલાટરે, કંઠે હાર રૂદ્રાક્ષની માળરે,
તપ તેજ તણો નહિ પારરે,
સતી શક્તિરે સાખી આવી બિભેલી, રહી. ૨
જાડ જોવારે મળું એહ રસીલી, મૃગનયની મન વસેલી,
દીલ દાઝુરે, કરમાઈ મુજ વેલી, થઈ માળી કઈ ગત સેહેલી.
જોઈ વ્યાકુળ થાઉ અપારરે, તન તાપ પીડે આ વારરે,
થવા આસન મન વિચારરે,
ચંદ્રમુખીરે, મદને લીધો ઘેરી, રહી. ૩

અરે શું હું રે જઈશ ધર્મને ચૂકી, વશ કર્યો મને શશિમુખી,
 પ્રભુ શી તે રે, એવી ગતિજ ચહેલી, તું ધીરજ આપજો વહેલી.
 અંગ દુર્ગળ મુખ દયાળરે, જોઈ ખિન્ન થાઉં આ વારરે,
 ખીડા અંતરમાંથી અપારરે,
 દિલાસોરે આપું જઈ મન મેલી. રહી, ૪

નહિ ! નહિ ! મન, ધીરજ ધર. હમણા તારે પ્રગટ થવાનું નથી.
 પહેલાંથી માતા પિતાની સંભાળ લે કે જે તને દુનિયામાં ઇષ્ટરૂપ છે.
 પછી મોહપાશમાં બંધાઈ સ્ત્રી સુખની આશા રાખજો.

(આગળ ચાલી પાસે જાય છે.)

સીમંતિની—આ જેમ જેમ પાસે આવે છે તેમ તેમ તેની
 છાંખી વિષે મારા મનમાં શંકા થાય છે, કે જાણે અંદ્રાંગદ, મારા શિ-
 રછત્ર ન હોય ! એવું જણાય છે. રજોને તે હોય ! અરે તે ક્યાંથી
 હોય ? કદી પ્રભુએ મારું પતિવ્રત જોવા માયાવી પુરુષ મોકલ્યો હશે.
 જે હોય તે. કેલુ, મારું સત્ય જાળવી નિશ્ચય બુદ્ધિ રાખવી તારે હાથ
 છે. કેમ સખી કોઈ બોલતાં નથી ?

માલવિકા—બહેન, શું બોલીએ ?

અતુરિકા—હું તો દિડું થઈ ગઈ છું.

અંદ્રાંગદ—(પાસે આવીને)

મુજ ઉપર ગુજરી પિતા પાદશાહ જાણી—એ રાગ. ૭૫

કહો કોણ તમે છો, ક્યમ આવ્યા આ ઘાટે

શ્વેત વસ્ત્ર ધર્યા છે અંગ તમે શા માટે.

કોમળ આ છે તમ કાય, તેજ વિણ કંઈ

કોણ પતિ માતને તાત કહોની પ્રે.

સામંતિની—

શિખરિણી. ૭૬

અરે ઋષિ મુનિ, શશિધર તમે છો કંઈ ખરે

કહો સાચું સર્વે, શીઘ્ર સરવ વાતો પૂછી મને;

(સખીને) કહે સર્વે સાચું; પ્રિય સખી તું મારી દુઃખકથા,

કદી હોશે દેવા, દિલ્લતણી ટળેરે સહુ વ્યથા.

સખી, મારા દુઃખની સર્વ કથા તુંજ કહે. દેવ હશે તો દુઃ

હર કરશે, બહેન. વિસ્તારથી હું મારી પોતાની મેળે કેમ કહી શકું

હુંતો હવે મૂઝાઈ છું. ભાન ભૂલીછું.

માલવિકા—મહારાજ, મારી સખીના દુઃખની કથા સાંભળો.

ગજલ. ૭૭

સાંભળો તમે સત્ય કહું, મુજ સખી વૃતાંત.

ભોગવે ભેખ મારી, વહાલી વિના કાંત.

મગધ દેશ તણા ભૂપ, પ્રતાપી મહારાજ,

તેહની આ બાળ નામે, સીમંતિની આજ.

નૈપધપતિ નામ, ચંદ્રસેન ભૂપ

ચંદ્રાંગદ પુત્ર હતો, તેનો શરવીર

વરાવી તે સાથ મારી, આ સખીનેરે

જમવાને શ્વશુર ગૃહે, રહ્યા જમાત્ર તે.

ચતુરિકા—

લાવણી. ૭૮

અરે ગયો તે રમવા વીર, ધીરને ધીર, યમુના તીર, મિત્રની સાથે
ફરવાની મરજી કરી નદીને કાંઠે.

મૂંઝું ત્યાં તરતું નાવ, ફરવા માંડ્યું ધરી ભાવ,

અરે વાયો, ખૂરો વાવ, ઉથલાવી નાખ્યું નાવ,
 ખૂઝ્યા તે ત્રણે વીર, મોત લઈ શિર, ચંદ્રાંગદ ધીર, ગયો ગુમાધ
 નવ લાગી ફરીને ભાળ, થયા દુઃખદાઇ
 થયો વિદાય જનનો સાથ, પરણ્યાનાં મીઠળ હાથ,
 ધરમાં તો છે હજુ જગ, ત્યાં અવળું નીવડ્યું ભાગ.
 તમે હો દેવ કે ઋષિ, ખરે તપસી, કરો સુખશાતા,
 આપો સખીને સૌભાગ્ય, ત્રિભુવન ત્રાતા.

સીમંતિની—(એકદમ જગૃત થઈ નમીને)

દશા આ શી થઈ મારી—એ રાગ. ૭૯
 ખરે શું છો તમે શંભુ, કહો સાચું વહું વહું.
 દીસે ચંદ્ર પ્રભાસમું, રૂપ તમારું આજ,
 કહો સાથે આ કોણુ છે, સેવક કે સગાજ.
 કહોની મર્મ શું એમાં, ન નાખો મન બ્રાન્તિમાં. ખરે. ૧
 કામ સમા દીસો તમે, જાણે મારા નાથ,
 ચંદ્રાંગદની છે છાંતી, તમ જેવી સાક્ષાત.
 જતાં ચંદ્ર દુઃખીદારા, દુઃખી માતા પિતા મારા. ખરે. ૨
 બંદીખાને નાંખીયાં, ચંદ્રતણા માખાપ,
 રાજ ચલાવે કૂરસેન, આપે દુઃખ અમાપ.
 સહુની છે દશા એવી, પ્રભુ નાખે સદા સહેવી. ખરે. ૩
 (વ્યાકુળતાથી મૂંઝા ખાઈ પડે છે)

અન્તે સખીઓ—(ગભરાઈને) અરે સખી સીમંતિની, આ શું?

ચંદ્રાંગદ—ખાળાઓ, ગભરાંઓ ના. તમે તેને શાંત કરો. તે
 દુઃખના આવેશમાં અચેતન થઈ છે. (અકળાઈને મનમાં)

શાદ્દલ વિક્રીડીત. ૮૦

દેખીને મમ પ્રાણને થતી દુઃખી, હુંતો મૂઝાયો અરે,
 ત્રિશંકુ સમ છે સ્થિતિ મમતણી, હાવે કંઈ શું હરે.
 થાઉ જો કદી હું છતો સમય આ, કામે થઈ અંધરે,
 છોડાવું નહિ માત તાત પ્રથમે, થાઉ નીતિ ભંગરે. ૧
 મારું આ મનમથ મુજ મનથી, દેખી પ્રિયા દૃષ્ટિએ
 ધારી આ મન સત્ય શુદ્ધ ગુણને, સેવું સહુ કંઈરે.
 રાખીને મન હાલ ધીર દઢને, શોધી સહુ વેદના,
 વહાલી આ મમ પ્રાણ છે બહુ દુઃખી, તેની કંઈ સાન્તવના. ૨

મંદાકાંતા. ૮૧

જાઉ હાવે પ્રથમ પુરમાં, શત્રુ વેગે હાલુરે
 છોડાવું હું જનક જનુની, દુઃખ પામે ધણુરે.
 આપું આશા મમ પ્રિય તને, કંથ થોડે દિનેરે
 નિશ્ચે આવી તુરત મળશે, ધીર રે ધારીનેરે. ૧

(આસન) અરે સાધ્વી સીમંતિની, ધીરજ રાખ અને શાંતિથી
 સાંભળ. (સીમંતિની સાવધ થાય છે.)

ભલે લાલ તમાચો મારી મુખડું લાલ રાખોરે—એ રાગ. ૮૨
 હવે ધીરજ ધારી વાત કહું તે સાંભળો રે,
 કહું તે સાંભળોરે, કહું તે સાંભળોરે, હવે.
 સિદ્ધ રૂપમાં શ્રુતાં શ્રુતાં ગયો સ્વર્ગ મોઝાર,
 તારા તપની કીર્તિ પ્રસરી, સધળે સ્વર્ગ પાતાળ. હવે. ૧
 બ્રહ્મા વિષ્ણુ વગી સદાશિવ, થઈને એક વિચાર,
 ધરણીધર પતંગ વર પાસે, લઈને તુજ ભરથાર. હવે.

મોક્ષશે થોડા દિનમાં તે, નિજપુર નૈપથ દેશ

ગઈ લક્ષ્મી પાછી મેળવશે, ટળશે તારા ક્લેશ. હવે. ૩

તુજ સ્વામી છે નેકો ટેકી, છોડવી જનની તાત,

વનિતા તુજને તે તેડાવી, દેશે સુખ અગાધ. હવે. ૪

માટે હે સતી, ધીરજથી દિવસો નિર્ગમન કર. (સેવકોને) ચાલો

સેવકો આપણે હવે જઈએ.

(ત્રણે જણુ જાય છે.)

સીમંતિની—સખી, આ શું હશે ? એતો ગયા. શું આ ખરું

હશે ? સખી સ્વપ્ન તો નથી ?

માલવિકા—સિદ્ધપુરૂષના વચનો તો સાચાંજ હોય. બહેન, તે

ઉપર ભરોસો રાખી દિવસ લેવા.

ચતુરિકા—ચાલો હવે, ઘેરથી આવ્યાને બહુ વાર થઈ છે. આ-

પણે સત્વર જવું જોઈએ. માતાજી વાટ જોઈ રહ્યાં હશે.

સીમંતિની—ચાલો બહેનો.

(સર્વ જાય છે.)

પ્રવેશ ૯.

સ્થળ—કેદખાનું.

રાજા ચંદ્રસેન, રાણી યશવતી, પછીથી કૂરસેન; પછીથી અનુચરો.

યશવતી—(જાગ્રત થઈને) અરે આ હું ક્યાં છું ? અરે મારો

મહેલ ક્યાં ? શું હું મારા પુત્રની ખોળને માટે કોઈ યમદારમાં આ-

વેલી છું ? ના ! ના ! મારો ચંદ્ર આખી પૃથ્વીનું તેજ, તેને યમદાર

કેમ હોય ? અરે મારા વહાલા પુત્ર ! તું મને આ દુઃખના કૂપમાં મૂકી

ક્યાં ગયો ? જેમ ચંદ્ર વાદળમાં છૂપાય છે તેમ તું છૂપો રહ્યો. અરે !

તારા નામ પ્રમાણે, તારા સ્વભાવ પ્રમાણે, તારી શીતળતા ક્યાં ગઈ
અરે પ્રભુ, તેં મારો હૈયાનો હાર, આંખનું તેજ, જીવન આધાર કે
છીનવી લીધો ?

ચંદ્રસેન—અરે હાય ! આ હીરા મોતીનાં કડાંને બદલે હે પુત્ર
તેં આ લોખંડની બેડીઓ જડાવી. હે પુત્ર ! તારી ગેરહાજરી
તારા શત્રુએ આ તારાં દુઃખી માતા પિતાને કેદી બનાવ્યાં. અરે મા
સિંહ, તું કઈ ગુફામાં સંતાયો ? કે જેથી આ શિયાળ દ્રાણ ભરી રા
કર્તા થયું. અરે મારા કેશરી, તારા શિયાળ શત્રુનો નાશ કરવા કે
તત્પર થતો નથી ? અરે તું દયાહીન કેમ થયો ? અરે તું ક્યાં ગયો
હાયરે પુત્ર !

યશવતી—અરે પ્રભુ ! મેં તે શાં શાં પાપ કર્યા હશે ? કે મા
આ જન્મે આ બંદીખાનાતુ દુઃખ, આ પુત્રનો વિયોગ સહેવો પડ્યો
હે પુત્ર ? આજ તારાં વૃદ્ધ માતા પિતાની પુખ્ત ઉમરે, સ્વર્ગવાસને
વખત છે તેવે વખતે, યુવાન બાળક તું ક્યાં ગયો ? અરે દૈવ, તું અ
વજો કેમ થયો ? ખરે, અવળી વાદળી વરસી, ખરે નેવનાં પાણી મોભે
ચડ્યાં ! અરે હું ક્યાં જાઉં, કેમ રહું ? કેમ સહું ? કોને કહું ? અરે
બાળક ! અરે પાળક ! અહો પુત્ર ! આજ ત્રણ ત્રણ વર્ષથી આ દુઃખ
ભોગવતાં અમે હવે ઇશ્વરનું શરણ ઇચ્છીએ છીએ.

અત્યાનક આશો કોપ કીધોરે પ્રભુ—એ રાગ. ૮૩

અરે હાય પુત્ર તને હવે ક્યાં મળું.

દુઃખ દૂપ માંહી પડી, દેહરે ગળું.

અરે. ૧

વસથી વિખૂટી પડે જેમ ગાવડી,

પુત્ર ચંદ્ર વિના યશવતી માવડી.

અરે. ૨

રામરસ વિના નહિ ભોજનનો સાર,
ચંદ્ર પુત્ર વિના સૂનો મારો રે સંસાર. અરે. ૩

જળ વિના ત્રફડી મરેજ માછલી
તુજ વિના ત્રફડી મરું હું એકલી. અરે. ૪

દુઃખ દાવાનળ દવે હાય હું બળી
ચંદ્રાંગદ પુત્ર તને શાંતિ ક્યાં વળી અરે. ૫

હસ્તના મીઠળ તમે છોડ્યાં ક્યાં જઈ.
વેહેલ વરઘોડીયાંની સ્વર્ગમાં ગઈ. અરે. ૬

પરણી સન્નેડે પુત્ર પાછા ના કર્યા,
ચોરીએ ચડતા આડે સર્પ ઉતર્યા. અરે. ૭

રંકે હાથ રત્ન હતું શું લીધું હરી
હાય હાય હાય દૈવે દયા ના ધરી. અરે. ૮

હાય પુત્ર મૂંઝી માત મૂંઝી તાતને
મૂંઝી બાળ પત્ની લીધી સ્વર્ગ વાટરે. અરે. ૯

શું વિલાસી મન હરિમુખમાં રમ્યું,
વધુતુ સૌભાગ્ય હરી સ્વર્ગ શું ગમ્યું. અરે. ૧૦

હાય હવે ક્યાં જાઉં ? ક્યાં ખોળું ? ક્યાં મળું ? ખરેજ ટળ-
વળું, વલ્લવળું, પરંતુ હે દૈવ તને દયા નથી. આ મારું દુઃખ કોને કહું ?

ચંદ્રસેન—અરે ચંદ્રાંગદ, તું જતાં સર્વ ગયું. કંઈ બાકી ન
રહ્યું. રાજ ગયું, ને બંધીખાતું રહ્યું. અરે પુત્ર, તને શું થયું ? અરે
પ્રભુ, ગળ્ય થયો ! ફેર થયો ! ખરેજ નારો કોપ થયો. હું દીન થયો.
અરે મારો પુત્ર ગયો.

લલિત

ગજળ કારમો શો પ્રભુ ક્યો, દીનદયાળ શું દીન તેં ક્યો,
 પ્રભુ કૃતિ ગતિ ના કળાયરે, પુત્ર શીદ ગયો હાય હાયરે. ૧
 પરણીને લીધી સ્વર્ગ વાટરે, પરહરી ગયો માત તાતરે,
 પરહરી પ્રિયા કેમ જાયરે, પુત્ર શીદ ગયો હાય હાયરે. ૨
 જડી લીધી અરે ખેડી હાથરે, દુઃખી કરી ગયો સર્વ સાથરે,
 અધિક જીવ મારો મૂઝાયરે, પુત્ર શીદ ગયો હાય હાયરે. ૩
 પરહરી ગયો પ્રાણ માહરા, સકળ ગુણ સંભારી તાહરા,
 સિંહ મૂવાડીયો, ના સેવાયરે, પુત્ર શીદ ગયો હાય હાયરે. ૪
 દુઃખ તણો પ્રભુ હુંગે થયો, અરર હાથથી હીરલો ગયો.

સહુ તણું હરી સુખ જાયરે, પુત્ર શીદ ગયો હાય હાયરે. ૫
 ‘અરે પુત્ર તું જો હોય તો આ કુરસેન નિર્ભયપણે કરે ? રાજ્ય
 કરે ? ના ! ના ! સિંહના પંજમાં આવેલું શિયાળવું ક્યાં સૂધી ટકી
 શકે ? શું કરું કે તે કુરિયાએ ખેલાન સ્થિતિમાં મને બંધન કીધો.
 નહિતો એ દુષ્ટનો અંત આવ્યા સિવાય રહેત નહિ. (કુરસેન આવેછે.)

કુરસેન—અરે બુઢિયા, ‘ મિયાં પડે પણ તંગરી ઉચી ’ ની
 માફક શું પ્રમાદી ભાપણ લવ્યાં કરે છે ? તારા અંદ્રાગદને તો મારે
 વાસ્તેજ પરમેશ્વરે કુબકી ખવાડી છે. હવે તે ક્યાંથી આવનાર છે ?
 આ બંદાના કર્મમાં રાજ્ય લખેલું તે મિથ્યા કેમ થાય ? હવે મારી
 સાહેબી જોતો જોતો રોતો જા. હીરાના કડાને બદલે લોહાની ખેડી
 કેવી શોભી રહી છે તેતો જો.

અંદ્રસેન—અરે પાપી, બદો કહેતાં ગધેડો ! તે ખરેજ તારા
 ગુણ તેવા છે. અમો દુઃખીને દિલાસો દેવાને બદલે આવી પડેલી

આફતમાં તેં અમને બંદીવાન કરી દુઃખમાં વૃદ્ધિ કરી. અરે દુષ્ટ ! ઘાયલ થએલા સિંહને બાંધી લેવામાં શું તું પુરુષાર્થ સમજે છે ? માંકડાની માફક ફાળ ભરી રહ્યો છે. પણ યાદ રાખજે કે તારાં કુટુંબોનો બદલો પરમેશ્વર તને આપશે.

યશવતી—અરે કંગાલ ! મારો એકનો એક પુત્ર ધર્મશરના કોપથી ખુદી જતાં તું હીચકારો રાજી થઈ અમને બાળવા આવ્યો છે ? આ બંધ બાંધી કેદ કરી તું ધરાયો નથી ? ભાઈ, તારું અમે શું બગાડ્યું છે ?

ચંદ્રસેન—કુરસેન, તેં જો સલાહસંપત્તી રાજ્ય માગ્યું હોત અને અમને દુઃખમાં દીલાસો આપ્યો હોત, તો તારું બહુ ગણાત; હું રાજ્ય આપત. પણ તેં દગો કરી બંદીવાન કરી રાજ્ય કરવાની હિંમત ધરી, એ તને, અને ક્ષત્રી જાતને લાંછન લગાડ્યું છે. ક્ષત્રી નામ બગાડ્યું છે. ધિક્કાર છે તને અને તારા હીચકારાપણાને;

કુરસેન—તું તારા મનમાં શું સમજે છે ? અરે દુષ્ટ જેમ આવે છે તેમ બકે છે. તે તારું મોત પાસે આવ્યું છે કે શું ? પડ્યાં પડ્યાં જીવવું ન ગમતું હોય તો ચાલ, થા તૈયાર. આ જોઈ છે મારી તલવારો એક ધાએજ બે કડકા સમજજે.

યશવતી—ભાઈ તું શું અમને મારશે ? અમને તો પ્રભુએ મારી મૂક્યાં છે. મારો ચંદ્રાંગદ જતાં અમે તો જીવ વિનાનાજ છીએ. ઘાતકી ! તારે જે કરવું હોય તે કર. પરમેશ્વર અમારો સાથી છે,

(અનુચર આવે છે.)

અનુચર—મહારાજ પ્રધાનજી આપને બોલાવે છે.

કુરસેન—કેમ શું કામ છે ? કંઈ જરૂરી છે કે શું !

અનુચર—હા મહારાજ, એ એમ કહેછે કે આપણી વાડી કોઈ પરદેશી વિના હુકમે આવીને પડેલ છે.

કૂરસેન—એમ છે ? ત્યારે જલદી આવું છું. ચાલો પછી સોકની ખબર લઈશ.

(કૂરસેન અનુચરો સહિત જાય છે.)

—૦૦૦—

પ્રવેશ. ૧૦

સ્થળ—તૈષ્ઠ દેશમાં રાજ્યવાટિકા.

અંદ્રાંગદ, તેના દ્વતો, માળી તથા વટેમાર્ગુ સ્ત્રી પુરૂષો.

અંદ્રાંગદ—(મનમાં) અરે આ પંથતો બહુ લાંબો લાગે તેનું કારણ ખરે મારી વહાલી પ્રિયાનો વિયોગજ છે. મન, હવે ધીર થવું. હવે તારો સ્વદેશ આવ્યો. હવે તું ગભરાઈશ ના. ધીરજ ધરશુનો નાશ કરી સુખની આશા બાંધ. (ચાસન) અનુચરો, સામી વાડી છે ત્યાં આપણે ઉતારો કરવાનો છે. ત્યાં દરવાજા મા પાસે દરવાજા જોલાવી અંદર ચાલો.

અનુચરો—જેમ આજ્ઞા મહારાજ. (માળીને) અગે માલ દરવાજા ખોલ.

માળી—(મનમાં) અરે, આ નવતર માણસ કોણ છે ? જ નોટા દેત્ય. (ચાસન) કેમ બાઈ શું કામ છે ? આ કૂરસેન જૂલ ગુજારી રહ્યો છે ને વળી તમારું બાકી હોય તે તમે કરો.

અંદ્રાંગદ—માળી, ગભરાઈશ ના. હવે કૂરસેનની ખબર લેવા અંદ્રાંગદ આવ્યો છું. દરવાજા ખોલ.

માળી—અરે કોણ અંદ્રાંગદ બાધ ! તમે મને ઠગો છો. તેતો ખુદી ગયા છે. તે હોય તો આ પાપી પગપેસારો કરે શું ? એના શું બાર હતા ? અરે રામ ! એવા અમારા ભાગ્ય ક્યાંથી હોય કે બાધ અંદ્રાંગદ જીવતા હોય ?

અંદ્રાંગદ—અરે માળી, હુંજ અંદ્રાંગદ છું. તે સાચું માન. અને અંધ તજ દરવાજો ખોલ.

માળી—(દરવાજો ખોલે છે. સહુ અંદર દાખલ થાય છે.) અરે, આતો અંદ્રાંગદ બાધ છે ને શું ? (હરખાધને પડે છે.)

શણુગાર શુભૌરે શપારનો—એ રાગ ૮૫

સોનાનો સૂરજ ઉગીયો, બાધ સોનાનો સૂરજ ઉગીયો.

બાધ મોતીડે વરસ્યા મેહજો, બાધ અંદર ઉગ્યોરે પૂનેમનો.

તેતો અંધકાર કરશે નારા જો. બાધ સોનાનો સૂરજ ઉગીયો.

(હરખાધને નાચે છે અને ફેરે છે.)

અંદ્રાંગદ—અલ્યા માળી માતાપીતાની શું સ્થિતિ છે ? તે તો કહે. હવે ઘેસો બન્યો છે કે શું ?

માળી—બાધ, માતા પિતાની શું વાત પૂછો છો ? એમના દુઃખની શું વાત કરે ?

ગજલ ૮૬.

દુઃખીમાતા દુઃખીપીતા.

યયો શત્રુ બહુ વીર્યા.

શીધાં બાંધી બેબાનીએ,

ન રાખી કાંઈ બાકીએ.

બાપ, હવે સત્વર તેનો કંઈ ઉપાય કરો, નીકર માતા પીતાન આડી દશા છે. લોકો કહેછે કે કૂરસેનની કૂરતાથી હવે તેઓ પ્રા ત્યાગ કરશે.

અંદ્રાંગદ--અરે દુતો, તમે સત્વર જાઓ. વગર ખીંકે મહેલમ જાજો. અને રાજા કૂરસેનને કહેજો કે શરણુ થા, નહીંતર યુદ્ધ કર.

અનુચરો--ખડુ સાર મહારાજ. (જાને જાય છે.
(રસ્તે જતાં સ્ત્રી પુરૂષો વાત કરે છે; તે અંદ્રાંગદ સાંભળે છે.)

૧ સ્ત્રી--આજ આ વાડી કેમ ખુલ્લી છે.

૨ સ્ત્રી--ખહેન, આજતો આપણને ઠેઠ પણેથી એ વાડી સુગંધ આવી. તે ખુલ્લી છે, તેમાં ખહેકે છે કે શું ?

૧ પુરૂષ--અરે બાપજી, એ તો આપણા અંદ્રાંગદ કુંવર નાગ મોકળા આવા છે અને એ વાડીમાં ઉતર્યા છે.

૨ પુરૂષ--એ સુગંધી તો અંદ્રાંગદ સાથે આણેલી કરતુરીની છે. અહીંથી તો શું પણ દશ યોજનથી તેની વાસ ખહેકી રહી છે.

૧ સ્ત્રી--પણ અંદ્રાંગદ તો ખુદી ગયા હતા ને તે આવે ક્યાંથી ? તમને આ બધી વાતો કાણે કહી ?

૨ પુરૂષ--એ પાતાળે ગયા હતા. ત્યાં નાગદેવતા પ્રસન્ન થયા અને તેણે પાછા રાજ્યમાં મોકલ્યા એમ વાતો આપી રહી છે. અને તે વિષે અનુચરોના કહેવાથી સૌના જાણવામાં આવ્યું છે.

૧ સ્ત્રી--વાર બસે મારા વીરા આવ્યા. હવે તો આપણા જામ્યને ઉદય થયો પ્રભુ તું ત્યારે કંઈ વાર છે ? રામ રાખે તેને કોણ આખે ? આકી ખુહેલું પાછું ક્યાંથી મળે ? માળીનું કહેવું સાચું જ હશે.

૧ પુરુષ—હારે હા. તદન સાચું છે. કુંવરને મેં भारी નજરે જોયા તે નહીં ? એવું તે કંઈ ખોટું હોય ?

૨ સ્ત્રી—જેન, એટલાં આ રાજાનાં પુત્ર. બાકી પીટયા કૂરે તો કેરજ વર્તાવ્યો. કાઠ વહુ દીકરીને ધરથી બહાર જવાનો રસ્તોજ રાખ્યો નહિ. પ્રભુનો પાડ માનો કે આપણા રાજકુંવરને સજીવન રાખી પાછા આપણી સંભાળ લેવા મોકલ્યા. જેન, આપણાં ભાગ્ય ખુલ્યાં.

૩ સ્ત્રી—હા બહેન કૂરસેને રાજ્ય લીધું ત્યારેજ આ ૬૦ વર્ષે પાણી ભરવાં પડે છે તો. અંદ્રસેનના રાજ્યમાં કેવી મજા હતી. ? સ્ત્રી જતિતું નામજ લેવાતું નહોતું. તે પાછું હવે ધશ્વરે તે સુખ આપ્યું તો તેનો આભારજ તો ! પ્રભુ તો દયાળુ છે.

૪ સ્ત્રી—એ તો જાણે રામતુંજ રાજ્ય હતું.

૫ સ્ત્રી—પરમેશ્વર જેમ રાખે તેમ રહેવું. આતો પીટયો જાણે રાવણ. પીટયો મરતોએ નથી. (કડાકા ફાડે છે.)

૬ પુરુષ—બાપજો, હવે તો તે જે દિવસનો મેમાન છે. આ-યુધ્ધ હોય તો બચે. નહિ તો રામ રામ. હવે અંદ્રાંગદ સામે તે ટકી શકે તેવી આશા રાખશોજ ના.

૭ પુરુષ—હવે તો આપણા સુખનો સૂર્ય ઊગવા માંડ્યો છે.

અંદ્રાંગદ--(એકલો) શું આ દુષ્ટે દુષ્ટતા કરી મૂકી છે ? બિહાર છે તેને ! અરે માણી, આ બિહાનું નાંખી આપ. બન્ને દૂતો ગયા છે. તેટલામાં હું જરા સૂઈને આરામ લઈ લઉં.

માણી—લ્યો બાપા, પથારી પાથરી આપું, પણ તમે બધા લોકોની વાતો ન જોઈ નિષેની સાંભળી કે ?

ચંદ્રાંગદ—હા ભાઈ, સાંભળી તો ખરી. હવે તેનોજ ઉપાધાય છે.

માળી—આપુ, જરા પગ ચંપી કરું તો નિદ્રા આવી જ (માળી ચંપી કરે છે. ચંદ્રાંગદ નિદ્રાવશ થાય છે.)

પ્રવેશ ૧૧.

સ્થળ—કૂરસેનની કચેરી.

કૂરસેન, પ્રમાદસિંહ, સૈન્યપાળ; પછીથી દૂતો.

કૂરસેન—કેમ પ્રધાનજી, આજ આપણા ગામમાં શોર બકો શેનો થઈ રહ્યો છે? અને તમે મને શા કારણથી અનુચર મોકલવાથી બોલાવ્યો વાર? કંઈ સમજાયું નહિ.

પ્રમાદસિંહ—આપણા બંદીવાન ચંદ્રસેનનો પુત્ર ચંદ્રાંગદ નાગ લોકથી ઘણી સુગંધી લઈને આવ્યો છે, તેની પ્રશંસા ચા રહી છે મહારાજ.

સૈન્યપાળ—મહારાજ, કુંવર આવ્યા છે તેથી લોકો આપ વિરુદ્ધ ઉશ્કેરાયા છે. તેથી મને ધાસ્તી લાગે છે. એ સુગંધીની ખુશખબર દશ યોજન સુધી ફેલાય છે, એમ કહે છે. (કાળાહળ થાય છે.)

કૂરસેન—હા, તેજ આ સારી વાસ આવતી હશે. વળી આ કાળાહળ શેનો થાય છે? રખેને ચંદ્રાંગદ હુમલો કરે!

પ્રમાદસિંહ—અરે, આ કાણ અંદર ધસી આવે છે? (જુએછે.) અરે, આતો કોઈ ભૂત જોવો છે. (ધુન્ને છે. અનુચરો આવે છે.)

કુર્કીટક અને દમનક { -અખે કૂરસેન, ચંદ્રાંગદ કુંવર આવે છે. બગીચેમે ઉતારા કીયા છે. તુમકું કીલાયા છે કે લડનેકું આ ઓર તાખે હોગ.

સૈનપાળ—મહારાજ, શરણેજ યાઓ. સૈન્યનું કંઈ ઠેકાણું નથી. નકામા માર્ગો જઈશું.

પ્રમાદસિંહ—અરે હું તો ખીલું છું. આ ખવીસ જવા જે છે તે આપણા ત્રણે જણની ડોક મરડી નાંખશે. (કાંકાં મારી સંતાવા કરે છે.)

કૂરસેન—અરે નિર્જળ અમલદારો, આટલું આટલું ભૂંટાવ્યું, આટલું આટલું ખવરાવ્યું, છતાં અત્યારે મારી સહાયે કોઈ નથી. ધિક્કાર છે નિમકહરામીઓને !

કર્કોટક { —અણે કૂરસેન ! તાકીદસે જવાળ દે. એક ગદાસે તેરા હમનક { ચૂરા હોળમગા.

કૂરસેન—અરે રાક્ષસો ! ક્ષમા કરો. મહારાજ અંદ્રાંગદને કહો તમારો શરણાંગત છું, અને તમારા માતા પીતાને લઈ હમણાં સામૈયું કરવા આવું છું. અને તમે નગારાં નિશાન સહિત આવી તમારું રાજ્ય સંભાળી દ્યો.

કર્કોટક { —યાદ રખ ! અખીકે અખીન આયા તો તેરા નાશ હો હમનક { જમગા (પગ પછાડી જાય છે.)

કૂરસેન—આલો ત્યારે હવે, અંદ્રસેન તથા મશવતીને ખાંધનથી મુક્ત કરીએ. અને તેમની સાથે વાજતે ગાજતે જઈ અંદ્રાંગદને શરણુ અપાએ. (સૌ જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૨.

સ્થળ—રાજવાટિકા.

અંદ્રાંગદ, રાક્ષસો તથા પાછળથી કૂરસેન, અંદ્રસેન, મશવતી વિગેરે.

અંદ્રાંગદ—હજી દૂતો કેમ ન આવ્યા ? વાર તો જણહુ લાગી.

કર્કોટક { -(આવીને) મહારાજ, આપકા હુકમ ઉઠાકે પી
હમનક { હાજર હો ગયા હું.

ચંદ્રાંગદ—કેમ રાક્ષસો શું કરી આવ્યા ?

હમનક—મહારાજ, કૂરસેનકું મારના ઇસમેં કીતની દેર
જરા ખખડામા કે તુરત ઉનકી ધોતી છૂટ ગઇ.

ચંદ્રાંગદ—કોણ કોણ હતા ? એકલો હતો કે પ્રધાન વિગ
મંડળ હતું ?

કર્કોટક—મહારાજ, જેસા જલ તેસી મચ્છી. પ્રધાન વિગ
સખ સમાજન થે. લેકીન રાજકું એક બાણુ ઉપર રખે એસે
લોક થે.

ચંદ્રાંગદ—વાર, જવાબ શું કહો તે તો કહો.

હમનક—મહારાજ, ઓ આપકા ગુલામ હોકર આપકે મા
પિતાકું બંધનમેંસેં યુક્ત કરકે સખકું લેકર આપકે ખાતર સામે
કર કર આપકું બોલાનેકું આતા હે.

(નગારાનો, દુંદુભિનો અવાજ સંભળાય છે.

ચંદ્રાંગદ—સારે શું આ દુંદુભિનો ગગડાટ સંભળાય છે
કૂરસેન આવે છે તેનોજ છે કે શું ?

કૂરસેન—(ચંદ્રાંગદના પગમાં પડીને) લાઇ ચંદ્રાંગદ, હું તા
અપરાધી થયો છું. મને હવે માફ કર. હું તારે શરણુ છું.

ચંદ્રાંગદ—અરે દુષ્ટ, તેં મારા નિરપરાધી માતાપિતાને આ
દુઃખ આપ્યું ને હવે તું મારે શરણુ આવ્યો છે, દુષ્ટ હું તો શું, પ
તને પરમેશ્વર પણ માફ કરશે નહિ.

કૂરસેન—મહારાજ ચંદ્રાંગદ, હું દુષ્ટશુદ્ધિ પાપે ઘેરાયો તો

ચંદ્રાંગદ—કૂરસેન, મારા માતપિતા ક્યાં છે ?

કૂરસેન—આ તેઓ આધ્યાં આવે છે.

(ચંદ્રસેન તથા યશવતી આવે છે.)

ચંદ્રાંગદ—(માતા પિતાને પગે લાગી) માતાજી પિતાજી,

પ્રભુમ કરું છું. આપ બહુ દુઃખી થયાં.

ચંદ્રસેન—ભાઈ ચિરંજીવી થા, અમારા દુઃખનું શું પૂછવું ?
પણ હવે તેનો છેડો આવ્યો.

માલિની, ૮૭

ખૂશી ખૂશી ખૂશી આજે, સ્વપ્ન કે સસ જોઈ

અકળ ગતિ પ્રભુની, જોઈને મન મોહું.

નથી નથી નથી સ્વપ્નું, પુત્ર એ ચંદ્ર મારો,

સહુ સુખ પ્રભુ મારું, દુઃખનો એ વિસામો.

૧

યશવતી—ભાઈ, હવે દુઃખનો અંત આવ્યો છે. અને

મારા તનમાં મનમાં ભર્યો છે ડર્યો છે—એ રાગ. ૮૮

મારા પ્રભૂની વિભૂતી મેહેર તો છે થઈ સુખ થયું દુઃખ વામી.

વળી ચંદ્રાંગદ પુત્રને લાવી (૨) બંધન નાંખ્યા છે કાપી. મારા. ૧

બાળક મૃગલું ચક્ષુએ મોરી, જીવન જીવની દોરી

પ્રાણનું દાન તો હે પ્રભુ આપી, ચક્ષુ આપ્યાં છે અંધ ટાળી. મારા. ૨

સૂર્ય ઉદય આજ સુવર્ણ જાણી, લઈ મોતીડે વધાવી,

જન્મ ગણું કે લક્ષ ગણું વળી, ફરી જન્મ સુત જાણી. મારા. ૩

સ્વર્ગ તણાં સુખ આજ તો આપી, ધન્ય ધરી આજ આવી,

આનંદ પૂરની હૃદય સરિતા, ઉછળતી વેગ લાવી. મારા. ૪

ગ્રાહ ગળંતો ગજને મૂકાવી, દયા સુધન્વાની આણી

તેમ આ પુત્રને લીધો ઉગારી, ધન્ય પ્રભુ બલિહારી. મારા. ૫

અંદ્રાંગદ - હા, માતાજી, પ્રભુએ મોટી મહેર કરી કે આપણે બધાં પાછાં મળ્યાં. (સિપાઇઓને) આ કૂરસેનને પકડી કેદખાને લઇ જાઓ. અને હું અસારે મગધદેશ પત્ર લખું છું તે લઇ જવા એક સ્વાર તૈયાર કરો.

સિપાઇઓ—બહુ સારું મહારાજ. (કૂરસેનને સિપાઇઓ આંધીને લઇ જાય છે. સર્વે જાય છે.)

અંક ત્રીજો.

પ્રવેશ. ૧

સ્થળ—મગધદેશમાં રાણીવાસ.

રાણી સત્યવતી, રાજા ચિત્રવર્મા, સીમંતિની, તેની સખીઓ, પછીથી અંદ્રાંગદનો સિપાઇ.

સત્યવતી—બહેન સીમંતિની આજે સોમપ્રદોષ છે તેથી હું તારી રાહ જોઈને બેઠી કે સીમંતિની નદીએથી આવે ત્યારે જન્મવાની તૈયારી કરું. કેમ બહેન, આજ તને આવડી વાર લાગી ? સીમંતિની, મને આ પ્રસંગે યાદ આવ્યું છે કે તું ગયે સોમવારે પણ મોટી આવી હતી. તેનું કારણ મને માલવિકાએ થોડું ધણું કહ્યું છે, પણ હવે તું વીગતથી કહે.

માલવિકા—માજી, રોજ કરતા આજ વાર લાગી એ આપ ખરું કહો છો. જરા પૂજનમાંજ વધારે વખત લાગ્યો છે. પરંતુ દિવસ મોડાં આવ્યા તેનું કારણ ?

સીમંતિની—માણ, તેનું કારણ એ કે શિવાલયની પગથાળ ઉપર જેસી સૂઈની પૂજા કરી રહી કે તુરતજ જાણે જળના દેવ ઉપર આબ્યા હોયની તેમ નદીમાંથી કોઈ ત્રણ પુરુષ નીકળ્યા.

ચતુરિકા—માણ, તેઓમાંના એક આપણા જમાઈ ચંદ્રાંગદજી હોયની એવા લાગતા હતા. મારા મનમાં તો લાગ્યું કે તેજ હશે. માણ, તેનું તેજ અપૂર્વ હતું.

માલવિકા—જાણે, કોઈ મહાપુરુષ ન હોય ?

સીમંતિની—અને વળી અમારું નામ વગેરે પૂછી જોયું. પારકા આદમીને તેની શું જરૂર હોય વાર ?

ચિત્રવર્મા—પછી તે તમે કહ્યું કે સીમંતિની ?

સીમંતિની—હા, પિતાજી તે કોઈ સિદ્ધ પુરુષ જેવો લાગ્યો. તેથી અમે તો બધી હકીકત કહી.

ચતુરિકા—તેણે મારી સખીના વૈધવ્ય વિષે પૂછ્યું. ત્યારે અમે તે પણ કહ્યું. અમારા મનમાં આશા થઈ કે તે કંઈ દુઃખ દૂર કરશે.

સત્યવતી—રખેને કોઈ દેવ સીમંતિનીનું પારખું જોવા અંબા હોય ? પછી તેણે તમને કંઈ જવાબ દીધો ?

સીમંતિની—હા માણ. જવાબ સારો દીધો. સખી તું તે વિષે માતા પિતાને નિવેદન કર.

માલવિકા—માણ, તેણે કહ્યું કે, હું સિદ્ધરૂપે ફરતો ફરતો અન્ને આવ્યોહું. સ્વર્ગ પાતાળ બધે ફર્યો. સ્વર્ગમાં સીમંતિનીના પતિવ્રતની પ્રસંશા આત્મી રહી છે. થોડા દિવસમાં તેના સ્વામી નાગલોકથી નૈષધ દેશ જશે. ત્યાં તેના શત્રુને હણી પછી ચંદ્રાંગદ આપણી સીમંતિનીને તેડાવશે.

ચિત્રવર્મા—શું આટલી બધી વાત કરી ? એતો કંઈક નવા નેવું. ખરે કંઈ ચમત્કાર હોવો જોઈએ. અથવા તે પોતે ચંદ્રાંગદ હો અને તે ગુપ્ત વેશે રહ્યા હોય એમ પણ બને.

માલવિકા—મહારાજ, અમને તો ચંદ્રાંગદ જ હોય એમ ભાગ (દાસી આવે છે.

દાસી—બાપ સાહેબ, નૈષધ દેશથી રથ, સ્વારો વિગેરે આવે છે, તેમાંનો એક અતુચર કાગળ લઈ આવવા માગે છે.

ચિત્રવર્મા—(વિસ્મય થઈ) શું નૈષધદેશથી ? કોણ છે કો ? જો હોય તેને ખોલાવ.

દાસી—બહુ સારું મહારાજ, જેમ આમ્રા. (દાસી ખોલાવે જાય છે. સ્વાર આવી સલામ કરે છે.)

સ્વાર—મહારાજ, આ કાગળ આપને માટે લાવ્યો છું.

ચિત્રવર્મા—(કાગળ વાંચે છે.)

કિશ્કી. ૮૯.

મગધદેશ મહારાજને પ્રણામી

ચંદ્રાંગદ હું લખું છું શિરનામી.

તાત હું બૂડ્યો અતીવ દુઃખ પામી.

મગધ.

ગયો હું પિતા પાતાળ જળ અગાધ,

પડ્યો હું છૂટો ન મળે મિત્ર સાથ,

કહો કોણ પ્રભુ વિણ મહે હાથ.

મગધ. ૨

રમે ભમે નીરમાં પનગ નારી,

વાત પૂછી મને લીધો ઉગારી,

નમ્યો હું ચરણ કમળ વારી વારી.

મગધ.

કરી છે કૃપાય શિવ સેવક જાણી,
ગણી વીર આપી ધીર દયા આણી,
આપ્યું માન પાન ભક્ત હું પ્રમાણી. મગધ. ૪

મને તો ક્યો વિદાય નૈપધ દેશ,
આપ્યાં અશ્વ ભૂપણ પ્રસન્ન થઇ શેષ,
લીધું રાન્યપાટ મારું હે નરેશ. મગધ. ૫

થાઓ આપ આજ ખુશી વાત જાણી,
અખૂટ લક્ષ્મી મને આપી મેહેર આણી;
લખું ? મોકલો સીમતિનીજ શાણી. મગધ. ૬

કરશો ના વિલંબ તાત હવે ઝાઝો,
કરજાને વિદાય તો કૃપાળુ થાજો;
હવે દિન જાય વર્ષના સમા જો. મગધ. ૭

અરે, પ્રભુ તારી કૃતિની કોઇને ખબર નથી. મેરતું તરણું,
તરણાનો મેર, તુંજ કર્તા છે. ગયેલું રત્ન તેં પાછું મેળવ્યું, તેથી
તારો અપાર ઉપકાર છે. (સત્યવતીને) પ્રિયા, સીમંતિનીને સોજ
શણુગાર ધારણ કરાવ. હવે સીમંતિનીના સૌભાગ્યનો ઉદય પ્રભુએ કર્યો.

સત્યવતિ—ખરે પ્રાણનાથ, પ્રભુએ આપણને કૃતાર્થ કર્યો
એન સીમંતિની, હવે તું આ વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કર અને પ્રભુનો
ઉપકાર માની સુખી થા.

સીમંતિની.— શું સ્વપ્ન જોવી વાત ખરી પડી ? અહો
કૃપાળુ પ્રભુ, તું મારા પર કૃપાવંત થયો ખરો (હર્ષથી શણુગાર ધા-
રણ કરે છે.) સખીઓ, આજ મારું ભાગ્ય ઉદય થયું.

માસવિકા—બહેન, જે આપણને શંકા હતી તેજ ખરી પડી સિદ્ધરૂપે ચંદ્રાંગદ પોતેજ હતા. બહેન તું સુખી થા. તારી પવિ બક્તિએ પ્રભુ તને સહાર્ય થયો.

ચિત્રવર્મા—દાસી આ નૈપધદેશના રસાલાને જોરાકી વગે ખૂડ પાડવા પ્રધાનજીને કહે. અને કહેજે કે તેની વિદાયગીરી મા સત્વર તૈયારી કરે, કારણ કે કાલ સવારમાં સીમંતિની બહેન સદિ ત અત્રેથી અમે સર્વ વિદાય થઈશું. (રાણીને) કેમ પ્રિયા ? એમ કે, કંઈ ફેરફાર કરવો છે ?

સત્યવતી—પ્રાણનાથ, ઠીક વ્યવસ્થા કરી. સીમંતિની સાસ જન્ય એ દિવસ ક્યાં હતો ? પ્રાણનાથ આ ખુશીના પ્રસંગે બંદી વાતોના બંધ છોડાવો, ને દાન અપાવો. (સીમંતિનીને) બહેન તારે રોકાવું છે કે ત્વરાથી જવું છે ?

સીમંતિની—જેમ આપ માતા પિતાની મરજી.

સત્યવતી—બહેન, હવે તું સુખેથી કાલે જવા માટે તૈયાર કરવા માંડ. મહારાજ, હવે ખુશી ખુશાલીએ સર્વ ભોજન ક. સંધ્યે.

ચિત્રવર્મા—હા ચાલો, વળી કાલે સવારે વેળાસર તૈયાર થ રહેવું પડશે. માટે જમીને નિવૃત્તિથી સર્ધ રહીએ. વહેલાં ઉ આસીશુ.

સત્યવતી—હા પ્રાણનાથ, ત્રણ વર્ષે આજેજ હુંતો નિરાં નિદ્રા લઈશ. (સીમંતિનીને) બહેન, અમે જઈએ છીએ. તું-વહે આવી પહોંચજે.

સીમંતિની—બહુ સારું માણ.

(રાજા રાણી જાય છે. દાસી આવે છે.)

દાસી—બહેન સીમંતિની આ એક પત્રિકા નૈષધ દેશના સ્વારે
આપને આપવા કહ્યું છે. માતા પિતા ભોજન અર્થે પધાર્યાં અને
આપને એકલાં જોઈને હું અહિં આવી છું (કાગળ આપે છે.)

સીમંતિની—એ વિચાર ઠીક કીધો, દાસી એવી દીર્ઘદષ્ટિ
પહોંચાડી તે ઠીક કીધું. (પત્ર વાંચે છે.)

લાવણી. ૯૦.

જોગણ રૂપે જોઈ પ્રિયાને, સિદ્ધ સ્વરૂપે હું આવ્યો;
ધ્યાન ધરંતી નિજ પ્રિતમનું, છળી જોઈને મન ભાવ્યો.
જોને જાણ્યો જોગી વહાલી, તે જોગી તો હું તારો;
શિયળ સાધવી સમજાવી મેં, ધીરજ દીધી તે સંભારો. ૨
નેકી ટેકી નિયમ ધારી, તું વહાલી વનિતા મારી;
આવી મળ તું વેગે વહાલી, થાઉં સુખી દુખ વિસારી. ૩
જોખ ઉતારી ભૂખણ ધારી, ધર ખ્યારી શૃંગાર હવે;
આ સંસારે સાર પ્રભુનો, એજ મુખે ઉચ્ચાર ભવે. ૪

રૂઠ્યા તુઠ્યા રામ હવે છે, દુઃખ સર્વેનું દુર કરી;

સુખી સીમંતિની થાતું હાવે, મુજ સુખમાં સંભારી હરિ. ૫
સખીઓ, ખરેખર આજ તો મારે મન હર્ષનો પાર નથી.
સ્વામીનાથના હસ્તાક્ષર જોઈ હુંતો હર્ષ ઘેલી બની છું. અહા પ્રભુ,
તારી અખુટ કૃપાની છાયા હું દીન પુત્રી ઉપર છવાઈજ રહી છે

ગીતી. ૬૧

ભાગ્ય ઉદય કરી મારું, ટાળ્યું દુઃખ તેં તારી ત્રિપુરારી;

ભાવિ ભવનું મિથ્યા, તુજ કૃપાથી થયુંજ મુરારી. ૧

તુજ છાયા માયામાં, નિશાદિન રાખી રક્ષણુ તો કરજે;
નીતિ માર્ગે બતાવી, પતિવ્રત પાલન સાચું તું જ થજે.

અતુરિકા—સખી, તું સુખી સાસરે જઈશ, તેથી અમને તો
હર્ષ ને શોક બે છે.

માલવિકા—બહેન, અમને જરાએ ગમશે નહિ હોં. કામ
દિવસ અમને યાદ કરજે.

સીમંતિની—સખીઓ, તમને હું જરાએ વિસારિશ નહિ.
તમે કાગળ લખી નિરંતર મળજો. હાથનું આળસ કરશો નહિ.
પણ હાલતો થોડા દિવસ, માતાજી વિગેરે નૈવેદ્ય દેશ આવે છે, તેની
સાથેજ આવજો.

માલવિકા—બહેનો, હવે માતૃશ્રી રાહ જોતાં હશે, માટે
વેળાસર ચાલો.

સીમંતિની—હા ચાલો જઈએ.

(દાસી સહિત તથા જાય છે.)

પ્રવેશ ૨.

સ્થળ નૈવેદ્ય દેશમાં રાજની કચેરી.

રાજા ચંદ્રસેન, રાણી યશવતી, ચંદ્રાંગદ, બાટચારણો, દરબારીઓ
વિગેરે.

ચંદ્રસેન—પ્રધાનજી, બહુ વર્ષ સુધી મેં બંદીખાનું ભોગવ્યું.
આજ મારા પુત્રને લીધે આ સુખનો દિવસ પ્રાપ્ત થયો છે. હવે
હું જુદું થયો છું, એટલે આજ શુભ દિવસ છે તેથી પુત્રનો, રાજ્યા-

ભિષેક કરી હું અને રાણી બન્ને તપોવનમાં તપ કરવા જવા ઇચ્છીએ છીએ. કેમ ભાઈ અંદ્રાંગદ, તું શું કહે છે.

અંદ્રાંગદ—પિતાજી, ઘણા દિવસ દુઃખ વેઠ્યું. તો હવે થોડો વખત તમારા પુત્રની સેવા ચાકરીનું સુખ લઈ પછી જે ઇચ્છા હોય તે કરજો.

અંદ્રસેન—ના મારા વહાલા પુત્ર, મારી ઇચ્છા તો તું રાજ્ય કર અને હું ઇશ્વર સ્મરણ કરું એજ સુખ, અને શાન્તિ ભોગવવાની છે.

અંદ્રાંગદ—પિતાજીની જેમ ઇચ્છા. આપનું મન દુભાવી સાંસારિક કાર્ય કરાવવાની મારી ઇચ્છા નથી.

અંદ્રસેન—પ્રધાનજી, હવે કુંવરને તાજ પહેરાવી ગાદીએ બેસાડો. આજ શુભ દિવસ જવા દેવો નહિ.

પ્રધાન—મહારાજ, આવે પ્રસંગે રાજમાતા આવી પોતાને હસ્તે મુકુટ પહેરાવે તે વધારે સારું ગણાય. આજા હોયતો તેમ કરીએ મહારાજ.

અંદ્રસેન—હા બહુ સારું. જોલાવો ત્યારે તેમને.

પ્રધાન—બહુ સારું મહારાજ.

(રાણીને તેડાવે છે, રાણી આવે છે)

અંદ્રાંગદ—માતાજી, તમારા નેક હાથે અને પવિત્ર આશિર્વાદ સહિત મારે શિર રાજ્યતાજ ધરો.

યશવતી—મહારા વહાલા પુત્ર, એ દિવસ ક્યાં હતો ?

શિખરિણી. દર

રહો ગાદી તારી, અવિચળ પદે ધ્રુવ સમ આ,
વધો કીર્તિ તારી, રવિ શશી સમી આ જગતમાં;

ચિરંજીવી થાતું, વળી વિજય તારો પૃથુસભો,
કુમેરી ભંડારે, નીતિવશ રહો એ કહું અમો.

(મુકુટ પહેરાવે છે.)

અંદ્રાંગદ—માતાજી આપની આશિષ માથે ચડાવું છું.

[દાસી આવે છે.]

દાસી—મહારાજ, મગધ દેશથી રસાલા સહિત સીમતિનીજી માતાપિતા સહિત પધાર્યાં છે.

યશવતી—મહારાજ આપની આજ્ઞા હોય તો હું મહેલમાં જઈને સીમતિની તથા તેમના મતાપિતા માટે ઉતારાની ગોઠવણ કરું.

અંદ્રાસેન—બહુ સારું પ્રિયા, તેમ કરો.

(યશવતી અને દાસી જાય છે.)

અંદ્રાંગદ—પિતાજી, આજ આનંદના દિવસે જો આપની ઇચ્છા હોયતો નાચ કરાવું. તેમજ ભાટચારણોને ધનામો આપી દુષ્ટ કુરસેનને શિક્ષા કરું.

અંદ્રાસેન—ભાઈ કુરસેનને તો યોગ્ય લાગે તે શિક્ષા આગળ ક્ષેપર તું કરજો, અને વારાંગનાનો નાચતો તારી મરજી હોયતો શરૂ કરાવ. પણ હવે હું મહેલમાં જઈશું; કારણકે મને એ રંગરામ હવે પસંદ નથી. ભાટચારણોને ધનામ પણ જ્યારે આપવાં હોય ત્યારે આપજો.

અંદ્રાંગદ—બહુ સારું પિતાજી, જેવી આપની ઇચ્છા. (અંદ્રાસેન જાય છે.) પ્રધાનજી વારાંગનાઓને જોડાવો, અને નાચ શરૂ કરાવો.

પ્રધાન—બહુ સારું મહારાજ. વારાંગના હાજર છે. (વારાંગના આવે છે.)

વારાંગના—ચંદ્રાંગદ મહારાજને નમન કરે છું.

તારા બંગલાની પ્રગ્ક ઉઘાડે, હું બીજું છું મહારાજ—એ રાગ.

મારી સુંદીયા ન બીજવરે, મોહન પાય પડું તોરે.

સુંદી બીની, મોરી કંચુકી બીનાઇ (૨) લીજ ગઈ સખ સારી

અંગનમે—હાંજી—ભીજ મોરી-૧

ચાણીકે આરે પિયા રંગ મત ડારો તુમે, (૨) સીરકી મટુકી

મોરી સરક ન જાવે, -હાંજી—સીરકી-મોરી-૧

મટુકી કુટત મેરો હાર વૂટત હે, (૨) કુટત કર કંગનવા કનૈયા

મોરા-હાંજી—કુટત-મોરી-૩

સાસુ પૂછત કહાંસે રંગ ભીજન આઇ, (૨) કંથ કલંક અડાવતહે—

સૈયાં-કંથ-મોરી-૪

પ્રધાન—શાખાશ, વારાંગના, શાખાશ.

ચંદ્રાંગદ—પ્રધાનજી, વારાંગનાને અને બાટ ચારણોને ધનામ આપો.

પ્રધાન—જેવી આજ્ઞા મહારાજ, (ધનામો આપે છે અને વારાંગના જાય છે.)

ચંદ્રાંગદ—રાજા,

કવિત. ૯૪

ધોર ધન શુદ્ધામાંહી, દીપનો પ્રકાશ જેમ,

અધકાર રજનીમાં, ઇન્દુનો પ્રકાશ તેમ;

ભયો હે પ્રભાત, થયો સૂર્યનો પ્રકાશ જેમ,

નૈષધના સિંહાસને, ચંદ્રાંગદ જૂપ હે.

સલાજનો—શાખાશ, ખારોટજી, શાખાશ !

અંદાજો—ધ્રુવનું નક્ષત્ર જેમ, વિભીષણ રાજ એમ,
 માર્કેડ આયુષ્યવાન ભક્તિ થકી ભયો હે.
 રાહુ ગૃહ દૂર કરી અંદ્રનો પ્રકાશ પૂર,
 માતૃ દૂર દૂર કરી વિજય વર્તાયો હે.
 ભક્તિ મીરાં બાધ બડી, સીતામાત થઇ વડી,
 રઘુવર વશ કરી, અવિચળ ભયો હે.
 સીમંતિની માતૃ તથા સત્યના પ્રતાપ થકી
 નાગલોકમાંથી 'રાય' અંદ્રાંગદ આયો હે.

સંભાળનો—શાબાશ ! શાબાશ !

અંદ્રાંગદ—પ્રધાનજી, હવે હું અંતઃપુરમાં જઈશું. આ બારોડ
 જીને ખુશી કરજો. કચેરી ખરખાસ્ત કરો.

પ્રધાન—બહુ સારું મહારાજ, જેવી આચા. (સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ. ૩

સ્થળ—અંદ્રાંગદનો મહેલ.

સીમંતિની, પછીથી અંદ્રાંગદ.

સીમંતિની—(અંદ્રાંગદની છત્રી જોઇ બૂલાવાથી) પ્રાણનાથ
 વંદન કરેશું. (જવાબ નહિ મળવાથી)

કાન્તા કેમ થશે, નાથ હજુએ નાબારે—એ રાગ.

બહુ થઇ હવે, સ્વામી ના સતાવોરે, બહુ.

પ્રાણાધાર, હૈયાહાર, નયનતાર;

ખાસ પિયુજી પ્રીતની છીપાવોરે. બહુ.

વિરહ વામીયો, જન્મ સફળ મારો રે,
 થયા કૃપાળ, વિશ્વપાળ, થઇ દયાળ
 હર્ષ ઉર પૂર હૃદય આરોરે.

બહુ.

(અંદ્રાંગદ આવે છે.)

અંદ્રાંગદ—(સ્વગત) અરે, મારી બહાલી બહુજ હર્ષધેલી
 થઇ ગઇ છે. આ મારું ચિત્ર હું પોતે છું એમ માની બેઠી છે, રનેહ
 કેવો અંધ છે ! [આસન]

મારા મનમાં તનમાં બયો છે હયો છે—એ રાગ.

મારી રસીલી, વસેલી, ઠસેલી અંતર પ્રાણ થકી તું પ્યારી.

પ્યારી પ્યાસી, મારા દિલની ઉદ્ઘાસી [૨]

પ્રેમ ઘેલી બૂઝ ભારી.

મારી.

ચિત્ર ચિતારેલું જોઇને આય, કેમ બહાલી તું બૂઝાય.

પ્રત્યક્ષ પ્રાણ છું પાસે હું તારી, (૨) ચીત્ર છળી એતો મારી. મારી.

સીમંતિની—(રરમાઇને) શું આ ? અરે, પ્રાણનાથ શું

તમે હમણાજ આવો છો કે ? ત્યારે આતો આપનું ચિત્ર હશે ! અરે
 ધન્ય છે ચિત્રકાર તને, કે તેં મારા સ્વામીની આ છળી આબેહુજ
 ચિતરી છે, જોથી હું ભ્રમિત થઈ છું.

અંદ્રાંગદ—પ્રિયા, એમાં ચિતારાને વિશેષ માન આપ્યા જેવું
 નથી. પ્રકટ તારા ઉત્કંઠિત હૃદયને લીધેજ એ ભ્રમણા થઇ છે.

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, ખરેખર નહિ ધારેલું સુખ પરમકૃપાળ
 પરમેશ્વરે મને આપ્યું, તેથી હું તો જાણે હર્ષધેલીજ બની ગઇ છું.
 માનેલી માતેલી છટેલી છોકરી તારું ઉતારું ગુમાન—એ રાગ. ૮૭
 હાં સ્વામી પામીછું દર્શન આપનું, બૂલી ગઇ મહુ બાન,

હાં હૈડાને હર્ષે, આનંદ વરસે, પ્રીતના બિંદુ પુષ્પ સમાન;
 નહતી આશા મને હતી નિરાશા, સુખ આસ્વપ્ન સમાન. હાં સ્વામી. ૧
 સ્વામી સજીવન આપની જીંદગી, એજ પ્રભુનું એહેશાન,
 શિરના તાજ નાથ, ઉર ઉલાસી આજ, નિધિવારિ સમાન;
 આર્ય ચિત્તના મયૂર કળાયલ, હૈયાના હંસ સમાન. હાં સ્વામી. ૨

અંદ્રાંગદ—પ્રિયા, ખરું છે.

આલો સાહેલી, [૨] ભુવનેશ્વરીનાં સૌ મળીને દર્શન કરીએ—એ રાગ.
 પ્યારી એ મારી [૨] સુખની સરિતા બહુ નિર્મળી વહનજ રહી જે,
 મનહર નારી, તન ઠરનારી, વારિ પીને અંતર ઠરીએ,
 પ્રેમ હરિનો ઉરજ ધરીએ, જે નવ ધાર્યું તે લહીએ.
 કરો વંદન પ્રીત રીત હરદમ, ચરણ કમળ રહીને લહીએ,
 અખંડ અનુપમ શિવા નાથની, વિનતિ કરો નિશદ્દિન ઠરીએ. પ્યારી.

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, ખરેજ તે કૃપાળુ પરમેશ્વરની કૃપા-
 થીજ નહિ ધારેલું સુખ આ ભવમાં લીધું છે. પ્રાણનાથ, હવે આ-
 ત્મજે તે કીરતારની પ્રાર્થના ગાઇને નિદ્રાવશ થઇએ.

મને સહાય કરશે મોરાદીરે—એ રાગ.

નમું પાય તને મુરારીરે, ધરું ધ્યાન તારું ગિરિધારી,

પ્રભુ લેજે ઉગારી, સંસારેથી તારી,

ભવસિંધુનું વિકટ વારિ.

નમું. ૧

નિધિના વારિથી લેજે ઉગારી, નામ તારાથી પાર ઉતારી,

નામ તારું, નાવ રૂપે, તેથીજ તરવું વારિ.

નમું. ૨

અંદ્રાંગદ--પ્રિયા, મારી પવિત્ર પત્નિ, ઇશ્વરની કૃપા મેળવવામાં
 સાધનભુત થઇ પડેલી બહાલી,

શિખરણી. ૧૦૦

સતી શક્તિ જેવી, હૃદય છળી તારી રહી વસી,
ખરે નેત્રો મારાં, મુખ કમળ જેતાં ઠસી હસી;
અરે જેવું ખીલે, શરદ્ ઋતુમાંહી કમળરે,
દીસે તારી કાંતિ, રસિક રસ પ્રેમી વિમળરે.

સીમાંતની—

ચાંદની ખીલ રહી, યેની મોરીરે ચાંદની, એ--રાગ.
અમૃત પ્યાર અતિ, પિયુ મારારે અમૃત પ્યાર અતિ,
પુષ્પ પ્યારના હારથી, લઉં વધાવી નાથ;
પ્યાલો અમૃત પાદને, સંતોષજો સ્વામીનાથ.

પિયુ. ૧

કમળ ભરની પ્રીતડી, મીન નીરથું જેમ;

નિકટ નાથ રહેજો સદા, ધન્ય હું દાસી એમ.

પિયુ. ૨

સ્વામીનાથ, હવે રાત્રિ ગઈ છે. આપની ધન્ય હોય તો સુંદર
આપન કરું, જેથી આપને નિદ્રા આવી જાય.

અંદ્રાંગદ—હા પ્રિયા, ગાયન સાંકળવાથી નિદ્રા જલદી આવી
જશે, માટે એમજ કર.

સીમાંતની—

પુનમ ચાંદનીનો રાગ—૧૦૨

સુંદર શરદની રાત આં સોહામણીરે, આવ્યા વસંત રતુ તથા દિન.
એના પોપટને કોકિલા મોરો બોલતારે, ખીલી રણાં છે કેશુડાં ચાર
બીલાં ખીળાં વળી રંગ વિરંગ. મેના પોપટને કોકિલા મોરો બોલતારે.

અંદ્ર કળા વાધી રહી, અંદ્રિકા ચિત્ત ચોર;

સુંદર શીત અનિલમાં, શોભા દિસે ચોર.

શોભા શરદની કેવી દામે દામ છેરે, વૃદ્ધિ કરે કામદેવ રતિ પ્યાર-મેના.

નિશા બહુ રળિયામણી, લાગે પ્રેમી જન;
પિયુ પુકારે પ્રેમશું, મોર બપૈયા વન.

ઝડી મરતની શીત છે સવારમારે, લીલાં વૃક્ષો માંહી પક્ષીનો કલ્લોલ-મે
રસિયા જન રસ ઝીલતા, ગાઇ વાઇ ગુલતાન,
સીતાર સારંગી સ્વરે, આપે પ્રેમી માન.

માગે કુકડ મૃદંગ વળી ચંગશુરે, પ્રેરે કૂદડી મળી સંખી સાથ-મે
(સ્વાગત) હવે સ્વામીનાથ નિદ્રાવશ થયા. ત્યાં હવે હું પ
સાર્થ જાઉં.

(ગાંધી જાય છે.)

પ્રવેશ ૪

સ્થળ નૈપથ દેશમાં રાજ્યમહેલ.

યશવતી, ચંદ્રસેન, પછીથી દ.સી રાજા ચંદ્રાંગદ, રાણી સીમંતિ
યશવતી--સ્વામીનાથ આજ આ શુભ દિવસે સીમંતિની આવી
પહોંચી તે બહુ સાર થયું.

ચંદ્રસેન--હા પ્રિયા, મને પણ ધણો સંતોષ થયો. હવે
એ મુખી જોડું સદા સુખ ભોગવે. અને મારો વિચાર તો હવે
તપશ્ચર્યા કરવા જવાનો છે. આ દુનિયામાં એ સિવાય બધું જોડું છે.

યશવતી--સ્વામીનાથ, દુઃખના દિવસોમાં જપ, તપ કાંઈ થઈ
શક્યો નથી. હાય! શું થશે એવા વિચારથી જીવ ભ્રમણામાં બમ્યા
કરતો. હવે પ્રભુએ સુખ આપ્યું તો હું પણ આપની સાથે દેહ
સાર્થક કરવા આવીશ.

ચંદ્રસેન—દેવી, મેં તો ચંદ્રાંગદની રજા લઈ લીધી છે. હવે તારે ગમે તે કર.

યશવતી—સ્વામીનાથ એમ શું કહો છો? હું પણ જેમ અત્રિ ઋષિની પત્ની અનસૂયાએ તેના તપસ્વી સ્વામીની ભક્તિથી સેવા કરી રૂળ મેળવ્યું હતું, તેમ આપની સાથે આવી, આપની જોડે રહી ઇષ્ટ આરાધના કરીશ.

ચંદ્રસેન—તો ભલે. ચંદ્રાંગદ આવે ત્યારે રજા લઈ લેજો. હું તો હવે જરૂર જવાનો છું.

(દાસી આવે છે.

દાસી—માતૃશ્રી, ચંદ્રાંગદ બાઈ તથા સીમંતિનીઆ આપને મળવા પધારે છે.

ચંદ્રસેન—બોલાવ તેમને. એ પુત્ર્ય પ્રતાપી વહુના વ્રત નિયમ-થીજ હું મારો પુત્રરત્ન ચંદ્રાંગદ પાછો મેળવી શક્યો છું.

યશવતી—મહારાજ, મને તો એ વહુ દીકરી સમાનજ પ્રિય છે. સાસુ થઈ વહુનો તિરસ્કાર કરવો એ મને તો ખીલકુલ રચતું નથી.

ચંદ્રસેન—ખરું છે. એમજ ઘટે. તેમાં વળી આવી સાધ્વી સંતીનું તો શું કહેવું?

(સીમંતિની અને ચંદ્રાંગદ આવે છે.)

ચંદ્રાંગદ—પિતાજી વંદન કરું છું. માતાજી આપને પણ પાચે લાગું છું.

ચંદ્રસેન—પુત્ર, વધૂ સહિત અખંડ સુખ ભોગવો.

યશવતી—વહાલા પુત્ર, તારા પિતાશ્રીની આશિષ રૂળીભૂત આઓ. અષ્ટ પુત્રનું સુખ ભોગવો.

સીમંતિની—માતાપિતા, પાથે લાગુ છું. (પગે લાગીને)

મહેતાજીરે શું મહી મૂલ ખતાવું,—એ રાગ-૧૦૩

સાસુજીરે પાપ પડું તે સ્વીકારો,

ધન્ય ધડી દિવસ આ મારો.

મ્હેર પ્રભુનીરે આજે શીરપર ધારો, મારો સફળ થયો જન્મારે

પડું સસરાજીને ચરણેરે, રહી સાસુ તમારે શરણેરે

મુજ દોષ ધરો નહિ કહ્યોરે

મુજ સેવારે સાસુ શ્વશુર ઉર ધારો. ધન્ય ધડી દિવસ

અમારો.

સાસુજીરે.

ચશવતી -પુન્યવંતીરે વહુ તું વહાલી મારી, રહે સુખ સૌ-
ભાગ્યને ધારી.

તું આશિષ એ, અંતરમાં લે સ્વીકારી, નિજ પતિ સેવા કર સા

કર્યાં પ્રસન્ન ગંગાધર વહાલીરે, ગયું સુખ લીધું તેં સમાલીરે,

શીલ ભક્તિનો મારગ ઝાલીરે

ખુશી કીધારે હમને વહુ તેં વહાલી, રહે સુખ સૌભાગ્યને

ધારી.

પુન્ય. ૧

પુત્ર અંદ્રાંગદ, તારા પિતા તપશ્ચર્યા અર્થે જશે, તો હું પણ

તેમની સાથે જવા ધારું છું, માટે

દિણ્ડી. ૧૦૪.

હવે આપ રજા પુત્ર મારા પ્યારા, કરીશના વિચારતું કદીજ ન્યારા;

પ્રભુ ભક્તિ કરવા દિન આ અમારા.

હવે. ૧

થયાં વૃદ્ધ હવે છોડીને જંજળ, કરી ઇષ્ટ સ્મરણ વ્યતિત કરવો કાળ,

જવાદે ખુશીથી હવે મારા બાળ,

કરવું દેહ તણું શ્રેય શિવ આરાધી, તણ મોહ મમત સર્વ આધિ વ્યાધિ,
સર્વ જૂઠી હવે જગતની ઉપાધિ,
કરો રાજ શુભ નીતિ રીતિ ધારી, માત તાત પ્રીતિ નિત્ય સંભારી,
ગાઓ ગુણ પ્રભુ પ્રેમને ઉચારીરે. હવે. ૪

લ્હાલા પુત્ર, હવે અમને ખુશીથી દેહના કલ્યાણાર્થે કાશી જઈ
તપ કરવા રજા આપ.

અંદ્રાંગદ—માતા પિતા, અમૃત પીતાં કોઈ ધરાયું નથી. તે-
મજ હું આપ પૂજ્ય માતા પિતાની સેવા જળવી હજી સંતુષ્ટ થયો
નથી. તો પણ જેમ ઇશ્વરને દુભવી યસ કરવો તે અર્થ જાયછે,
તેમજ આપ માતાપિતા તિર્યકપને દુભવી આ દુનિઆમાં તેમની
સેવાની ઇચ્છા કરવી અર્થ છે, તેથી જેમ આપ માતાપિતાને અનુ-
કૂળ પડે તેમ કરવા દેવા મારી પૂર્ણ ખુશી છે.

અંદ્રસેન—પુત્ર અંદ્રાંગદ, અત્યારે હવે સૂવાનો વખત થયોછે,
તેથી સૌ નિવૃત્તિએ નિદ્રા લ્યો. બાઈ, અમે પ્રાતઃકાળે વહેલા ઉઠી
પથે પડીશું તું સુખીયા, અને પ્રભુ તને દીર્ઘાયુષ્ય જક્ષે એજ આ
કેલ્લી આશિષ છે—

અંદ્રાંગદ—(ગદગદિત થઈ નમીને) માતાપિતા, આપની
આંતર આશિષ મારે શિર ચઢાવું છું. મારા દોષ ક્ષમા કરજો—
[સર્વે જાયછે.]

પ્રવેશ ૫

સ્થળ નૈષધદેશમાં ચિત્રવર્માનો ઉતારો.

રાજા ચિત્રવર્મા, સત્યવતી માલવિકા, અતુરિકા, સીમંતિની, અંદ્રાંગદ.

ચિત્રવર્મા—પુત્ર ચંદ્રાંગદ, આપના માતાપિતા તો દેહનું
ચૂક કરવા સીધાબ્યાં. એમને હવે આ દુનિયા ઉપર ધણો ધિક્ક
આવ્યો હોય એમ તેમની આ રીતી દર્શાવી આપે છે.

ચંદ્રાંગદ—માતાપિતાના જવાથી મારું મન ધણું ખેદ પા
છે. પરંતુ તેઓ મારા શિરછત્ર, પૂજ્ય, પાલકની મરજી વિરુદ્ધ
અથવા શક્યો નહિ. એટલે લાગ્યારીએ તેઓને જવા રજા આ

મત્યવતી—પુત્ર ચંદ્રાંગદ, તમે તેમની આજ્ઞાનુસાર ર
તેમની શુભ આશિષ લઈ તેમના પવિત્ર આત્માને સંતોષ આપ્યે
એ ધણું સારું કાર્ય છે. સંસારમાં ઇષ્ટમરણ અથવા શકે તોજ જ
નું સાર્યક છે.

ચિત્રવર્મા—હવે અમે પણ અત્રેથી રજા લઈ સ્વસ્થાને
મા ઇચ્છીએ છીએ. સાંજના ઠંડા પહોરે ચાલી નીકળવા ધારણ
છે. કેમ સીમંતીની તારે શો મત છે?

સીમંતિની—પિતાજી, રાજ્યકાળમાં, આપ જો અત્રે વધુ
હોતો, વધુ કામ ચડી જાય માટે જેમ આપની ઇચ્છા હોય તેમ
રવા, મારી વિનંતિ છે- અમૃત પીતાં કોઈ ધરાયું નથી તેમ મારે
આપથી છુટા પડવું એ અમૃતનો પ્યાલો મૂખ આગળથી ખસેડ
અરોગ્યર છે.

ચંદ્રાંગદ—પિતાજી ચિત્રવર્મા, અમારા વડિલોની છાયા અમ
રાથી દૂર ખસે એ અમોને કદી પણ ગમે નહિ. પરંતુ નિરૂપાય
વાતમાં સમજીએ ઝાઝો ખેદ કરવો દુરસ્ત નથી, તેથી લાગ્યારીથી અ
પની મરજીને અનુસરવું પડે છે. મારાં માતાપિતા તેમજ આપ
વંના જવાથી હાલ થોડા દિવસ તો બીલકુલ ગમશે નહિ. આપ
સહવાસથી મનને ધણો આનંદ રહેતો.

ચિત્રવર્મા—ચંદ્રાંગદ, તમે દિલ્હીની ચાઓ છો તે ખરું છે. જાણ, અમારે પણ તમારા સિવાય કોણ છે ? અમારું રાજ્ય પણ હવે તો તમારેજ સાચવવાનું છે. કેમકે જતે દિવસે અમારો વિચાર પણ તપશ્ચર્યા કરવા જવાનો છે.

સત્યવ્રત—હા સ્વામીનાથ, પુત્ર ગણો તો પણ આપણે તો ચંદ્રાંગદ, અને જમાઈ ગણો કે જે ગણો તે બધું આપણે તો ચંદ્રાંગદજ છે. પરમેશ્વરે એમને દૂરી જન્મ આપ્યો, ને એ ચંદ્રાંગદના સુખમાં સીમંતિનીને મૂકી, આપણે દેહ સાર્થક કરીએ, એના જેવું બીજું ઉત્તમ આપણે શું ગણીએ ?

ચંદ્રાંગદ—પિતાજી, હમણા એટલી ઉતાવળ શું છે ? હજી આપ રાજ્યકાજ કરી અમારા ઉપર છત્રછાયા રૂપે રહેવા યોગ્ય છો. માટે એ વિચાર હમણા કરશોજ ના.

સીમંતિની—માતાજી, તમે એવું બોલી અમારા મનને, હજી અમારા તીર્થરૂપ માતાપિતા જવાની ગમગીની ગર્હ નથી તેટલામાં તમે પણ અમારાથી છુટા પડવા માગો છો તેથી હૈયું ભરાઈ આવે છે.

ચિત્રવર્મા—મારી પુત્રી, હાલ તુરત એ વાત ક્યાં છે ? એ તો એક પ્રાસ્તાવિક વાત થાય છે. માટે ખોટો શોક શું કામ કરે છે ?

[અનુચર આવે છે.]

અનુચર—મહારાજ સિંગરામ વગેરે વાહન તૈયાર છે. માટે ખધારવા કૃપા કરશો. સમય થઈ ગયો છે.

ચંદ્રાંગદ—અહો વાતમાં કંઈ વખતની તો ખબરજ રહી નહિ. એટલામાં તો સમય થઈ ગયોને શું ?

ચિત્રવર્મા—ચાલો ત્યારે, બહેન સીમંતિની, હવે અમે જઈ
તું તારા શરીરનું જતન, કરજો. અને વખતોવખત પત્ર લખ્યાં
રજો. તું શાણી છે, એટલે બીજી શિખામણ શું દઉં ? પરંતુ
ત્યારે ધર્મ ચૂકીશ નહિ.

સીમંતિની—પિતાજી, આપની શિખામણ હું મસ્તકે ચડા
છું. પિતાજી પાચે લાગું છું. આપ પહોંચી તુરત પત્ર લખજો.

સત્યરત્ની—મારી વહાણી પુત્રી, તું ઘણી ડાહી છે, તોપણ
માતાના ધર્મ પ્રમાણે તને શિખામણ દેવી જોઈએ; તે જતી વખત
શિખામણ સાંભળ.

આધવજી સંદેશો કહેજો સ્યામને—એ રાગ. ૧૦૫

મુગુણ વિભૂષિત શીલ સૌભાગ્ય સમન્વિતા,

મુશીલા ગુણ સંસારે રાખી બે'ન જો;

કુશાંકી તું સર્વ ગુણે સીમંતિની,

માતૃ ધર્મ વિચારી કહું શિખ વેણુ જો;

મુગુણ. ૧

આ સંસારરૂપી રથમાં મુજ બેનડી,

કામ ક્રોધ બેઉ અશ્વા મનના બાણુજો;

જ્ઞાન સૌરથી વશ તેને કરશે સહી,

નીતિ પંથ વિચરજો તેથી પ્રાણુજો

મુગુણ. ૨

ત્રિલોચનશું તનમનથી પ્રીતિ કરી,

બ્રહ્મભૂવનમાં કરજો બેની વાસજો;

પ્રાણુજીવનપતિ પરમેશ્વર સમ માનજો,

જગ મુસાફરી કરજો તેની સાથજો.

મુગુણ. ૩

યશ કીર્તિ મિત્રાઈ તમ સંગે કરે,
પ્રમાદ શત્રુનો કરજો તવ નાશજો;
સ્વાર્થ તજી પરમાર્થ તમે કરજો મદા,
રે'મ ધરો રકો શું દિલમાં ખાસ જો.

સુગુણ ૪

નાતું મોડું લેખાતું જગને વિષે,
ન્યાય નિયન્તા ભૂવને નીતિ પહેલજો;
મિથ્યા વહેમ તણું પંથો તજવા સહી,

છટ્ઠ ભક્તિએ કાપો મનના મેલજો

સુગુણ ૫

પરનિંદા નવ કરશો પરધન આશરે,
લોભ કરી વિશ્વાસ ન કરશો નાશજો;
મિથ્યા વહેમ વિભૂતિ નવ ધરશો કદી,

હરી સૂખ લેવાની રાખો આશજો.

સુગુણ ૬

સીમંતિની—માતાજી આપની હેત શિખામણ હું મારે
અસ્તકે ચઢાવું છું. માજી મારી, સખીઓ કેમ કંઈ ખોલતી નથી ?

માલવિકા—સખી સીમંતિની, માતાજી તમને શિખામણ
દેતાં હતાં; તે ધ્યાન દઇ સાંભળવામાં તારી સાથે કંઈ વાતચિત કરી
નહિ, બહેન હવે અમે જઈશું. તું સુખી રહે અને તારી સખીઓને
હમેશાં યાદ કરી કાગળ લખજો.

ચતુરિકા—બહેન, મને તે તારી સાથે હેવે મળવા દે. તારો
પ્યાર મને ધડીએ વિસરવાનો નથી. તું તો પતિસેવા અને છબ્દ
ભક્તિમાં નિમગ્ન રહીશ, એટલે તને અમારો વિયોગ ખડુ નહિ લાગે
પણ અમને તો તારા વિના ધણું આડવું લાગશે.

સીમંતિની—સખીઓ તમારો અખુટ પ્રેમ હું કેમ વિસરીશ ?

બહેન દેહ જુદા છે પણ અંતર તો એકજ છે. માતાજીની પાસે મને અહેનિશ યાદ કરજો, ને કાગળ લખજો.

સત્યવતિ—બહેન સીમંતિની, અમે હવે જઈશું. તારાવિના મનેતો જરાએ ગોઠવાતું નથી, શું કરું ? લાચાર ! બહેન સુખી રહે.

સીમંતિની—માતાપિતા વંદન કરું છું. આપની છાયાતું સુખ દૂર બેઠા નિરંતર આહું છું. માજી કાગળ, લખતાં રહેજો, સખીઓ તમે પણ આજસ રાખશો નહિ.

પ્રવેશ. ૬

સ્થળ—વિદર્ભપુર, બ્રાહ્મણનો આશ્રમ.

સારસ્વત, વેદમિત્ર, શ્યામવાન અને સવિધાધર.

વેદમિત્ર—કેમ મિત્ર સારસ્વત, આપણા આ બંને પુત્રો બણી તો આવ્યા. હવે, તેને પરણાવવા તેનું શું ધારું ?

સારસ્વત—મિત્ર હું ધારું છું કે, આપણા રાજાને ત્યાં આશિર્વાદ દેવા મોકલો. કે જોઈએ તેટલી લક્ષ્મી મળે. કેમ બાપ, ખડકે નહિ ?

વેદમિત્ર—હા એ ઠીક. પછી તેનાં લગ્ન કરવાં. કેમ સાપરણાવવા તો ખરાજ દે ?

સારસ્વત—હાજતો વળી. એમાં પૂછે છે શું બાપ ? ન પરણીએ તો કશું આપણે માથે રહે. લગ્નના સાંવાની વાતને જુદીજ તો !

વેદમિત્ર—કેમ પુત્રો, તમે જશો ?

શ્યામવાન—હા કાકા, આપની આજ્ઞા હોય તો શા માટે નહિ જઈએ ?

સારસ્વત—આ પુત્ર, સવિધાધર નથી બોલતો. એની મરજી મોળી લાગે છે ખરી.

સવિધાધર—અરે મોળી તે હોય ? પરણવું કોને ન ગમે ! હું તો પહેલો તૈયાર છું. આ ઉઠ્યા વાર શી ?

શ્યામવાન—અલ્યા, લાજ તો ખરો. બાપુ એકા છે ને એમ બોલાય ? બહુયો પણ ગણ્યો નહિ ને શું ? બહુયો ક્યાં ? વાત કરતામાં ઉતાવળો શું થાય છે ? બાપુ આજ્ઞા કરે ત્યારે જવું.

સારસ્વત—વાર ત્યાં જઈ શું કરશો ? તેતો કહો. પછી જવા તૈયાર થાઓ.

સવિધાધર { આશિર્વાદ આપશું. પછી લક્ષ્મી માતાની યાચના કરશું.
શ્યામવાન {

કેમ એજ કે કંઈ બીજું ?

વેદમિત્ર—હ્યો ખભે ઝાળી. ને હ્યો રસ્તો. વાર શી ? જો મૂઝાતા નહિ હોં. કૂશીયાર રહેજો.

શ્યામવાન { હ્યો ત્યારે આ હાલ્યા. બાપા ! રામ રામ !

સવિધાધર {

સારસ્વત—જો જો રસ્તો બુલતા નહિ હોં. [ખન્ને જાય છે.]

વેદમિત્ર—પુત્રો તો ગયા. રાજ ધન આપે એવા છે કે નહિ ? મને તો હવે વિચાર થાય છે. કહેવત છે કે પશ્ચિમ બુદ્ધિ આહ્વાણ. તેવું આપણને થયું.

સારસ્વત—છે તો ઉદાર, પણ આપે કે ન આપે, તે જે થાય તે ખરું, હમણા તો ચાલો. લગ્નની સામગ્રી કરી મૂકીએ. આવે કે તરત ઘડીઆં લગ્ન લઈએ.

વેદમિત્ર—ચાલો.

[ખન્ને જાય છે.]

પ્રવેશ. ૭

સ્થળ—વિદર્ભપુરની કચેરી.

રાજા ગુમાનસિંહ, પ્રધાન વીરસિંહ, વિગેરે કચેરી મંડળ. પાછળથી
બ્રહ્મપુત્રો.

ગુમાનસિંહ—કેમ પ્રધાનજી? આપણા શાસ્ત્રી મહારાજ પ
શાળાના વિદ્યાર્થીઓને શું શું શિક્ષણ આપે છે ?

વીરસિંહ—મહારાજ, શિક્ષણ સારું અપાય છે ધર્મશા
વિગેરે નીતિમાર્ગ સંપૂર્ણ રીતે સારો શીખવાય છે.

ગુમાનસિંહ—હાલમાં ઋતુના ફેરફારથી શહેરની સુખાકા
કેવી છે? પ્રધાનજી, આગળ દુષ્કાળ ગયેલો તેની અસર નાબૂ
થઈ કે કેમ ?

વીરસિંહ—મહારાજ, શહેરની હવા સામાન્ય છે. તેમ
લોકોની સ્થિતિ પણ તેવીજ સામાન્ય છે. દુષ્કાળની અસર હ
પૂરેપૂરી નાબૂદ થઈ નથી. ખેડુતોને વેરા ભરવા પડે છે. ચડેલું મહે
સુલ આપવું પડે, વિગેરે હજારો જાતની પીડા હજી ભોગવવી પડે
રંક લોકો અન્નવસ્ત્રવિના રખડતાં હોયું પણ જોવામાં આવે છે. એ
ટકે દુષ્કાળની અસર તદ્દન ગઈ નથી.

ગુમાનસિંહ—પ્રધાનજી દુષ્કાળના વખતમાં જે આપણ
અન્નવસ્ત્ર આપતા, તે હજી ચાલુજ છે કે બંધ કર્યું ?

વીરસિંહ—મહારાજ, તદ્દન કાઢી નાંખ્યું નથી. કેમકે તે
ધર્મનું કામ કાઢી નાખવામાં બહુ વિચાર પડે છે. તેથી બહુજા
નિરાશ્રિતો સારૂ કાયમ રાખેલું છે.

ગુમાનસિંહ—બહુજ સારો વિચર પડેંચાજો છે. (સૈન્ય પાળને) આપણા લશ્કરની શું વ્યવસ્થા છે ?

સૈન્યપાળ—મહારાજ, બધી રોતે સૈન્ય કેળવણી કામેલ સ્થિતિમાં છે. માણસો પૂરતાં છે ગરીબ નરાજ, આપ નામદારના હુકમ મુજબ રોજ કવાયદ કરાવું છું.

ગુમાનસિંહ—સૈન્યપાળ, એ બબતમાં જરાપણ આળસ રાખવું નહિ. કેમકે આવા ઉપરા ઉપરી દુષ્કાળ પડી ગયા લોકો છેક કંગાલ ગિથનિને પડેાચી ગયા. હુમમખોરોની વસ્તી વધી પડી. અચાનક લૂંટફાટ વખતે કામ પડે ત્યારે તૈયાર હોય તે બહુજ ઉત્તમ.

સૈન્યપાળ—મહારાજ, તે બાબત આપ નિશ્ચિત રહો. આપના તાગેદારને તે વિષે પૂરી કાળજી છે.

ગુમાનસિંહ—ખરેખર પ્રધાનજી, તમારી સૈની ગાઢાકી લુ-રેલી નોકરી માટે હું તમને ઘણી શાબાશી આપું છું. (પ્રતિહાર આવે છે)

પ્રતિહાર—મહારાજ વંદન કરું છું. એ બ્રહ્મપુત્રો આપની સમક્ષ આવવા રમ માંગે છે. આજ્ઞા હોયતો અંદર બોલાવું.

ગીરસિંહ—બોલાવો તેમને અંદર.

પ્રતિહાર—મહારાજની આજ્ઞા. (બ્રહ્મપુત્રો અંદર આવે છે.)

અન્ને બ્રહ્મપુત્રો—(નમીને) જય જય મહારાજ, વંદન કરીએ છીએ. (નમીને આશિર્વાદ આપે છે)

છા. ૧૦૬

શાઓ અખંડ કલ્યાણ, ભૂપ વૈભવ તાર.

ધન ધાન્યે બંડાર, બરેશ રહેજો વાર.

ગૌ આહાણુ પ્રતિપાળ નિરાશ્રિતને થા મહાય.

બ્રહ્મવાકાં છે ભૂખ, સુખી રહે અવનિ માંય.

અમ્ શરે તું રણનિપે, વિજય આણુ વર્તાવજે,

આશિય એ અમ બાળક તણો, ગજની ઋધ્ધિ વધા

ગુમાનસિંહ—બ્રહ્મપુત્રો, તમારી શી ઈચ્છા છે તે સ
કહેા. અત્રે તમારે શા કારણસર આવવું પડયું ?

સવિદ્યાધર—મહારાજ, કાશીપુરીમાં વેદવિદ્યા ભણી આ
હવે લગ્ન કાર્યમાટે ધનની આશાથી આપની પાસે ભિક્ષા વ.
આવ્યા છીએ મહારાજ.

ગુમાનસિંહ—અરે બ્રહ્મ પુત્રો, મારી પાસેથી તો ત
કાર્ય થાય તેટલી લક્ષ્મી તમે લઈ શકશો નહિ. પરંતુ નૈપદ્યદેશના ર
અદ્રાંગદને ત્યાં જાઓ. ત્યાં તેની સ્ત્રી તમને જમાડી ખૂબ લ
આપશે. તેથી તમારું કાર્ય થશે. પુત્રો, આ મારું કહેવું સર્વ
માનજો.

શ્યામરાન—મહારાજ તે તો સ્ત્રી પુરૂષ બે હોય તો જોડ જમ
અન્ન વસ્ત્ર આપે છે. અમો વિદ્યાર્થીને ત્યાં શું મળી શકે, મહારા

ગુમાનસિંહ—અરે બાળકો, ધનની લાગણ્ય હોય, તો
સ્ત્રી થાઓ, અને બીજો પુરૂષ. એ રીતે કૃત્રીમ વેશ એક જણ ધ્રા
ને જાઓ, તો મળશે. એકાંધ મુશ્કેલી ભરેલું કામ નથી.

સવિદ્યાધર—મહારાજ, પુરૂષ છતાં સ્ત્રીનો પોશાક પહેરી
તો છાન કપટ કર્યું કહેવાય, ને ઈશ્વરના ગુન્હેગાર તથા કુત્રકર્ત
અર્થએ? ધર્મ બ્રહ્મ થઈએ. વળી કોઈ ઓળખી જાયતો લોક અપવ
અર્થએ, મહારાજ તમારે ધન આપવું હોય તો આપો, નહીં તો ન
ઈચ્છા. અમે એ નીચકૃત્ય કરશું નહિ.

ગુમાનસિંહ—હવે નાની વયમાં એવા ડાહ્યા શું થાઓછો? એક પહેરો સ્ત્રીનો પોશાક અને સીમંતિની સોમવાર કરે છે તેજ દિવસે ત્યાં જાએ. એટલે તમારી પૂજા કરીને પુષ્કળ ધન આપશે. છોકરાઓ જો તમે માફ કરી નહીં માનો, તો તમને રાજાની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કર્યાનો દોષ લાગશે. અને મારી તરફથી કરી સહાય મળી શકશે નહિ. માટે હું કહું તેજ કરો.

શ્યામવાન—મહારાજ અમારી પાસે વસ્ત્રો નથી તેનો શું ઉપાય ? અમેતો ગરીબ બ્રાહ્મણ બીકના માર્યા જેમ આપ કહો તેમ કરીએ.

ગુમાનસિંહ—પ્રધાનજી તેને વસ્ત્રલંકાર આપો. બાળકો, તમારામાંથી એક તે પહેરો ને પછી જાઓ. ભીક્ષા માગવી ને વળી લાજ શું ? અને સાફ શું ને ખોટું શું ? સ્વાર્થ સરતો હોય તો લાજ મુકવી કારે.

વીરસિંહ—બહુ અઘડીત કાર્ય થાય છે મહારાજ. પાછળથી પસ્તાવાનો વખત આવશે ઇશ્વરનો ગુનહો ગણાશે અને એ છોકરાનો પિતા આપને આપ દેશે.

ગુમાનસિંહ—અરે વળી આપ શું ? હું તો એ માનતો નથી. જેમાં વળી બ્રાહ્મણ તે શું ઇશ્વરને પહોંચી ગયો કે શાપ દે ?

વીરસિંહ—મહારાજ, મેં હમણાં થોડાજ દિવસ ઉપર વાંચ્યું હતું કે બ્રાહ્મણના શાપથી આનંદ દેશના રાજાની સ્ત્રી, નામે દમયંતી શિલાઈપે થઈ ગઈ હતી માટે મહારાજ, અવિહિત કાર્યમાં પગલું ભરવાથી પસ્તાવો થશે. તેથી હું કહું છું. પછી આપની જેમ હાજરા.

ગુમાનપિંડ--પ્રવનછ, તે વત શુ છે ? તે મને
તો ખરા.

વીરસિંહ--મહારાજ, આપની ઇચ્છા છે તો સાલજો
વિરૂદ્ધ મનને લીધે હશી કાઢ્યો ખરા, તોપણ આપની આજ્ઞા
કહું છું મહારાજ. એક આનર્ત દેશના રાજાને ધણા કાઢને
વ્યાપ્તિ થયો હતો પૂર્વ સંસ્કારે તે દુખી થયો હતો. તે અ
પુરીના હાટકેશ્વર ક્ષેત્ર વાસી બ્રાહ્મણોએ મટાડ્યો. તે અર્થે બ્રા
રાજા પોતાનું રાજ આપવા તૈયાર થયો. બ્રાહ્મણોએ ના કહી
તપને લીધે તે બ્રાહ્મણો આકાશગામી હતા. એકવાર કાર્તિકી
માના પાંચ દિવસો પુષ્કરજી ક્ષેત્રમાં રહેવા ધારી તે બ્રાહ્મણો
હોત્રની ભક્ષામણ સ્ત્રીઓને કરી તિર્થમાં ગયા. તેમને
જાણી રાજાએ બ્રહ્મપત્નીઓને ઉપકાર બદલ કાંઈક આપવું
પોતાની સ્ત્રી દમયંતીને એકઃશીને દીવસે ત્યાં જઈ વસ્ત્રાલંકાર
વા કહ્યું. તે પ્રમાણે તે આપી આવી. ક્રૂર ત્યાર બ્રાહ્મણોની રુ
નહિ લીધું. તે નહિ લેનારી સ્ત્રીના પતિ આકાશ માર્ગે આવી
અને લેનાર સ્ત્રીના પતિની આકાશ માર્ગની ગતિ ભગ થ
એવું કાર્ય થવાથી આકાશ માર્ગે આવેલા બ્રાહ્મણોએ શાપ
જેણે અમારું નિયમિત વ્રત ભંગ કર્યું અને સ્ત્રીને સમજાવ
આપ્યું તે શિક્ષા થતે. તેથી તે દમયંતિ રાણી શિક્ષા થઈ ગ
વસ્ત્રાલંકાર લેનાર સ્ત્રીઓના પતિ રખડતા રખડતા આવી
ત્યારે ધણા ક્રોધાયમાન થયા. સ્ત્રીઓના કહેવાથી હકીકતથી
થયા. ને રાજાને શાપ દેવા તૈયાર થયા, ત્યારે તેમની સ્ત્રીએ
ટકાવ્યા અને કહ્યું કે અમારે જોગીપણું નથી વેઠવું, પણ

અમી થવું છે. વસ્ત્રાલંકાર અમે ખુશીથી લીધાં તેમા તેનો શું અ-
પરાધ ! તે રાગની સ્ત્રી શિક્ષા થઇ તેનો મહિમા વધારો, અને રાગ-
પાસેથી લક્ષ્મી લઇ સંસારી અને ગૃહસ્થાશ્રમી થાઓ અમરી એ
ધૃષ્ટિ છે. બ્રાહ્મણોએ વિચાર્યું કે ચૂક્યા તે ચૂક્યા. હવે તો સ્ત્રી કહે છે.
તેમજ હીક છે. પછી રાગને બોલાવી નગર વસાવવા કહ્યું અને
મંદિર બંધાવી ગૃહસ્થાશ્રમી થયા. અને શિક્ષા થએની રાણીને કહ્યું
કે વરકન્યા પરણે ત્યાં તારી સાક્ષી જરૂર હજો. જે કોઇ લગ્ન કાળે
શિક્ષા પૂજશે તેને સુખસૌભાગ્ય મળશે. અગ્નિની સમક્ષ પહેલું
પૂજન શિક્ષાનું થશે. ત્યાર પછી સર્વ લગ્નનું કાર્ય થશે તેથી કરીને
હું રાજેન્દ્ર, લગ્નના મંગળ ફેરા વખતે લોકો શિક્ષાને નમી કન્યાના
પગનો સ્પર્શ કરાવે છે, અને ચોરીમાંજ તેનું સ્થાપન થાય છે.

ગુમાનસિંહ—પ્રધાનજી, આજતો તમે મોટી વાત કહી
સંભળાવી, પણ આવી વાત હું માનતોજ નથી. તમારે મારા કહ્યા
પ્રમાણે કરવું. ડરવાનું કંઈ કામ નથી.

બીરસિંહ—બહુ સારું મહારાજ. (વસ્ત્રાલંકાર લાવી આપે
છે.) (બ્રહ્મપુત્રોને) તમારામાંનો એક આ પહેરો. જેવાં તમારાં કિસ્મત
જે કાર્ય કરાવે તે કશે. રામ રામ રામ ! શ્રીહરિ ! નારાયણ !

સવિદ્યાધર—અરે રાજેન્દ્ર,

બગીયાંજી બગીયાંજી બગીયાંરે મારો બાલમ બીરાજે સારી બગી-

યાં—એ રાગ. ૧૦૭

નહિં ધરં નહિં ધરં નહિં ધરં રે રાજ સ્ત્રીનો પોશાક હું તો નહિં ધરં.
કુકર્મ એવું કેમ કરંરે, રાજ સ્ત્રીનો પોશાક હું તો નહિં ધરં.

લાજે જનુની જન્મ દેનારી ગુરુચયન હું ભંગ કરે, રાજ
લાજે જનોઈ આ આહાશુ કરી, જે વેદમાર્ગને પરહરે, રાજ
નથીજ વરવું નથીજ પરણવું, નથીજ પેટ એમ ભરવું, રાજ
ચિકાર છે જે વરપદ મૂકે, વ્યર્થ જગતમાં જનમવું, રાજ
લોભ નથી કંઈ લક્ષ્મી કરો, ઘોની રજા અમારે ઘેર જવું, રાજ

શ્યામવાન—(સવિદ્યાધરને) ભાઈ, એમ ઉધ્ધતપણે ર
દ્વારમાં વર્તવું નહિ. રાજની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તો. ચાલ, તું ના
તો હું પહેરું લાવ કપડાં).

સવિદ્યાધર—અહુજ ડાહ્યા લે પહેર લારે તુંજ. લોભ પ
નું મૂળ તે આતું નામ. (કપડાં ખતાવે છે.)

શ્યામવાન—(વચ્ચાલંકાર લેતાં લેતાં) ખરે પેટ કરાવે
આવી ભરાયા તે શું ઇલાજ ? ન આન્યા હત ને ગામટે જઈ
ક્ષાત્તિ કરી હત તો શું હતું ? હશે, જે થઈ તે થઈ. હવે ના
આજ્ઞાનું ઉદ્ધાંધન કેમ થાય ? માટે નં થાય તે બડું. સ્ત્રીનાં લૂ
પહેરે છે અને ગાય છે).

હાં હાં કેવી છે ગમત—એ રાગ ૧૦૮

હા હાં કેવી છે કુદરત, શું કામ કરાવે કિસ્મત,
નર મટી થવું છે નારી, આ પેટ પડ્યું સિખારી
સિખારી, લાચારી--

કેવી પહેરી છે સાડી, શિર કેશ અબોડો વાળી
કરમાં કંકણ છે ખળકે, નાકે નથની તો લાળકે,
લાળકે, છે ઝળકે

શું

શું

કુંડળ આ કેવાં શોભે, મુખ ચંદ્ર બિંબ સમ ઓપે
કેવી કંચુકી કરતી, મન મોહન મનમ વસતી,
વસતી, રે હસતી.

શું ૩

હવે ચાલ આપણે જઈએ, વિવાની લક્ષ્મી લઈએ,
જઈ ભૂપ પત્નીને ઠગવા, સોળે શણગારે સજવા
સજવા, રે ધરવા.

શું ૪

(સવિધાધરને) ચાલ ભાઈ હવે જઈએ, મહારાજની આજ્ઞા લઈએ.

શુભાનસિંહ—જાઓ પુત્રો. નિર્વિઘ્ને પાછા આવો. પ્રધાનજી,
કચેરી ખરખાસ્ત કરો. (સર્વે જાય છે.)

—૦૦૦૦—

પ્રવેશ. ૮

સ્થળ—નૈષધદેશનો રસ્તો.

શ્યામવાન અને સવિધાધર.

શ્યામવાન—અરે ભાઈ, પરમેશ્વરે પેટ ના આપ્યું હત તો
કેવું સારું ? આવું અવિહિત કાર્ય કરવું પડત નહિ પિતા જાણે કે
રાજા ધર્મી છે તે લક્ષ્મી આપશે. પણ તેના આવા અયોગ્ય કર્મની
કંઈ ખબર હતી ?

સવિધાધર—હા ભાઈ, ખરું છે. આ અરણ્યમાં તું અને હું
સિવાય કોઈ નથી. એક બીજા સાથે પશ્ચાનાપની વાત કરી ચાલ્યા
જઈએ. હવે માર્ગ ફેટલો કાપવાનો બાકી રહ્યો ?

શ્યામવાન—હવે તો થોડુંજ છેડું છે. ચાલ હું તો જરા જ-
લદીથી ચલું છું. ભાઈ જરા પગ ઉપાડ એમ ધીમે ધીમે ચાલ્યાથી
૩૬ છેડો આવે એમ નથી. જરા ઊતાવળ કર,

સવિધાધર—ધીમા ધીમા ચાલો મારા પ્રાણુરે—એ રાગ. ૧૦

હવે ધીમા ચાલો થઈ નારરે,

પગ તમારા આ દાઝી જશે.

કાંટા વાગી જશે, તું વિચારરે—હવે. ૧

કોમળ લાંકી કામની જાણે સાચી હે.ય,

મધુરતાની મોહની, કૃત્રિમ ના કળે દ્રાવ,

ખલુ રેતી તપી છે આ રણને વિષે

તને વગડતો વાયુતો લાગ્યો દિસે,

જગ બેસો અહિંયાં વિસામા મીઠં, તુ વિચારરે હવે. ૨

શ્યામવાન—લે વળી મસ્કરી કરે છે કે ? હમણા આ કપડ ઉતારી નાખીશ. પોતેતો સ્ત્રી પોશાક પહેર્યો નહિ; મને પહેરાવ્યો ને વળી મસ્કરી કરે છે. શરમાતો નથી ?

સવિધાધર—ભાઈ, હું તો અમરથો હયું છું. રીસ ન કર ચાલ ભાઈ હું શૂલ્યો, હવે જે થયું તે ખડું પણ આપણા પિતાજી જાણશે તો અન્નેના ભોગ મળશે. તે જાણે તો તો એમજ કહે સોટ માગી ખાઓ. લક્ષ્મી નથી જોઈતી. આવું નીચ કર્મ કરી વે ધર્મ લજવ્યો. ભાઈ, આપણે પિતાજીને અન્નણ્યા રાખ્યા, એ ખોટું કયું હોં. રાજના લયથી તું ગમરાધ ગયો. તેણે જેમ કહ્યું તેમ કર પરિણામે જે નીવડે તે ખડું. (અન્ને ચાલ્યા જાય છે.)

—૦૦૦૦—

પ્રવેશ ૯.

સ્થળ નૈષધદેશમાં સીમંતિનીના મહેલ.

દાસીઓ, પછીથી સીમંતિની અને ચંદ્રાંગદ, શ્યામવાનસ્ત્રીરૂપે

અને સવિધાધર.

સાત્ત્વિકા—બહેન શશિકળા તું સુખડ ઉતાર, ત્યાં હું અ
કૂલ ધૂટાં કરી મૂકું આજે સોમપ્રદોષની પૂજા છે, તે તું બાણે છે કે

શશિકળા—વાર બહેન, વહેલી થજે હોં. હમણાં મહારાણી
સીમંતિની આ આવશે. તે બધું તૈયાર નહિ હોય તો નારાજ થશે
તેથી જલદી કરજે. એ વત કંઈ નવું કરવા માંડયું છે કે હું
બાણું ?

સાત્ત્વિકા—બહુ સારું, બહુ ડાહી ન થા અમે અમારું કરશું,
બ્રહ્મપદને નૈવેદ્ય ધરવા માટે લોજન બધુંએ કરી મૂક્યું છે, આવે
તેટલી વાર.

શશિકળા—ફીક સારે, પણ જો માતાજી તો આ આવ્યાં.

સાત્ત્વિકા—વખત જતાં શું વાર ? બે કામ કર્યાં નહિ કર્યાં
ત્યાં તો વેળા થઈ ગઈ. ઉતાવળ કર. બધી સામગ્રી ગેઠવી તૈયાર
કરી રહી છું. મૂઝાય છે શું ? ચાલ ઊભી થા.

(સીમંતિની, ચંદ્રાંગદ તથા બ્રહ્મપદ આવે છે,)

બન્ને દાસીઓ—માતાજી, પિતાજી, નમન કરીએ છીએ.

સીમંતિની—સાત્ત્વિકા, પૂજા સામગ્રી તૈયાર છે કે ? આ બ્રહ્મ-
પદને બેસવા આસન આપ.

સાત્ત્વિકા—બાઈ સાહેબ, મહારાજ સાહેબ સારૂ આ સિં-
હાસન ગોઠવી રાખ્યું છે. આપની વાસ્તે આ તેની પડબે સિંહમુખી
બાજક માંડ્યો છે. અને બ્રહ્મપદ માટે આ આસન પાથરી બે બાજક
ગોઠવી મૂક્યા છે.

સીમંતિની--ખીરાન્ને દિવ્વ મહારાજ, પત્ની સહિત ખીરાન્ને-
(રજ્જને) સ્વામીનાથ, આ સ્ત્રી પુરૂષ હશે કે કૃતિમ વેશધારી ? કંઈ
શંકા આવે છે, પ્રાણનાથ.

અંદ્રાંગદ--પ્રિયા આત્મારૂપી હૃદયર સર્વમાં છે. એમ માની નિઃશં-
ક પળે પૂજન કરો. આપણે શંકા લેવાની શી જરૂર છે ?

સીમંતિની--પ્રાણનાથ, ખરૂં કહો છો આપણા મનથી તો
હૃદયપાર્વતીજ છે, એમ સંકલ્પ કરો. કર્મના પ્રણ પ્રભુ તેને આપણે
હુંતો આપની આજ્ઞાએ તેનું પૂજન કરું છું.

અંદ્રાંગદ --એમજ ઘટે, મારી વહાલી.

સીમંતિની--ઠાસી, પૂજની સામગ્રી શું શું તૈયાર કરી છે ?
કહીજા જોઈ, કંઈ વસ્તુ ભૂતી તો નથી ? મારે પૂજન સમય થયો છે.
દેવે હું પૂજન કરી લઉં,

શશિકળા }
સાત્વિકા } —જાઈ સાહેબ કમી રાણેલી સામગ્રી વિશે અમે.

આપને નિવેદન કરું એ છીએ.

વાગે વાજાં વિભુનાં વાગે વાજાં વિભુનાં--એ રાગ, ૧૧૦
કરો પૂજન પ્રીતે (૨) જાઈ પુષ્પ પત્ર ઘંટ વાગે ઘણુણુણુ
ધરો નૈવેદ્ય નાનાવિધ (૨) ધુપની ધમક જન્ય ધમમમમ
કરો આરતિ કપૂર (૨) વળી દીપ જ્યોત દીસે વણી ઝળળળળ
ચૂવા ચંદન મોગરો, કેશર ગુલાબ જાંબ
ચંપો કરવીર ફેતકી, સુખડ ખીલીરે, સુખડ ખીલીરે
વળી કંકુ ગુલાબ સિંદુર તો રે, અખીલ સાગ તો છે,

સુત્ર તો રે, ધરો ભસ્મ શિવરાય (૨) ગાઈ શંખનાદ
ધંટ વાગે ધણુણુણુ કરો.

સીમંતિની--દાસી, લાવ ત્યારે ગંગાજગની ઝારી, હું પૂજન
કરવા માંહું.

શશિકળા--લ્યો બાઈ સાહેબ. (આપે છે)

સીમંતિની--પ્રાણનાથ, આપની આજ્ઞા હોયતો હું પૂજન કાર્ય
માં રોકાઉં.

અંદ્રાંગદ--હા પ્રિયા, સુખેથી. પણ પૂજન વખતે પુત્ર અંદ્રસુત
તથા પુત્રી કીર્તિમાસિનીને ખોલાવ્યાં છે કે ?

સીમંતિની--ના પ્રાણનાથ, તે અહિં આવ્યાથી પૂજનમાં
સ્થિરતા રહી શકે નહિ. નાનાં બાળકો અનેક ઉપાધિમાં નાખે. તેથી
મેં તેમને રમવા સારૂ મોકલ્યાં છે. તેઓ રાજ્યારે હણ બાગમાં રમે
છે. છતાં આપની મરજી હોયતો ખોલાવી મગાવું.

અંદ્રાંગદ--ના પ્રિયા, હું તો સહજ પ્રહુછું. તને જેમ અનુ-
કૂળ પડે તેમ કર.

સીમંતિની--(પૂજન શરૂ કરે છે.)

પ્રિય કરો શંભુનાથ (૨)--એ રાગ ૧૧૧

નમું નમું શીવા નાથ (૨) સત્ય શિયળ હિત ચિતથી,
રહું પ્રભુ જોડી હાથ (૨) સ્વામીના સુખ નિમિત્તથી, નમું. ૧
મમ પતિનું આયુષ્ય (૨) આપો અખંડીત હે પ્રભુ,
કરી સંકટ દુર (૨) વિઘ્ન નિવારજો હે વિભુ, નમું. ૨
સહુ અખંડ સૌભાગ્ય (૨) આપો પ્રભુજી અખૂટ તે
વળી રાજ્યને તાજ (૨) સદા સ્વામી શિર તે રહે, નમું. ૩

સુખ કર શિંતાજ (૨) વિજયી રહો પ્રભુ એ સદા,
વધો કીર્તિ હમેશ (૨) આપજો સુખ આરોગ્યતા, નમુ. ૨

શીખરિણી

૧૧૨

તમે પિતા માતા, વળી પ્રભુ તમે છો મમ સખા,
તમે વિદ્યા બ્રાતા, વળી કહું તમે દ્રવ્યજ સદા.

તમે સ્વામી મારા, સરવ દુઃખ ટાળો હરિહરા,
સ્ત્રીકારી આ સેના, શરણુ તુજ રાખો સુખકરા. ૧

પ્રભુ આ સંસારે, કળી ન શકે તારી ગતિ મતિ,
પ્રમાદે લોભાઈ, છવ તું ભમે કુપ ભવ અતિ.

કરે દોષો ઝાઝા, અવગુણુ બંધાને દર હરી,
ઉગારો તારોને, કર ગ્રહી ઉતારો ભવ હરી. ૨

(બ્રાહ્મણોને જમાડી વસ્ત્રાન્નકાર આપી વિદાય કરે છે.)

પ્રાણુનાથ, આપ ભોજનશાળામાં પધારશો ? ભોજન તૈયાર છે. હું
પુજા કરી રહી, ને બ્રાહ્મણુને દક્ષિણા વિગેરે આપી વિદાય કર્યાં. વધે
કશું બાકી નથી.

અંદ્રાંગદ—હા પ્રિયા ચાલ. આજ તું સવારની અન્નજળ
વિનાની છે. પ્રિયા હવેતો જરા ધૂળાહાર સવારે કરી લેતી હો તો
બાણ સાથે રાત્રી સુધી દોરેકોઈ કરે છે તેથી બાણ અમિત થવાય.

સીમંતિની—પ્રાણુનાથ એ વ્રત તો આપની છાંદગીને અર્થેજ
છે. તેથી હવે તેમાં ફેરફાર કરી શકાશે નહિં એમ કરવાથી મારું
મન વહેમાઈ જાય. પ્રભુના સત્યથી સૌ થયાં કરશે. હવે આપ પધાર-
વા તરફી લેશો ?

અંદ્રાંગદ—આજો પ્રિયા

(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૦.

સ્થળ--મ.ગી,

સન્નિધાધર તથા સ્વામવાન (સ્ત્રી રૂપે.)

સ્વામવાન--અરે પ્રિય સન્નિધાધર, આમ ઉતાવળા શું ચલો છો ? જરા ધીમા ચાલો તો સારું. હું તો થાકી ગઈ છું. અને હવે મારાથી તમારો વિયોગ વેદાતો નથી.

સગીર વયમાં લાગો છો સકુમાર કેવા--એ રાગ, ૧૧૩

બહાલા ત્રિહના બાણ ન વેદાય જરા,

થાઓ સુખ કરા, હળવા ચાલો જરા. (૨) હાં હાં હાં હાં
બહાલા ૧

બુઝો બ્રમર કમળ કેવી પ્રાપ્ત કરી, જગ વિના જીવે ન મીન એક બડી.
તમે છો ચંદ્ર મારા, હું ચંદ્રેરી પ્યારા (૨) હાં હાં હાં હાં બહાલા. ૨
થવું આવું ઘટે નમેરા નાથ નહિ, તમ વિના આ રણમાં પીજો
સાથ નહિ,

બુઝો મુજ મુખ કેવું, જણે પૂરું ચંદ્ર જેવું, (૨) હાં હાં હાં હાં બહાલા. ૩
હવે વેગે ચલું ને પિતુને હું ઝલું, અરે જાદી જગ વિયોગ દુઃખ ટાળું.
ઓરા આવો પ્યાના, કરો. સુખી દારા, (૨) હાંહાહાંહાં બહાલા, ૪
કેસાવી આવા જગતમાં લાવીને મને, ઘટે એવું નહિ ખરે હો નાથ તને,
હતી નહિ પ્રીત તને, પરણ્યા શીદ મને (૨) હાં હાં હાં હાં બહાલા. ૫
હાસ્ય આવું કરવું ઘટે નહિ નાથ મારા, તમે હૈયાના હાર નયનનાજ તારા.
લાગીહું પાય પ્યારા, વિનવું કંઈ મારા. (૨) હાં હાં હાં હાં બહાલા. ૬

સન્નિધાધર--અરે ભાઈ, તું આ શું કરે છે ? જો હવે રસ્તો દૂર નથી. અજાણ છે શું કામ ? આમ વિપરીત બાળુ કરવું નહીં

ઘટતું નથી. તારી બુદ્ધિ કેમ ભ્રમિત થઈ ? શું શાપ તો નથી થયો ?
 શ્યામવાન— અરે પણ જરા પાછું ફરીને જુઓ. છેક નિર્દય
 શું થાઓ છો ? પીયુ, તમને આ કૃપિતા ઘટતી નથી. જરા
 રોકાઓ.

સવિદ્યાધર—(આશ્ચર્યથી) મનમાં અરે આનો તદ્દરૂપ સ્ત્રીજ
 થઈ ગઈ છે. શું પ્રસુનો કોપ થયો ? અરે હવે તેનું શું કરવું ?
 (આસન, ખરેજ, તુતો સ્ત્રીજ થઈ ગયો. હવે તારા પિતાને શું
 જવાબ દઈશું ? તે બહુ દુઃખી થશે. તને કંઈ જ્ઞાન નથી. પણ માફ
 તો મન જાણે છે અરેરે શું ઉપાય કરે ?

શ્યામવાન—હુંતો સ્ત્રીજ છુતો. તમે વળી પુરૂષ કયે દિવસ
 જ્ઞેયો ? જોડી શોચના કાને માટે કરો છો ? જવાબ કાને
 દેવો છે ?

સવિદ્યાધર—(મનમાં) અરે આનીતો બુદ્ધિ પણ ફરી ગઈ.
 પૂર્વની સ્મૃતિ પણ નાશ થઈ. દગો કેઈનો સગો નથી. (આસન) ભાઈ
 આ દગાનું ફળ, આજ હવે આ ઘર આવ્યું. તરી કર્મકથા કરવાનો
 વખત આવ્યો. (બંને સાધ્યા બધ છે.)

પ્રવેશ ૧૧.

સ્થળ—વેદ મિત્રનું ઘર.

વેદમિત્ર સારસ્વત; તેની સ્ત્રી નર્મદા પછીથી સવિદ્યાધર
 અને શ્યામવાન.

સારસ્વત—મિત્ર, આપણા પુત્રો હજી કેમ ન આવ્યા ? કંઈક
 રોકાયો, તે લાભીને આવશે, એમ ઘાટે છે.

વેદમિત્ર — બાપ તે આવતા હશે. રાજની પાસેથી તરત નીકળે તો તો વાર ન લાગે પણ ત્યાં રોકાયા હશે. ગયા છે તે કંઈક લાવશે. બધ્યો ભૂખે મરે નહિ. એ સિદ્ધ છે.

સારસ્વત — હા, એમજ છે. પેલું આવે છે તે કાણુ ? આપ-ણાપુત્રો તો નહિ હોય ?

(સવિધાધર અને સ્ત્રી વેશે શ્યામવાન આવે છે.)

સવિધાધર — પિતાજી, પ્રણામ કરું છું.

વેદમિત્ર — કલ્યાણુ જેટા, આ લગ્નગુન સ્ત્રી કોણુ છે ? આરોપ્યાર લગ્ન કરી આવ્યો કે શું ? સવિધાધર, શ્યામવાન ક્યાં છે ?

સવિધાધર — પિતાજી, કહેતાં જીમ અટકે છે, પણ કહું છું. સ્ત્રી રૂપે એતો શ્યામવાન છે, પિતાજી.

સારસ્વત — શું તે સ્ત્રી થઈ ગયો ? એ શું ? એ થયું શું ? સત્વર જોત. આ શું ? હું તો મૂઝાઈ ગયો છું. થયું શું ? કંઈ સમજાતું નથી.

નર્મદા — હવે મૂઝાયા. કેમ, જાણતા ન હતા કે રાજ અહીં-કારી અને અવિચારી કાર્ય કરે તેવો છે (મનમાં) અરે મારા પુત્ર, તારી શી દશ થઈ ?

સવિધાધર — પિતાશ્રી, અમે રાજ પાસે ગયા, આશિર્વાદ દઈ યાચના કરી, તો રાજએ કહ્યું કે ચંદ્રાંગદની રાણી સ્ત્રી પુરુષનું જોડું સોમવારને દિવસ જમાડે છે. તો ત્યાં નૈવધદેશ જાઓ. હું એટલી સક્ષમી આપી રાખીશ નહિ. પિતાજી, અમે ઘણીએ ના પાડી પણ તે ઘણા આગ્રહથી અમને વસ્ત્રાલંકાર આપી કૃત્રિમ વેષમાં મોકલ્યા.

સારસ્વત—અરે દુષ્ટ રાજા, તેં મારું ઘર ધૂળ કર્યું. તેં બળિયા સાથે બાથ લીડી ? ચાંડાલ, તેં શિવ રૂપ સીમંતિની મહા સતીને છેતરવા છળ કરી મારા ગરીબ બ્રાહ્મણનું ઘર ધૂળ મેળવ્યું.
(રૂએ છે.)

સવિધાધર—પિતાજી, તેના પુન્યની શી વાત ? પૂજા કરી કે તુરત શ્યામવાન સ્ત્રી રૂપે થઈને પૂર્વ રમ્ભતિ પણ લુટી ગયો. મને તો એ ઘણુંજ લાગે છે. ભાવિએજ લુટાવ્યા.

વેદમિત્ર—તે ખરૂંજ ઇશ્વરની સાથે દગામાં શું ફળ ? જીઓને જરાએ બોલે છે ? જાણે મૂઢ બન્યો.

નર્મદા—અરે ભગવાન, હવે શું કરું ? આ વૃદ્ધાવસ્થા થવા આવી. હવે પુત્ર ક્યાંથી મળે ? અને ઘડપણ કાણ પાળે ? તમે બન્ને બ્રાહ્મણોએ પૈસાની લાલચે મારા પુત્રને નર મટાડી નારી કર્યો હાય ! હાય ! રે પ્રભૂ ! જરા ઘેર આવી પૂછવું તો હતું કે રાજા કહે છે તે કરીએ કે કેમ ?

સારસ્વત—હવે રોષશ નહિ. તે કાણ જાણતું હતું કે રાજા આવું વિપરીત કામ કરશે ? પૈસા આવ્યા હતા તો રાજા રાજા થાત. ને જરાએ બોલત નહિ. હવે ડાહી થાય છે તે. જે ભાવી હશે તે થયું. ભાવિના બળથી એકવાર અર્જુને પણ સ્ત્રી અવસ્થા ભોગવી છે. અર્જુન માફક થોડા વખતમાં તે પાછો પુરૂષ થાય એમ ઉપાય કરીએ.

નર્મદા—અરે બળ્યો તમારો પૈસો મારો વિદ્યા નિપુણ પુત્ર હતો તો પૈસોજ હતો. હવે ફાંફાં મારવા ફેગટ. દેવલોકની બરોબર તે આપણે હોઈ શકીએ ! અર્જુન તો હરિનો અંશ હતો. તેની આપણે ક્યાં સરખામણી કરશું ?

વેદમિત્ર—ભાઈ, એ પંચાત મૂકો. થઈ તે થઈ. ચાલો રાજા
પાસે જઈએ. કંઈ શાપનું નિવારણ કરી શકે તેમ હોયતો.

સારસ્વત—ચાલો, એ ઠીક છે.

(વેદમિત્ર, સારસ્વત, અને નર્મદા જાય છે.)

રથામવાન—પ્રાણનાથ, આપણે લાંબી મુસાફરી કરીને ઘેર
આવ્યા, તો અહિં બધા એકઠા થયા હતા, તેમાંથી મનેતો કોઈએ
બોલાવી પણ નહિ. ને બધા રોવા અને કકળાટ કરવા લાગ્યા ને
પછી રાજા પાસે જવા ચાલી નીકળ્યા તે કેમ વાર ? એ બધા
કેની વાત કરતા હતા ?

સવિધાધર—(મનમાં) આતો અહિં પણ કંઈ સમજ્યો
નહિ ને મને પ્રાણનાથ કહીને વાત કરી. સાચું થયું કે બધાના દેખતાં
કંઈ બોલ્યો નહિ. હવે એને ભૂખ લાગી હશે. તે જમવા માટે અહિંથી
તેડી જઈ. પછી વળી જે બને તે ખર્ચ. એટલામાંતો પિતાજી વિગેરે
પાછા આવશે. ને કંઈ રસ્તો નીકળશે. (ચામન) ચાલ હવે, આપણે
જમવા જઈએ. પછી એ બધી વાતો કરશું.

(બન્ને જાય છે.)

—o—o—o—

પ્રવેશ ૧૨.

રથજી—વિદુર્ભદ્રેશ. ગુમાનસિંહનો રાજ્ય મહેલ.

ગુમાનસિંહ—પ્રધાનજી, આપણે તે દિવસે બ્રાહ્મણના પુત્રોને
મોકલી આપ્યા તેનું શું થયું ? તે પાછા આવ્યા કે નહિ ? કંઈ
ખબર પડી કે ?

વીરસિંહ—અરે મહારાજ, તેની તો શું વાત કહું ? હું નહોતો કહેતો કે વિપરીત કાર્ય કરવું નહિં પરંતુ આપે માન્યું નહિ. આખરે શ્વિરે તેના પર કોપ કર્યો.

ગુમાનસિંહ—તેમાં શું વિપરીત કાર્ય છે ? જ્યાં ત્યાં તેને પસંદ મેળવી આપવો, તેની યુક્તિ-ઈશ્વરનો કોપ શું થયો વળી ? તે કહો તો ખરા. હુંતો કંઈ જાણતો નથી.

વીરસિંહ—મહારાજ, તે યુક્તિ શા અર્થની ? જે સ્ત્રી થઈને ગયો હતો, તે છોકરો તો ખરી સ્ત્રી બની જઈ મૂઢતાને પામ્યો. પૂર્વ સ્મૃતિજ નથી. એજ પ્રભુનો કોપ. એમાં કંઈ સંશય નહિ.

ગુમાનસિંહ—હું શું એમ થયું ? અરે, આતો બહુ વિપરીત. મારું તો મન દિક્ષગીર થાય છે. આવું સત્ય તો મેં જાણ્યું નહોતું. હસવું કરતાં હાનિ થઈ. હવે શું થશે ?

વીરસિંહ—હવે શું થાય મહારાજ ? ગરીબ બ્રાહ્મણનું ઘર ભાંગી ગયું. ક્રોધથી શાપ ન દેતો સારું. એ બ્રાહ્મણ મહા ક્રોધી છે વળી તેને એ એકજ પુત્ર હતો.

ગુમાનસિંહ—પ્રધાનજી, સીમંતિનીના સત્યનો પ્રભાવ આટલો બધો હશે, એમ હું ધારતો નહોતો. મેંતો આટલા દિવસ બહુ ખોટું જ માન્યા કયું. હું એમ ધારતો હતો કે કીર્તિ વધારવાને અંગ્રાંગ દોંગ કરે છે.

વીરસિંહ—મહારાજ, ક્રોધ મોટા માણસની સેવા કરે છે તો તે વશ થાય છે. તો ઈશ્વરની સેવા કેમ અદ્ધળ હોય ? એવા ધૂતારા દોંગ એવા સત્યવાદીમાં હોયજ કેમ ? એ વિચારજ ખોટો સાબ્યા.

ગુમાનસિંહ—હા, એતો ખરું છે. પણ તમે બ્રાહ્મણના શાપ વિષે કહ્યું તે બધું ખોટું. (ધર્મગુરને) એવોતો મને વહેમ નથી. એના શાપથી શું થાય ?

ભારદ્વાજ—અરે રાજેન્દ્ર, તું શું કહે છે? છેક અજ્ઞાનતા શું કરે છે ? બ્રાહ્મણના શાપથી તો એક ઇક્ષ્વાકુ કુળનો ચિત્રવર્મા નામે રાજા રાક્ષસ રૂપે થઈ ગયો હતો. તે તને ખબર નથી ?

ગુમાનસિંહ—ગુરૂ મહારાજ, તમે કહો છો તે રાજાને શાપ કેમ થયો ?

ભારદ્વાજ—રાજેન્દ્ર, તારે તે વાત સાંભળવાની ઇચ્છા છે, તો હું તને સંક્ષેપમાં કહું છું તે સાંભળ.

ગુમાનસિંહ—મહારાજ, ઘણી કૃપા. હું તે સાંભળું છું. આપ કહો.

ભારદ્વાજ—રાજાન, એક ઇક્ષ્વાકુ કુળમાં ચિત્રવર્મા નામે મહા ધનુર્ધારી અને રૂપ ચૌવનવાળો ધર્મધુરંધર રાજા હશે. તેને શિકારનો ધણો શોખ હોવાથી નિરંતર શિકાર કરી મહા પ્રૌઢ જનવરોને મારતો. એક સમયે યોનાકાર નામના રાક્ષસને તે રાજાએ માર્યો. અને હર્ષથી ઘેર આવ્યો. હવે યોનાકાર રાક્ષસનો નાનો ભાઈ પોતાના જ્યેષ્ઠ બધુંના મોતથી ધણો દુઃખી થયો. અને વેર વાળવાનો વિચાર કરી, બળથી તો તે રાજાને ટોઈ જીતી શકે તેમ હતું નહિ. તેથી રાજાને ઘેર નોકર રહી, વૈર લેવું એમ ધારી રાજા પાસે નોકર રહેવા ગયો. તેની લાવણ્યતા, અને શરીરની પ્રૌઢતાથી રાજા ખુશી થઈ ગયો. અને તેને નોકર તરીકે રાખી લીધો.

ગુમાનસિંહ—મહારાજ, તેનું રાક્ષસીરૂપ બદલવાથી રાજા છેતરાયો હશે.

હારદાજ—હા, હવે એમ કરતાં રાજાના પિતાનું શ્રા આવ્યું. તેથી વશિષ્ઠ ઋષિને લોજન અર્થે બોલાવ્યા. તે વખતના ઋષિઓ માંસાહાર કરતા હતા. તેથી નાના વિધના માંસ, શાક વિગેરે રસોઇ પીરસી તૈયાર રાખી. હવે એટલામાં વેર વાળવાનો લાગ સાં રાક્ષસે તે રસોઇમાં માણસનું માંસ પીરસ્યું. વશિષ્ઠ જોવા જમે છે કે તુરત નરમાંસનો સ્વાદ આવ્યો. રાજાને કોપ કરી, ધિક્કાર આપી, શાપ આપ્યો કે તું રાક્ષસ થા. તેં મને જન્મવા તેડી નરમાંસ ખવડાવ્યું તેથી મુદ્દતાને પામી વનચર થઈ સર્વભક્ષી થા. રાજાને શાપ થયો નોકર રૂપે રહેલો રાક્ષસ હર્ષ પામી અંતરધાન થઇ ગયો. રાજા કંઈ પણ કપટની વાત બાળુતો નહોતો તેથી તે ગુસ્સે થઇને ગુરને શાપ દેવા તૈયાર થયો.

ગુમાનસિંહ—શું રાજા ગુરને શાપ દેશે? રાક્ષસે તો બહુ કુતૂહલ કર્યું.

ધર્મગુરુ—રાજેન્દ્ર, તું સાંભળ. તે રાજાની સ્ત્રી દમયંતિને નામે ઘણી પતિવ્રતા સતી હતી. તેણે કહ્યું કે પૂર્વ સંસ્કાર ભોગવ્યા વિના છૂટકો નહિ. ગુરને શાપ દઇ અપરાધી થશે નહિ સ્વામીનાથ. તમે યોનાકાર રાક્ષસને માર્યો તો તેનું વૈર લેવાને આ કૃત્ય તેના લઘુ બ્રાતે કર્યું છે. (વશિષ્ઠને) વશિષ્ઠ મહારાજ મુજ ઉપર અનુગ્રહ કરી શાપનું નિવારણ કરો.

ગુમાનસિંહ—હવે એ ઋષિના શાપનું નિવારણ થશે ખરું કે, મહારાજ ?

ધર્મગુરુ—હા, રાજેન્દ્ર, તું સાંભળ. પછી વશિષ્ઠે ધ્યાનથી જોયું તો રાજા નિરપરાધી હતો. અને રાક્ષસનું વૈર લેવા અર્થે કપટ હતું. તેથી વશિષ્ઠે પસ્તાવો કર્યો, અને કહ્યું કે માફ વગન મિથ્યા તો નહિ થાય, પણ ૧૨ વર્ષે પાછો મનુષ્યરૂપ ધરી રાજ્ય કરજો. રાજા રાક્ષસ થયો. વનમાં જોને તેને મારી ખાયને મૃદ્ધતાને પામ્યો. એકવાર બ્રાહ્મણનાં વરકન્યા પરણી જતાં હતાં તેમાંથી તે રાક્ષસ રૂપી રાજાએ વરનો વધ કર્યો. તેની સ્ત્રીએ હજી સુખ ન લીધેલું, ને પોતાના ધણીનો વધ કરેલો જોઈ ક્રોધથી શાપ દીધો કે ૧૨ વર્ષે રાજ્ય ગાદીએ ખેસે અને જ્યારે તું તારી સ્ત્રીને એકાંતમાં મળે ત્યારે તારું મૃત્યુ થજો. જેમ મારી આશા તેં ભંગ કરી તેમ તને પણ હજો.

ગુમાનસિંહ—શું વળી પાછો શાપ થયો કે વિવળા એને તે પણ ભોગવવો પડશે કે ?

ધર્મગુરુ—રાજેન્દ્ર, પાપતો નિરંતર પાછળજ પડે છે. તેમાંથી છૂટવું મુશ્કેલ છે. પછી ૧૨ વર્ષ પૂરાં થયે રાજા ઘેર આવ્યો. રાણી ધણી સતી હતી. તેથી તે શાપની વાત જાણતી હતી. એટલે સમય ચૂકવી રાજાના જીવની હાનિ થતી બચાવી. અને તેણે વશિષ્ઠ પાસે જઈ પુત્ર માગી લીધો. વશિષ્ઠની કૃપાથી તે રાજાને પુત્ર થયો. તેને રાજ્ય આપી ગૌકરણમાં ધણી ધણિયાણી તપ કરવા ગયાં, અને પાપ નિવારણ થયેથી શિવપદ પામ્યાં. રાજેન્દ્ર, શાપના દોષથી એટલાં દુઃખ સહન કર્યા. પણ નીતિવાન હોઈને ઇશ્વરને પામ્યાં. તો હે રાજા, સત્યવાન અને કપટ રહિત રહેવું એ ઘણું ઉત્તમ છે.

ગુમાનસિંહ—મહારાજ, આ વાત તો ઘણી સારી છે. પની શિખામણુને અનુસરવા હવેથી કોશીય કરીશ. (પ્રતિહાર આવે

પ્રતિહાર—મહારાજ, દિનવરો આવે છે.

વીરસિંહ—આવવા દો તેમને.

ગુમાનસિંહ—અરે પ્રધાનજી, આ તો રડાપીટ કરતા અ છે. કેટલું અવિહિત કાર્ય મેં કીધું ? હવે હું પસ્તાઉં છું.

(બ્રાહ્મણો રડાપીટ કરતા આવે છે.)

બ્રાહ્મણ—(રાજાને) અરે હાય દુષ્ટ બુધ્ધિધરાજ ! તેં શું કર્યું ? ધિક્કાર છે તને !

ક્ષત્રિક્કલંકનો રાગ. ૧૧૪.

ધિક ધિક નૃપ નક્ષટ નાદાન,	થયો શું આવો અવિચાર
અરે ભૂલી ગયો તુંતો તાઈ ભાન,	થયો.
નોતું દેવું તારે દાનજો લગાર,	થયો.
પાછા વાળવાતા તારે મારા બાળ,	થયો.
નર ટાળી કર્યો નારી મારો તન,	થયો.
ધિક નૃપ તને ન આવી શરમ,	થયો.
તેં તો બ્રહ્મતણું ભાગ્યું ધર સૂત્ર,	થયો.
અરે હવે ક્યાંથી પામીશ હું પુત્ર,	થયો.

ગુમાનસિંહ—(તુરત પગમાં પડી) મહારાજ ક્ષમા કરે ક્ષમા કરો,

શાહીલ વિદીહિત. ૧૧૫

આબ્યો હું શરણે ગુર તમ તણે, ઉગારજો શાપથી
ભૂલ્યો હું પ્રભુ ભાન આ ભવ વિષે, બુઝ્યો પૂરા પાપથી.
જાઉં હું વનને વિષે તપ કર', શંભુ શિવા ઉપરે.
લાવું હું વરદાન થાય ફરીને, નારી મટી સુતરે.

આહ્મણો—(રાજને ઉઠાડી) અરે રાજન, આ વખતે
તો અમે કંઈ શાપ આપતા નથી કારણ કે શરણે આવેલાને ઉગારવો
એ અમારો ધર્મ છે, પણ હવેથી તું એવું કાર્ય કરીશ ના. આ પુત્રી
રૂપ પુત્રનું શ્રેય થાય તેમ કર.

ગુમાનસિંહ—(ધર્મ ગુરને) મહારાજ, હવે હું શું કરું ! શા
ઉપાય વડે આ આહ્મણોનું કષ્ટ દૂર થાય. કંઈ યુક્તિ ઉપાસના બતાવો.

ભારદ્વાજ—રાજેન્દ્ર, ગૌકરણ ક્ષેત્રમાં જઈ ઉમયા ઉપર તપ
કરી વરદાન માગો; તેથી કંઈ શ્રેય થશે; જો ઉમયા પ્રસન્ન થાય
અને તમારું કાર્ય થાય તો.

ગુમાનસિંહ—બહુ સારું ગુરમાહારાજ. (આહ્મણોને) દિનવરે
તમે હવે તમારે ઘેર પધારો. હું તમારે માટે તપ કરવા જાઉં છું.
આ રાજ્ય ગાદી ઉપર તમારા દુઃખનું નિવારણ કર્યા સિવાય
હું બેસીશ નહિં એ નિશ્ચય જાણજો.

આહ્મણો—કલ્યાણ થાઓ, રાજેન્દ્ર તારી મહેનત અને શ્રમનું
ફળ સુલભ થાઓ.

ગુમાનસિંહ—પ્રધાનજી, આરાજ્યની પૂરતી સંભાળ રાખજો
હવે હું તપ કરવા ગૌકરણમાં જાઉં છું. કચેરી ખરખાસ્ત કરો.
(સર્વે જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૩.

સ્થળ—ગૌહરણ ક્ષેત્ર.

ગુમાનસિંહ સમાધિઠ થઇને તપ કરે છે. (દેવી પ્રગટ થાય છે.)

દેવી—અહો રાજા ગુમાનસિંહ, તું તારું ગુમાન છોડીને આ સાત દિવસથી ભૂખ્યો તરસ્યો નિરાહાર એક આસને બેસી તપ કરે છે, તો હું તારા ઉપર પ્રસન્ન થઇ છું. રાજા, જે વર માગવા ઇચ્છા હોય તે સત્વર માગી લે.

ગુમાનસિંહ—(જન્યત થઇ પગે પડી સ્તુતિ કરે છે.)

શાદ્ધૈલવિકીડિત. ૧૧૬

શ્રી અંબે મમ માવડી નમુ તને, બ્રહ્માણીરૂપે ખરે,
મમ માયા મંદાકિની સ્તવુંતને, સુજ્ઞાન આપો અરે.
તત્ત્વે આ તુજ ભક્તની કરી દયા, વાઘેશ્વરી તું બની,
નિંદીને સહુ કૂર રાક્ષસ હણી, સંકટ નિવારિણી.
હસ્તે શંખ ત્રિશુલ ચક્ર ધરીને, થૈ વાઘની વાહની,
દૈત્યો શુંભ નિશુંભ કૂર દળીને, થૈ તુંજ સંહારિણી;
મહૈષાસુર હણી વળી મદ પીધો, કીધું સુરા પાનરે,
એવી તું સતી મહામતિ ભગવતિ, શરાં કીધાં કામરે.
ભક્તોની ભીડ ભાગી લાગી લગની, રે જેહને તાહરી,
દેવી દીન દયાળ વહાર કરજે, તું આ સમે માહરી;
પાયે હું પડું તાહરે નથી મને, રે હામ તો નામની,
ટાળીને વળી બ્રહ્મ પુત્ર સુતને, તેં શું કીધી કામિની.

હે અંબે, હે કલ્યાણી, હે રૂઢાણી, જો તું મારા પર પ્રસન્ન હો, તો સારસ્વત બ્રાહ્મણનો પુત્ર, જે ધૃશ્વરેચ્છાથી સ્ત્રી રૂપે થઈ ગયો છે તેને પાછો પુત્ર કરી આપ. હે માતૃ, હે વૃદ્ધ બ્રાહ્મણને એ એકજ પુત્ર છે. દુઃખ નિવારણી દેવી, સહાય થા. સંકષ્ટ દૂર કર. ગુન્હો ક્ષમા કર.

દેવી—હે રાજેન્દ્ર, તે શંકરના ભક્તની હાંસી કરી, એ શંકરની હાંસી કર્યા તુલ્ય છે. એ સતીના પ્રતાપે અને શંકરના વચ્ચે એ સ્ત્રી થએલી પાછો પુત્ર થઈ શકશે નહિ. ધૃશ્વરની કૃતિને ફેરવનાર આખી સૃષ્ટિમાં કોઈ છેજ નહિ. માટે કર્યા કર્મનું ફળ હે રાજા, તું ભોગવ, અને પસ્તાવો કર.

ગુમાનસિંહ—માતૃશ્રી, આપના દર્શનના પ્રતાપે એ વિપ્રનું દુઃખ નિવારણ થવું જોઈએ. એ વિપ્રનો પુત્ર નર નહિ થાય, તો હું જગતમાં મ્હોં શું બતાવું ? માણ, કૃપા કરો. આપનું દર્શન નિરર્થક જાય નહિ, માતૃશ્રી.

દેવી—અહો રાજેન્દ્ર એ બ્રાહ્મણને એક બીજો પુત્ર થશે. તે પુત્ર આ પુત્ર કરતાં વધારે વિદ્યાવાન થશે. અને આ પુત્રી થઈ છે તે ઘણી સતી સાધ્વી થશે. વિદ્યા નિપુણ થશે. એ પુત્રીનું સવિદ્યાધર સાથે લગ્ન કરાવી આપજો. તેનું નામ સોમવતી રાખજો.

(દેવી અંતર્ધાન થઈ જાય છે.)

ગુમાનસિંહ—હવે હું ઘેર જાઉં. બ્રાહ્મણને શાંત કરું. અને એ પુત્રને સવિદ્યાધર જોડે નૈપથ્ય દેશમાં પરણાવું. સીમંતિની અને અંગ્રાંગદ પાસેજ હસ્તમેળાપ કરાવી આશિષોદ્ધ અપાવું, અને હું પણ ક્ષમા માગી કૃતાર્થ થાઉં. ચાલ જીવ ઉઠે.

(રાજા જાય છે.)

પ્રવેશ ૧૪.

સ્થળ—કેદખાતું.

કુરસેન, પછીથી માણસો.

કુરસેન--અરે, જેમ મેં ચંદ્રસેનને કેદખાનામાં સડાવ્યો,
મજ આજ વાત કરતાં ત્રણ વર્ષથી હું કેદખાને સડું છું.
હજી કાંઈ નિવેડો આણ્યો નહિ. અરે જીવ, હવે ફાગટ પસ્તાવું

જીવને ધાસ તણી સગાઈ--એ રાગ. ૧૧૭

અરે જીવ શું પસ્તાયે મન, નફટ તેં ધચ્છયું પરતું
ગર્વ અંધ થઈ ઘેરાયો તું, લક્ષ્મી લાલચ માંહી.

આગળ જતાં શું થાશે તુજ, ચિત વિચાર્યું નાહી. અ

ગુમાની થઈ ગર્વ કરીને, ચેત્યો નહિ તું કાંઈ,

બંધુવત આ રાયરાણીને, નાખ્યા બંધન માંહી. અ

નિદોષીને દુખ દીધાં બહુ, રાખી નહિ સગાઈ,

તે પાપે લેવાયો આજે, પડ્યો કેદની માંહી અ

દુઃખ વેળાએ, દઈ દિલાસો, સંભારું શ્રી રામ,

સુખ વેળાએ લીધું નહિ મેં, એકજ ધશ્વર નામ. અ

હવે કાણુ છોડાવે બંધન, સત્વર કરીને યાદ,

પડ્યો કેદ પોકાર કરું છું, તે કાણુ લેશે દાદ. અ

અરે ખરે આ મારા જીવની, લોભે ગઈ છે લાજ,

સૌ સર્જન શિખામણુ લેજો, ખુરું કરશો ના કાજ.

(સિપાઈઓ આવે

સિપાઈ—અમે ફૂરસેન, ચલ; અબ ચંદ્રાંગદ, મહારાજ ગો-
લાતે હે.

ફૂરસેન—ચાલો ભાઈ, જે થાય તે ખરું. બંધનથી છોડે તો
તો ધધર તારો પાડ માનું. ફરી ફૂર ફૂલ્ય કરું નહિ.

સિપાઈઓ--સાલા કેસા બકરી જેસા બન ગયા હે.

(સર્વે નંચ છે.)

પ્રવેશ. ૧૪

સ્થળ—રાણીવાસ.

ચંદ્રાંગદ, સીમંતિની, પાછગથી આદલણો, શુમાનસિંહ, ફૂરસેન વિગેરે.

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, સુખના દિવસો જતાં વાર લાગતી
નથી. આપની સાથે મેળાપ થયાને આજ ત્રણ વર્ષ થઈ ગયાં. આ
પત્ની છાયામાં તે મને ત્રણ દિવસ જોટલા પણ લાગતા નથી. પ્રભુએ
મને કેવી સુખી રાણી છે ? પ્રભુ, તારો અખૂટ પ્રેમ કેમ વિસરું ?

ચંદ્રાંગદ--હા મારી પ્રાણપ્રિયા તું કહે છે તેમજ છે. હુદ
ફૂરસેન હજી કેદખાનામાં સડે છે. તેને પૂછો, કેવા દિવસ બંધ
છે ? સુખના દિવસ જતાં વાર શું ?

સીમંતિની--પ્રાણનાથ, હવે તેને ઘણી શિક્ષા થઈ છે. માટે
તેને બંધનથી મુક્ત કરી યોગ્ય લાગે તે કરો, મહારાજ. શરણે આ-
વ્યો તેને હુગારવો.

ચંદ્રાંગદ—પ્યારી, તેને આપણા રાજ્યમાંથી અન્નવસ્ત્ર કરે અને રાજ્યમાં બેઠો રહે, એ સિવાય બીજું શું તેને માટે કર

સીમંતિની—હા મહારાજ, એજ ઠીક છે. પગાર કરી કામ સોંપ્યાથી રાજ્યમાં પાછી ખટપટ કરે; જમીન વિગેરે અથી પાછો તે મસ્ત બની જાય; રાજ્યને કોઇવાર તુકશાન કરે. બધાણી માફક પડ્યો પડ્યો ખાય એ બહુ ઠીક છે. (પ્રતિહાર આ

પ્રતિહાર—મહારાજ, વિદર્ભ દેશના ગુમાનસિંહ રાજા બ્રહ્મણિય આવવા રજા માગે છે. આજ્ઞા હોયતો અંદર દાખલ મહારાજ.

સીમંતિની—પ્રાણનાથ, તે કાણુ છે? શું કામ આવ્યા

ચંદ્રાંગદ—પ્રતિહાર પૂછો તેને શું કામ છે?

(પ્રતિહાર પૂછી આ

પ્રતિહાર—મહારાજ, તે એમ કહે છે કે અમારે માત સીમંતિનીને તથા ચંદ્રાંગદ મહારાજને પગે પડવું છે. ને અમાર રાધની ક્ષમા માગીને આ બ્રહ્મપુત્રોના લગ્ન આપની સમક્ષ છે મહારાજ.

સામંતિની—રખેને આપણે બ્રહ્મપદ જમાડ્યું તેજ હોય પ્રાણનાથ. ધૈર્ય રતી મરજીથી પેલો છોકરો કદી સ્વીવેશેજ રહે પ્રભુ કદી કપટ સાંખતો નથી.

ચંદ્રાંગદ—હા વહાલી, મને પણ એમજ લાગે છે. તે હમણા જણાશે. હમણા અંદર આવવા દો. પ્રતિહાર બોલાવે

(પ્રતિહાર બોલાવી લાવે

પ્રતિહાર--મહારાજ, આ ગુમાનસિંહ આવ્યા.

ગુમાનસિંહ--માતા પિતા પાથે પહું છું.

પ્રાક્ષણ--અખંડ કલ્યાણ ! અખંડ કલ્યાણ ! મહારાજ અ-
દ્રાંગદનું અખંડ કલ્યાણ.

અદ્રાંગદ--અહો રાજ ગુમાનસિંહ, તમે ક્યાંથી ? અને આ
બધા કોણ છે ? શા સાર આવ્યા ? આ પ્રાક્ષણએ મારો આવા-
સ પવિત્ર કર્યો, તેથી હું બહુ કૃતાર્થ થયો.

ગુમાનસિંહ--મહારાજ, મેં પાપીએ આ પુત્રોને આપને ત્યાં
છળભેદ રૂપે ભિક્ષા અર્થે મોકલ્યા તે તેજ સ્થિતિમાં રહ્યા. ત્યાર
પછી મહારાજ, મેં પાર્વતી ઉપર તપ માંડ્યો. તો મને મહા ધિ-
ક્કાર મળ્યો કે ભક્તજનની મેં નિંદા કરી તે મોટો અપરાધ કર્યો.
તેથી હું આપ ઉભયની માફી માગવા અત્રે આવ્યો છું. મને મારા
કૃત્યની ક્ષમા કરો. અને આ ઉભયનાં લગ્ન કરાવી આશિષ આપો.

અદ્રાંગદ--બહુ સારું, શીકર નહિં. સોનાને કસોટીપર
લેવાનો દુનિયાનો રીવાજ છેજ. પણ આ બાદમાં કામ છે ?

ગુમાનસિંહ--

શુભ લગ્ન કરવાં છે. અ

તે લગ્ન આપની સમક્ષ કરવા અમો સફુની ઇચ્છા થવાથી અત્રે
આવી આપને વિનંતિ કરીએ છીએ કે તે કાર્ય આપના સમક્ષજ
કરવું મહારાજ.

અદ્રાંગદ--બહુ સારું, તેમ કરો. (સીમંતિનીને) આ

શુભ પ્રસંગે કુરસેનને પણ છોડનાને મારો વિચાર થાય છે.

સીમંતિની--બહુ સારું પ્રાણનાથ આપે તેને તેડાવ્યો છે,
મણાજ આવશે. (પ્રતિહાર આવે છે.)